

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Zora Damová

Československé školství ve Velké Británii (1940-1945)

The Czechoslovak School System in Great Britain (1940-1945)

Praha 2013

vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Šouša, Csc.

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia.“

V Praze dne:

podpis

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Doc. PhDr. Jiřímu Šoušovi za vedení práce a za čas strávený při konzultacích. Za podporu a jazykovou korekturu děkuji také své rodině.

Anotace:

Práce se zabývá systémem vzdělání, jež bylo poskytováno v průběhu druhé světové války emigrantům československou exilovou vládou na území Velké Británie. Praktické cíle spojené s potřebou vzdělávání československé mládeže byly v této době spojeny i s politickou výchovou a neméně také s vlastní propagací exilové vlády. Kromě kategorizace dostupného vzdělání a příkladů jednotlivých školských ústavů a kurzů jsou proto akcentovány i plány na uplatnění studentů těchto škol, se kterými vláda při jejich vzniku pracovala. Většinu kompetencí na školství v emigraci měl školský odbor Ministerstva vnitra, proto jsou zde zmíněny okolnosti vzniku i organizace tohoto úřadu.

Vzdělání bylo Čechoslovákům poskytováno na území cizího státu a byla tedy nutná jistá míra spolupráce s ním. V práci je proto popsán i vliv britských institucí a působení britského školství na československý školský systém, který se jinak řídil předmnichovskými zákony. Úzký vztah mezi Velkou Británií a Československem je rovněž sledován v poválečném období, přičemž je přednostně zohledněn účinek exilového vzdělání na jeho studenty po návratu do osvobozeného Československa.

klíčová slova: školství, studenti, 2. světová válka, exilové vláda v Londýně, Velká Británie, československé exilové školství.

Summary:

The work deals with the educational system of the Czechoslovak Government-in-exile during the Second World War. The need for Czechoslovak youth education was in this time connected with political education and also with the publicity of Czechoslovak exile among British Allies. Therefore the work classifies the provided education and it also deals with future plans for the students. Educational department of Ministry of Interior had the leading role in the education, and therefore its history and organization is also defined.

Czechoslovak education took place in a foreign country, so a cooperation was required. The influence of British authorities on Czechoslovak schools, that followed Czech laws valid before autumn 1938, is described. The cooperation between both states in the post-war situation is also studied, as well as the impact of the exile education on its students after their return to the homeland.

keywords: education, students, Second World War, Czechoslovak Government-in-exile, Great Britain, Czechoslovak exile education.

Obsah:

1. Úvod.....	7
1.1. Téma práce.....	7
1.2. Rozbor pramenů a literatury.....	10
2. Čechoslováci za druhé světové války.....	14
2.1. Emigrace z území Československa.....	16
2.2. Organizace zahraniční akce.....	22
2.3. Velká Británie jako základna pro exilovou činnost.....	24
2.3.1. Exulanti ve Velké Británii.....	27
2.4. Československý exil ve Velké Británii.....	30
2.4.1. Před ustavením prozatímní vlády.....	30
2.4.1.1. Život československých uprchlíků ve Velké Británii.....	32
2.4.2. Ustanovení prozatímní vlády a další politický vývoj.....	34
2.4.3. Organizace československých emigrantů.....	39
2.5. Dílčí závěr.....	42
3. Zařazení školské správy v rámci exilové vlády.....	44
3.1. Stav od roku 1938 do vytvoření prozatímní vlády.....	44
3.2. První organizace školství v rámci Londýnské vlády.....	45
3.3. Organizace školského odboru.....	47
3.3.1. Kompetence školského odboru.....	49
3.3.2. Evidence československých studentů.....	51
3.4. Předseda školského odboru Václav Patzak a jeho snahy o reorganizaci.....	53
3.5. Dílčí závěr	57
4. Koncepce školské péče ve Velké Británii.....	58
5. Přehled poskytovaného vzdělání.....	67
5.1. Základní školství.....	67
5.1.1 Státní národní školy.....	67
5.1.2. Opakovací školy.....	72
5.1.3. Mateřské školy.....	76
5.2. Střední školství.....	78
5.2.1. Státní střední škola.....	78
5.2.2. Průmyslové odborné školy.....	80
5.3. Výuka na československých státních školách.....	81

5.4. Vysokoškolští studenti za války.....	87
5.4.1. Studium ve Velké Británii.....	89
5.5. Vzdělání dospělých.....	98
5.5.1. Kurzy pro dospělé ve Velké Británii.....	99
5.5.2. Vyšší škola lidová.....	101
5.6. Osvětová činnost armády a její spolupráce se školským odborem.....	104
5.7. Dílčí závěr.....	110
6. Poválečné styky s Velkou Británií a výsledky školské činnosti v obnovené republice....	112
7. Závěr.....	119
Seznam zkratk.....	124
Seznam použitých pramenů.....	125
Seznam použité literatury.....	126
Seznam příloh.....	132
Přílohy.....	134

1. Úvod

1.1. Téma práce

Druhá světová válka zůstává v české historii živým tématem. Třicátá a čtyřicátá léta 20. století jsou dobou, kdy Evropa čelila ohrožení demokracie a krátkému vítězství nacistické diktatury vedoucí ke genocidě i opětné válečné zkušenosti svázané s několika migračními vlnami. Německu po krátkém období bleskové války vzdorovala jen samotná Velká Británie, kam se z pevniny uchýlila řada uprchlíků z Evropy. O osudu království rozhodla tzv. válka o Británii, ve které dokázala své schopnosti RAF (Royal Air Force), jež nakonec ubránila Britské ostrovy před útoky Luftwaffe a znemožnila tak německou invazi.

Během roku 1941 získala Británie spojence v Sovětském svazu a koncem téhož roku po japonském útoku na Pearl Harbour se do války zapojili aktivně také Spojené státy americké. Síly se tak vyrovnaly a mnozí již považovali válku za vyhranou, do ukončení bojů ale zbývaly další tři roky. Doba exilu se tak pro uprchlíky na Britských ostrovech prodlužovala a ani konec války nepřinesl kýžený klid. Vítězství, které mělo situaci v Evropě stabilizovat, ji naopak rozdělilo na dvě mocenské sféry, jejichž rivalita měla trvat další půl století.

Stín posledního globálního válečného konfliktu na území Evropy i stálá paměť na tuto dobu činí z období druhé světové války oblíbené téma, ať již v odborných kruzích, tak v populárním zpracování a kultuře. Hlavním zájmem badatelů jsou hlavně válečné a politické dějiny, zvláštní důraz je kladen rovněž na otázku holokaustu. V poslední době roste zájem i o život lidí v této epoše, vychází řada vzpomínkových prací, patrná je snaha zachovat vzpomínky poslední generace pamětníků. Kromě válečných hrdinů tu jsou i obyčejní lidé, jejichž život, ač omezen válečnou dobou, musel pokračovat.

Přesto jsou některé otázky stále opomíjené. Patří mezi ně i každodenní život československého exilu ve Velké Británii. Většina pozornosti je v tomto ohledu věnována spíše vojenským jednotkám a jednotlivcům, přestože zde byla poměrně početná skupina civilistů, o něž pečovala československá vláda, a to jak po stránce zdravotní a sociální, tak i kulturní a vzdělávací. Tito lidé, kteří se ocitli v cizím prostředí, totiž potřebovali pomoc a péči, stejně jako exilová vláda potřebovala někomu reálně „vládnout“. Prioritou československé vlády v této době bylo samozřejmě válečné úsilí a s ním související obnovení Československa, její činnost vedla ale i k praktickým otázkám. Území bývalého státu a jeho obyvatele rozdělené rozpadem soustátí a ovlivněné nacistickou ideologií bylo nutné scelit a obnovit demokratického ducha republiky, tolik poškozeného obdobím Mnichovské krize.

Předložená práce si dává za cíl popsat a shrnout snahy Československé exilové vlády v Londýně na poli vzdělání, které mělo hrát důležitou roli právě při obnově demokratického státu. Výchova společnosti v demokratickém duchu byla totiž v době německé okupace potlačena a obyvatelstvu v Protektorátu Čechy a Morava byly navíc odepřeny možnosti vyššího studia, nehledě na to, že stav nižšího školství byl plně podřízen německému vlivu. Československé školství ve Velké Británii bylo ustaveno v létě roku 1940 záhy po uznání prozatímní vlády a fungovalo po celou dobu války s krátkým přesahem do poloviny roku 1945. Tato kapitola československé akce v zahraničí je přitom dlouhodobě zastíněna právě politickými jednáními vlády a prezidenta Beneše, a to i přesto, že byla součástí programu, jenž měl za cíl boj proti německému nacionalismu, fašistickým myšlenkám a tmářství a jenž směřoval k znovuoobnovení a vzkříšení Československé republiky v předválečných hranicích. Českoslovenští učitelé a studenti v exilu tvořili jakousi protiváhu poněmčeného školství v protektorátu a zároveň stavěli schopnosti Československé exilové vlády na roveň ostatním exilovým vládám, které měly ve velké Británii rovněž své výchovné ústavy.

V následujících kapitolách by tak měly být vylíčeny akce, které vedly k vybudování vzdělávací sítě, jež Československá vláda ve Velké Británii vybudovala jak pro děti ve věku školou povinném, tak pro nadané studenty starší. Práce navazuje na mou práci bakalářskou, která se zabývala Státní střední školou ve Velké Británii jako součástí tohoto poměrně široce koncipovaného systému. Cílem práce přitom není prostý výčet institucí, jež o československou mládež pečovaly, ale rovněž snaha ozřejmit úkoly, které si československá vláda v této oblasti kladla, a určit vliv, který školská péče měla na samotné studenty i na pozdější vývoj v obnoveném Československu. Lze si totiž položit otázku, zda československé školy ve Velké Británii byly skutečně primárně vzdělávacími ústavami, či zda spíše převládala jejich role sociální. V textu se proto chci zaměřit i na úroveň školské péče a na možné rozdíly, kterými se výuka v cizí zemi a za válečných podmínek lišila od standardu předválečného školství. Exilové školství mělo být opakem nacistickou ideologií ničené protektorátní výuky, otázkou pak je, do jaké míry bylo samotné exilové školství ovlivněno ideologií československé vlády. Předložená práce by tak měla zodpovědět otázku, jak a do jaké míry školská činnost exilové vlády ovlivnila životy zúčastněných emigrantů, a to jak ve Velké Británii, tak po jejich návratu do Československa.

Školy byly nuceně umístěny na britském území, což zákonitě vyvolává otázku, jaká byla míra spolupráce mezi britskými úřady a československou exilovou vládou v tomto konkrétním oboru. Do jaké míry byly českoslovenští studenti a učitelé ovlivněni britským prostředím a jak Britové přijímali náš školský systém? Československá vláda ve Velké

Británii využívala ve svůj prospěch široké možnosti vlastní propagace, ani školy nebyly v tomto ohledu výjimkou. Kromě působení na československé občany na území Velké Británie tak práce zohlední i vliv školského systému na Brity a celkovou spolupráci mezi oběma státy.

Pro tento účel jsem zkoumala dochované dokumenty exilových institucí, jež se podílely na vzdělávání československé mládeže i dospělých v emigraci. Vzhledem k poměrně obsáhlé materiálové základně a nedostatku základních studií pro exilové školství v tomto období jsem nejprve provedla výběr materiálů. V případě moderně zpracovaných fondů jsem přihlížela k výpovědní hodnotě daného materiálu, vzhledem k tomu, že jsem ale pracovala s rozsáhlým fondem Václava Patzaka, jenž byl zpracován v 50. letech pouze rámcově, byla jsem nucena aplikovat rovněž metodu sondy, přičemž základem mi byl zmíněný soupis, ač značně chybný. Získaný materiál spolu s informacemi dostupnými v literatuře jsem podrobila synchronní analýze ve snaze získat co nejkomplexnější pohled na danou problematiku. Pro práci jsem použila obecnou typizaci stupňů vzdělání a pokusila jsem se o komparaci, jak v rámci srovnání s ostatními exilovými vládami, tak rovněž s předválečným vývojem československého školství. Výsledkem by měla být analytická práce komplexně podávající přehled o organizačních, ideologických i sociálních aspektech školského systému vybudovaného československou exilovou vládou na území Velké Británie.

Text práce je rozdělen do pěti částí, úvodní se zabývá historickými souvislostmi, které přivedly československé exulanty do Velké Británie a které ovlivňovaly jejich pobyt. Tato kapitola nemá poskytnout výčet událostí od Mnichovské dohody po konec války, nýbrž se snaží více objasnit danou situaci ve Velké Británii a konkrétní důvody, které vedly ke vzniku exilové vlády v její známé podobě. I proto je zde přednostně reflektována situace ve Velké Británii, i když druhá světová válka byla konfliktem globálním, který neovlivnil pouze evropský kontinent.

Následující oddíl již pojednává o organizaci systému vzdělání v emigraci. Zachycuje období před zřízením exilové vlády, kdy byla česká základní školská péče vynucena neznalostí češtiny u dětí utečenců, dále budování školského systému v čele se Školským a osvětovým odborem Ministerstva vnitra v době uznání prozatímní vlády a konečně kompetenční spory, které souvisely s faktickou neexistencí Ministerstva školství a dělením jeho kompetencí mezi několik úřadů. Na toto téma přímo navazuje kapitola, v níž jsou načrtnuty základní snahy vlády, kterých chtěla svou činností dosáhnout na poli vzdělávání, postihnuty jsou zde i problémy, na které výchovná činnost v emigraci narážela.

Čtvrtá, stěžejní část, se věnuje přímo konkrétním výsledkům snah úřadů. Je rozdělena

podle jednotlivých odvětví školské výchovy, od národního školství, přes střední a vysokoškolské až po vzdělávání dospělých. Samostatnou kapitolu tvoří kulturní a školská péče o československou armádu, která byla tvořena většinou československých příslušníků ve Velké Británii.

Poslední kapitola je věnována poválečné spolupráci mezi Československem a Velkou Británií. Oba státy spolu po pět let války úzce spolupracovaly, stály v alianci proti Hitlerovi, ale ač měly snahu v počatých kontaktech pokračovat, strasti poválečného období je vedly především k zájmu o konsolidaci vlastních poměrů. Další spolupráci rovněž komplikovaly změny ve vedení obou států i odlišný politický kurz, kterým se vydaly. I když se situace po válce značně lišila od představ exilových představitelů, lze porovnat některé jejich plány a naděje s poválečnou realitou.

Práci doplňují přílohy, kromě obrazové dokumentace ilustrující pobyt ve vzdělávacích institucích jsou zde medailonky pedagogů, kteří působili v exilovém školství ve Velké Británii. Přes omezení, která jsou způsobena nedostatkem informací o působení pedagogů po válce, se mi podařilo dohledat životní osudy alespoň dvanácti z nich.

1.2. Rozbor pramenů a literatury

Materiály vytvořené z činnosti exilové vlády a jejích úřadů byly záhy po jejím ukončení odvezeny do Prahy a nyní tvoří fondy v rámci Národního archivu. Pro pochopení vzdělávacího systému je významný hlavně fond *Ministerstvo vnitra v Londýně*, kterému podléhala školská agenda, řada materiálů z tohoto oboru je ovšem uložena také v osobním fondu rady školského odboru Václava Patzaka. Právě tento osobní fond tvoří materiálovou základnu pro tuto práci, neboť v mnohém doplnil materiály Ministerstva vnitra, které byly zpracovávány již v rámci méj předchozí práce, a který není ve školní agendě zcela úplný. V menší míře byly využity materiály z fondů *Ministerstvo sociální péče v Londýně*, *Československý červený kříž v zahraničí a jeho odbočky – Londýn* či *Nejvyšší účetní kontrolní úřad Londýn* v témže archivu.

Ve fondu *Václav Patzak* se dochovala řada konceptního i originálního materiálu školského odboru, obsahuje pravidelné zprávy pro ministra o postupu školských záležitostí, materiály běžné úřední činnosti, množství evidenčního materiálu a korespondence, včetně dokumentů vzešlých z činnosti československých škol ve Velké Británii. Tento fond ovšem prošel pouze zběžným uspořádáním počátkem padesátých let, které neodpovídá současným badatelským nárokům, a při celkovém rozsahu fondu 183 kartonů, z nichž se přímo k exilové

školské činnosti váže většina z nich, nebylo možné využít veškerý dostupný materiál, nýbrž bylo třeba zaměřit se na výběr materiálů, což vzhledem k vágnosti dostupného soupisu nebylo vždy úspěšné.

Tyto materiály doplňují samostatné fondy *Československá státní střední škola ve Velké Británii* a *Sbírka československé školy ve Velké Británii*. Menší část materiálu vzniklého z činnosti národní školy v Maesfen Hall je uložena ve fondu *Adolf Bartošík*, který mimo jiné obsahuje kroniku školy vedenou od března roku 1943 do konce její činnosti, která podává komplexní přehled o slavnostech pořádaných školou při příležitosti významných výročí či návštěv, jsou zde ale uloženy rovněž některé práce žáků.

Osvětovou činnost spadající v předválečné době rovněž do resortu Ministerstva školství spravovalo v zahraničí Ministerstvo zahraničních věcí, tyto materiály jsou uloženy ve fondu *Londýnský archiv – obyčejný* v Archivu Ministerstva zahraničních věcí. Poslední Ministerstvo zapojené ve školské agendě bylo Ministerstvo národní obrany, které jednalo v Ministerstvem vnitra o uvolnění učitelů a vojáků-studentů pro účely dalšího studia, ale rovněž mělo vlastní osvětový odbor a pořádalo některé kurzy. Ve Vojenském historickém archivu jsem studovala fondy *Osvětový odbor Československé samostatné obrněné brigády ve Velké Británii* a *Školy a kurzy ve velké Británii*.

Veškeré zmíněné fondy ovšem mapují činnost školské a osvětové péče za 2. světové války nerovnoměrně, nejlépe jsou dochovány materiály z let 1943-1944, kdy byla školská péče již stabilizována a nenarušovaly ji počáteční spory a nejasnosti samotných úřadů, či naopak likvidace vládních institucí, jako tomu bylo v roce 1945. Přesto lze říci, že materiály dostupné pro toto téma jsou dostatečné, jejich množství, znásobené obsáhlým objemem aktového materiálu, multiplikátů a různých poznámek či kvitací, ovšem znesnadňuje spolu s pouze částečnou zpracovaností orientaci v těchto dokumentech. Pro kontrolu jsem rovněž využila materiálů z fondu *Edvard Beneš II*, který je uložen v Archivu Masarykova ústavu Akademie věd, v němž jsou obsaženy hlavně zprávy shrnující stav školství pro potřeby hlavy státu. Pramennou základnu jsem rovněž rozšířila o edici Akademie věd, *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně*, respektive jejími prvními dvěmi vydanými díly věnujícími se zápisům z let 1940-42.¹

V rámci práce jsem navštívila také britský Národní archiv v Kew, kde jsem studovala materiály zabývající se zahraničním školstvím na území Velké Británie za druhé světové války. Tyto dokumenty mi umožnily alespoň v základních bodech porovnat československý přístup se školským systémem ostatních exilových vlád. Bohužel se ovšem ukázalo, že

---

1 *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně* (edd Němeček Jan a kol.), díl I., II., Praha 2008, 2011.

materiály týkající se přímo československého školství se zde nezachovaly. Podle starých indexů ovšem neměly podobu zásadního charakteru, našla jsem pouze zmínky týkající se především budov pronajatých československým školám. Nedostatek materiálů je částečně způsoben rovněž tím, že britská vláda většinu kompetencí v otázkách školské spolupráce přenechala British Councilu, jehož materiály nejsou dosud zpřístupněné.

Jak již bylo řečeno, období druhé světové války je často zpracovávaným tématem. Základem pro politické dějiny československého exilu mi byly práce Jana Kuklíka², který problematiku studuje hlavně z právního hlediska, ale široký záběr jeho prací přináší řadu informací i mimo tento obor, a Detlefa Brandese³, který se ve své práci věnuje nejenom exilu československému, ale i polskému a jugoslávskému, což umožňuje srovnání možností a výsledků činnosti exilových vlád ve Velké Británii. Podstatným přínosem byla také práce Martina Davida Browna „*Jak se jedná s demokracií*“⁴, která jednání ozřejmuje z pohledu britského Ministerstva vnitra a zasazuje je tak do nových kontextů. Vedle těchto prací jsem vycházela z dalších publikací věnujících se tématice druhé světové války a britských dějin.

Většina těchto monografií se ovšem týká hlavně politiky či válečných akcí, snažila jsem se proto rozšířit rovněž základnu odborných prací zabývajících se každodenním životem ve válečné Británii. Kulturním životem československých exulantů ve Velké Británii a především v Londýně se zabývá Bořivoj Srba v práci „*Múzy v Exilu*“⁵, která mimo jiné shrnuje také postavení československých emigrantů ve Velké Británii a umožňuje tak blíže pochopit témata, jež nejsou zpracována v jiné monografii. Využila jsem také britské publikace o válečném životě „*The Home Front: Civilian Life in World War Two*“⁶ a danému tématu bližší „*A Child's War, Growing Up on the Home Front*“⁷. Ač byla totiž československá exilová vláda organizována podle českých principů, musela se řídit daným stavem a jednání s britskými válečnými či přidělovými úřady byla denní praxí československých škol. O životě emigrace v Londýně jsem se také mnohé dozvěděla na přednáškách docentky Jany Čechurové, která na dané téma pořádá pravidelně specializační přednášky na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy a spolu s Janem Kuklíkem sepsala rovněž k tématu několik

---

2 KUKLÍK, Jan, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*, Praha 1998, též, *Vznik československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939-1940*, Praha 1996.

3 BRANDES, Detlef, *Exil v Londýně 1939-1943*, Praha 2003.

4 BROWN, Martin David, *Jak se jedná s demokracií. Britské Ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii 1939-1945*, Praha-Plzeň 2008.

5 SRBA, Bořivoj, *Múzy v exilu*, Brno 2003.

6 COOKSLEY, Peter, *The Home Front: Civilian Life in World War Two*, Stroud 2007.

7 BROWN, Mike, *A Child's War, Growing Up on the Home Front*, Stroud, 2010.

článků.⁸ Abych lépe pochopila postavení uprchlíků ve Velké Británii zaměřila jsem se také na emigraci, která probíhala již v průběhu třicátých let, zvláště přínosná byla v tomto ohledu ročenka Centra Německých a Rakouských studií v Londýně, která se ve svém 11. čísle zabývala tématem exilu z Československa ve 30. a 40. letech.⁹

Nižším školstvím v emigraci se zabývá minimum prací, a pokud je zmiňují, pak pouze okrajově. Dějiny Československé střední školy jsem zpracovala v rámci svého bakalářského studia.¹⁰ Práce se kromě organizace střední školy zabývá rovněž životem studentů v ústavní péči a přináší také některé vzpomínky žáků samotných. Poměrně dobře je zpracována problematika vysokoškolských studentů v době druhé světové války. Jedná se především o práci Bohuslava Šulce „*Ústřední svaz československého studentstva*“, ta pojednává hlavně o studentech z řad vojáků a vychází jak ze vzpomínek autora sepsaných roku 1945, tak i z materiálů, které měl k dispozici jako činitel samotného svazu.¹¹ Z novějších prací se jedná o úže zaměřenou publikaci Jiřího Plachého *Filozofové v battledressech*, která se více zaměřuje na jednotlivé osudy vysokoškoláků v československé armádě.¹²

Použitá literatura je dále rozšířena o řadu prací týkajících se jednotlivých problémů exilu v době druhé světové války. Přesto byl ale stěžejním východiskem pro předloženou práci pramenný materiál, jenž umožňuje sledovat přímo materiály vzešlé jednak z institucí, které školství v emigraci zastřešovaly, tak i dokumenty, jejichž původci jsou přímo československé vzdělávací instituce na území Velké Británie.

---

8 Např.: ČECHUROVÁ, Jana - KUKLÍK, Jan, *Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace (část I. Geneze a finanční zabezpečení)*, in: Soudobé dějiny XIV (2007), č. 1, s. 9-43, a též, *Women in emigration - continuity and discontinuity of life roles. A contribution to the study of Czechoslovak exiles in Great Britain during World War II.*, In: Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen 2004/2005, vol. 7, Praha 2005, s. 154-169.

9 *Exile to and from Czechoslovakia in the 1930s and 1940s*. Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies (edd Charmian Brinson, Maria Malet), Vol.11, Rodopi, Amsterdam 2009.

10 DAMOVÁ, Zora, *Československá státní střední škola ve Velké Británii*, bakalářská práce, Praha 2010.

11 ŠULC, Bohuslav, *Ústřední svaz československého studentstva*, Praha 1990.

12 PLACHÝ, Jiří, *Filozofové v battledressech*, Praha 2010.

2. Čechoslováci za druhé světové války

Koncem třicátých let dvacátého století probíhala ve Střední Evropě řada politických a státoprávních změn. Roku 1933 převzal moc v Německu Adolf Hitler a jeho expanzivní politika spolu s politikou appeasementu západních mocností vyvrcholila 12. března roku 1938 anšlusem Rakouska a o půl roku později podpisem Mnichovského diktátu. Tato dohoda uzavřená 30. září 1938 v Mnichově znamenala pro Československou republiku ztrátu pohraničního území, které tvořilo asi 38% její původní rozlohy a většinu obranného systému země. Další územní ztráty pak představovala Vídeňská arbitráž z 2. listopadu 1938, kterou Maďarsko získalo část jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Tyto smlouvy ve svém důsledku vedly k politickému rozvratu Československa, neboť za hlavního viníka stávající situace byla považována dosavadní demokratická politika první republiky. Záhy po vzniku okleštěné druhé republiky, 4. října 1938, podala vláda demisi a o den později odstoupil prezident Edvard Beneš.¹³

V rámci „zjednodušení“ politického života byly na podzim roku 1938 z širokého prvorepublikového politického spektra stran vytvořeny strany pouze dvě – pravicově orientovaná Strana národní jednoty¹⁴ v čele s agráříkem Rudolfem Beranem a Národní strana práce¹⁵, které předsedal sociální demokrat Antonín Hampl, všechny dosavadní politické strany tím byly zrušeny. Hlavní slovo měla Strana národní jednoty, ve které se sdružila většina pravicových stran a stran politického středu, menšinová Národní strana práce, složená z levicových stran, doufala v kontrolní funkci. Dne 20. října 1938 byla zastavena činnost komunistické strany a veškerý její tisk, následovalo její rozpuštění vládním nařízením z 23. prosince 1938.¹⁶ Celkově tak byla omezena politická, ale i spolčovací práva obyvatel, byla utužena cenzura a rušen tisk považovaný za protistátní, od počátku roku 1939 byl omezován veškerý tisk a rozmáhaly se útoky proti Národní straně práce. Situaci však změnilo obsazení zbytku Československa německou armádou a vznik Protektorátu Čechy a Morava.¹⁷

Novým prezidentem byl 30. listopadu zvolen Dr. Emil Hácha, který jmenoval do čela vlády Rudolfa Berana. Významnou změnu v československém zákonodárství přinesl ústavní

---

13 RATAJ, Jan, *O autoritativní národní stát*, Praha 1997, s. 15.

14 Vznikla 17. listopadu 1938 z následujících stran: Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, Čs. strana národně socialistická, Čs. živnostensko-obchodnická strana středostavovská, strana Národního sjednocení, Čs. strana lidová v Čechách a Národní liga. Více GEBHARD, Jan - KUKLÍK, Jan, *Druhá republika 1938-1939, Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha a Litomyšl 2004, s. 50-61.

15 Vznikla 11. prosince 1938 a skládala se z členů zaniklé strany sociálně demokratické a části členů strany národně socialistické. GEBHARD – KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 61-73.

16 Na Slovensku její činnost ukončena již 4. října. GEBHARD – KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 127.

17 RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 209-216.

zákon č. 330/1938 z 15. prosince roku 1938, kterým prezident republiky získal právo se souhlasem vlády vydávat dekrety s platností ústavního zákona.¹⁸ Tímto aktem byla obcházena moc Národního shromáždění, v této době již značně redukovaného. Po odtržení pohraničí ztratili mandát tamní poslanci, na konci roku 1938 i poslanci zrušené komunistické strany. Parlament tím ztrácel na významu, od prosince 1938 se již nesešel, oficiálně byl Háchou rozpuštěn 21. března 1939.

Změnila se také forma státu. Vzrůstající autonomistické tendence Slovenska vedly k jednáním v Žilině, která se konala 5. a 6. října a vedla k vyhlášení slovenské autonomie. V čele slovenské autonomní vlády stál dosavadní ministr pro Slovensko Jozef Tiso. Definitivně byla autonomie Slovenska uznána ústavním zákonem č. 299/1938 Sb, od této doby mělo Slovensko vlastní vládu a zemský sněm.¹⁹ Ten získal veškeré pravomoci, které nebyly určeny přímo Národním shromáždění. Na podobném principu byla ústavním zákonem č. 328/1938 ustanovena autonomie Podkarpatské Rusi. Oficiální název státu pak zněl Česko-slovenská republika.

Kromě politických a územních změn přinesla doba velkou proměnu myšlení české společnosti. Ztráta pohraničí přivedla do centra země tisíce československých obyvatel, kteří se ocitli bez práce, sociálního a finančního zabezpečení. Aby se pro ně uvolnila pracovní místa, byli penzionováni státní zaměstnanci²⁰ a propouštěny zaměstnané vdané ženy. Mezi obyvateli vládlo rozčarování ze „zrady“ západních mocností a „zbabělého“ odstoupení pohraničí, nespokojenost s předchozí vládní politikou a osobou bývalého prezidenta Beneše byla navíc podněcována propagandou.

Politika republiky se orientovala výrazně pravicově, a ač západ podmiňoval svou pomoc i obchodní kontakty národnostní a náboženskou snášlivostí, Německo tlačilo k zavádění antisemitistické politiky. Beranova vláda tak již 27. ledna 1939 vydala nařízení o zjišťování židovských úředníků ve státní správě a o jejich penzionování či zamezení styku s veřejností. Veškeré snahy však nezabránily zániku republiky. Západ byl příliš vzdálený a spoléhal na dodržení Mnichovské dohody, Německá říše naproti tomu již byla rozhodnuta podrobit si i zbytek Československa. Pod vlivem Německa byla 14. března 1939 vyhlášena samostatná Slovenská republika, ve stejnou dobu Maďarsko okupovalo Podkarpatskou Rus. Prezident Emil Hácha musel tolerovat německou okupaci Čech a Moravy, která proběhla 15. března, a o den později došlo k vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava.²¹ České země se

18 KUKLÍK, Jan, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*, Praha 1998, s. 44.

19 Tamtéž, s. 43.

20 Penzionovány byly ročníky 1878-81.

21 GEBHARD – KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 326-640.

tak staly součástí Německé říše, byť s autonomním zřízením. V jejich čele stál nadále prezident Emil Hácha a vláda, jako zástupce Říše zde figuroval říšský protektor. Veškerý dohled nad brannou mocí, dopravou a zahraniční politikou převzala Říše. Obyvatelstvo protektorátu bylo rovněž rozděleno, etnickým Němcům bylo přiznáno říšské občanství a vztahovaly se na ně říšské zákony, zatímco ostatní obyvatelstvo mělo příslušnost protektorátní a dohlížely nad ně stávající protektorátní úřady.²²

2.1. Emigrace z území Československa

Během třicátých let ve střední Evropě došlo k značné migraci obyvatelstva. Od roku 1933, kdy byl Adolf Hitler jmenován říšským kancléřem, odcházela z Německa do okolních zemích řada členů opozice. Šlo hlavně o představitele Sociálně demokratické strany, komunisty a antifašisty obecně. První opatření byla také zaváděna vůči Židům. Příliv uprchlíků ještě narostl po vydání Norimberských zákonů v roce 1935, kterými Židé ztratili říšské občanství a s ním i řadu práv.²³ Další masovou migraci pak vyvolal anšlus Rakouska. Přesná čísla uprchlíků neznáme, neboť většina odcházela ilegálně, odhady ale uvádějí, že z Německa odešlo celkem 280 000 - 330 000 a z Rakouska 150 000 Židů, kteří tvořili převážnou část uprchlíků. Emigrace se ale neskládala pouze z nich, značný podíl měla politická opozice, kterou nacistické Německo tvrdě pronásledovalo. Velký příliv emigrantů vedl k tomu, že okolní země postupně uzavíraly své hranice, uprchlíci představovali ekonomickou zátěž, později byli navíc bráni jako potenciální nebezpečí. Již na konci roku 1933 vznikl při Společnosti národů v Ženevě úřad Vysokého komisaře pro německé uprchlíky. Situace se vyhroutil po anšlusu Rakouska, kdy všechny evropské státy uzavřely hranice ve snaze zabránit přílivu dalších židovských uprchlíků. Americký prezident Franklin D. Roosevelt proto svolal na červen roku 1938 do francouzského Evianu konferenci, která měla situaci vyřešit. Byl na ní ustaven *Mezivládní výbor pro politické uprchlíky*²⁴, jinak její jednání nebyla úspěšná, protože většina států odmítala přijmout větší počet uprchlíků z Německa či Rakouska.²⁵

I v době zavedení poměrně přísné migrační politiky v Evropě nacházeli uprchlíci útočiště v liberálním Československu, jejich pohyb na našem území se řídil zákonem o pobytu

---

22 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2007, s. 405 – 414.

23 Heslo *Norimberské zákony* dostupné na www.holocaust.cz (k 28. červenci 2010).

24 ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal, *Nejisté útočiště*, Praha-Litomyšl 2008, s. 298.

25 Z pozvaných 32 států se 16 odmítlo být jen zúčastnit a zbytek trval na přistěhovaleckých kvótách, výjimkou byla Dominikánská republika. PAVLÁT, Leo, *Konference v Evianu a špatné svědomí světa*, přístupné na <http://romove.radio.cz/cz/clanek/22559> (ke dni 30. července 2010).

cizinců z roku 1935. Díky německému osídlení v pohraničí zde uprchlíci měli i vhodné zázemí, pro jejich finanční i materiální podporu na území Čech vznikla řada sdružení.²⁶ Příspěvky přicházely i ze zahraničí, výrazným podporovatelem židovských uprchlíků byl *American Jewish Distribution Committee*. S nárůstem napětí v Evropě však i Československo přistupovalo k přísnějším opatřením, stejným jako v dalších evropských státech, na uprchlíky z Německa bylo navíc pohlíženo jako na možné špiony. Československé úřady také trápila vysoká koncentrace uprchlíků v pohraničí, která znamenala potencionální ohrožení bezpečnosti hranic. Vláda se proto pokusila uprchlíky soustředit ve středních Čechách, od tohoto opatření nakonec pro mnohé protesty ustoupila.²⁷ Přesto byla situace uprchlíků v Československu lepší než v ostatních státech. Pro většinu uprchlíků byla naše republika jen zastávkou na dlouhé cestě při hledání bezpečného útočiště, jejich odchod z území Československa byl navíc uspíšen událostmi roku 1938.

Období druhé republiky a zvláště pak doba po vzniku Protektorátu Čechy a Morava přinutily k odchodu do zahraničí i řadu obyvatel Československé republiky. Kromě politických a židovských uprchlíků, které k emigraci vedly čistě existenční důvody, odcházela inteligence, zejména z humanitních oborů, která pocítovala omezení ve svém působení. Zklamání z kapitulace a následného rozpuštění armády přivedlo do zahraničí také řadu vojáků a mladších lidí, kteří chtěli bojovat za obnovení republiky. Jejich motivy se různily i navzájem prolínaly.²⁸

Z hlediska časového proběhly do počátku války tři vlny emigrace z Československa. První, způsobená přímo podpisem Mnichovské dohody respektive odstoupením českého pohraničí, se datuje od 30. září 1938 do 15. března 1939 a týkala se především osob s cizím státním příslušenstvím, které přišly na území Československé republiky jako utečenci během 30. let. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava následuje další emigrační vlna, té se již účastní převážně občané Československé republiky. Třetí fází pak byla emigrace po vypuknutí války, ta již byla díky mnohým omezením a po zabrání okolních zemí Německem ojedinelá.

1. fáze emigrace (říjen 1938 – březen 1939)

Mnichovská dohoda postoupila Německé říši pohraniční oblasti, přinutila tak k dalšímu pohybu již zmíněné německé a rakouské uprchlíky i některé Sudetské Němce, kteří se cítili ohroženi politikou Říše. Řada z nich si přitom nebezpečí uvědomovala již dříve, a tak

---

26 ČERNÝ, Bohumil, *Komitéty pro pomoc německé emigraci (1933-1938)*, in: ČČH, č.15, 1967, s.277-300.

27 FRANKL, Michal, *Druhá republika a židovští uprchlíci*, dostupné na:

http://www.holocaust.cz/cz2/resources/texts/druha_republika_uprchlici (ke dni 21.3.2010).

28 KŘEN, Jan, *Do emigrace (1938-1939)*, Praha 1963, s. 236.

mnozí odcházeli do českého vnitrozemí již po vyhlášení první mobilizace v květnu 1938. V září je následovali i občané české národnosti, další skupinu tvořili státní úředníci, jejichž přesídlení částečně organizoval stát. Křišťálová noc ze dne 9. listopadu 1938 pak do vnitrozemí přivedla další vlnu židovských uprchlíků. Další uprchlíci přicházeli z území odstoupených na počátku listopadu 1938 Vídeňskou arbitráží. Češi přicházeli i ze Slovenska, kde se začaly projevovat protičeské tendence.

Podle oficiálních údajů přišlo z pohraničí do Čech a na Moravu 150 882 osob a 40 000 státních úředníků, kteří byli registrováni zvlášť.²⁹ Zprvu se o ně staralo několik úřadů a charitativní organizace, vládním nařízením z 11. listopadu 1938 (č.292/1938) byla zřízena centrální organizace, *Ústav péče o uprchlíky*. Ten všechny příchozí evidoval, poskytoval jim základní zdravotní a sociální péči, případně pomoc pro vycestování z republiky.³⁰

Většina československých občanů, kteří se tímto způsobem dostali do vnitrozemí, přes ekonomické a další obtíže nepocítovala potřebu emigrovat ze své vlasti. Mnichovská dohoda byla sice brána jako prohra a zrada západních mocností, počítalo se ovšem s tím, že přinese republice klid. K hrstce československých emigrantů, kteří v tomto období odešli z republiky, patřil například Edvard Beneš, který 5. října 1938 abdikoval na post prezidenta a záhy s manželkou odletěl do Velké Británie. Beneš také apeloval na další politické činitele a nabádal je k odchodu, vypracoval za tímto účelem seznam osob, které by se měly uchýlit do emigrace. Sám se v té době politické činnosti nevěnoval, působil jako profesor na Chicagské univerzitě. Do politiky se vrátil až projevem proti obsazení Česko-Slovenska 16. března 1939, který adresoval vedoucím představitelům západních mocností a Společnosti národů a žádal je, aby neuznávali právo platnost Protektorátu Čechy a Morava.³¹

Uprchlíci německé a rakouské národnosti, náhle soustředění do vnitrozemí Čech, se naproti tomu snažili uniknout ze sevření Německou říší a emigrovat dále. Z hlediska západní politiky byli také nejohroženější skupinou v daném prostoru, proto vznikaly mnohé organizace, které podporovaly jejich emigraci ze země. Odchod byl rovněž podporován státní politikou druhé republiky. Velké množství cizích uprchlíků zatěžovalo ekonomiku, z Německé říše byl navíc vyvíjen nátlak na zavedení antisemitistické politiky, která v první fázi počítala s vystěhováním Židů. První fáze emigrace z Československa se tedy skládala zejména z občanů jiné než československé národnosti, případně odcházeli němečtí antifašisticky orientovaní obyvatelé obsazených Sudet. Tito uprchlíci směřovali hlavně do Velké Británie

29 Údaje Ústavu péče o uprchlíky, GEBHARD - KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 171.

30 MILOTOVÁ, Jaroslava, *Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*, in: Tereziánské studie a dokumenty (ed. KÁRNÝ-KÁRNÁ), Praha 1997, s.10-29.

31 KUKLÍK, Londýnský exil, s. 78.

a Švédska, přičemž řada z nich doufala, že se dostanou dále za moře, či v případě židovských uprchlíků do Palestiny.

Právě tito emigranti se stali předmětem dohody mezi druhou republikou a vládou Velké Británie. Británie ve snaze zmírnit důsledky Mnichovské dohody nabídla československé vládě půjčku. Finance měly být použity na rekonstrukci Česko-slovenské republiky, která spolu s pohraničím přišla o velký díl průmyslových oblastí. Finanční podpora však byla podmíněna pomocí československé vlády emigrantům, na niž byla z půjčky vyčleněna konkrétní částka. Původně se z britské strany očekávala podpora ve výši 33 milionů liber, postupem času se však jednání komplikovala, zejména s ohledem na počínající antisemitistickou politiku druhé republiky a českou neochotu podporovat německé uprchlíky. Jednání probíhala již od podzimu roku 1938, samotná smlouva byla uzavřena 27. ledna 1939. Británie poskytla Česko-slovenské republice půjčku 6 milionů liber a dar v hodnotě 4 milionů liber, který byl určen výhradně na podporu uprchlíků. Britové si ze strachu před diskriminací určitých skupin emigrantů vyměnili dohled nad těmito financemi. Na podporu emigrantů bylo vyčleněno 348 000 liber a dalších 500 000 liber bylo určeno výslovně pro emigranty do Palestiny³². Československá národní banka s těmito financemi mohla disponovat pouze pod dohledem člena Runcimanovy komise Roberta J. Stopforda.³³

Starost o emigranty z Československa do britských dominií převzal nově vzniklý *Britský výbor pro uprchlíky v Česko-Slovensku* (The British Committee for Refugees from Czecho – Slovakia, BCRC), který podporoval výhradně Němce a Židy z německých oblastí, ti byli totiž podle západu nejvíce ohroženi. Kancelář v Praze poskytovala³⁴ uprchlíkům pomoc při emigraci z Česko-slovenské republiky, a to hlavně do Kanady a Austrálie, v případě Židů také do Palestiny. Za tím účelem poskytoval fond nemajetným uprchlíkům podporu až do výše 200 liber³⁵. Pro majetné osoby pak zprostředkoval zajištění valut.³⁶ Větší přesun majetku mimo území republiky totiž oslaboval druhorepublikovou ekonomiku a byly proto stanoveny přísné limity. Vývoz kapitálu byl podmíněn souhlasem Ústavu péče o uprchlíky a Národní banky. Britský výbor také zprostředkoval vydávání víz. Jejich počet byl ovšem omezen a v případě emigrace na Britské ostrovy bylo třeba za každého přistěhovalce složit zálohu 50 liber, každý navíc musel mít na území Velké Británie svého ručitele.

32 ČERNÝ, Bohumil, *Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938-1941*, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Brno 1997, s. 57

33 ČECHUROVÁ, Jana – KUKLÍK, Jan, *Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace* (část 1. Geneze a finanční zabezpečení), in: Soudobé dějiny XIV, 1, 2007, s. 9-43.

34 SRBA, Bořivoj, *Múzy v exilu*, Brno 2003, s. 38.

35 Tehdejší kurz byl přibližně 1libra za 137 Kč, dle ČERNÝ, *Emigrace Židů z Českých zemí*, s. 57.

36 V normálním kurzu jim bylo vydáno 200 liber, další majetek podléhal vysokým přírůzkám, které měli vyvážit podporu pro nemajetné uprchlíky.

Britská kancelář fungovala v Praze již od podzimu roku 1938, britsko-francouzsko-československá smlouva o britské půjčce byla ale sepsána až 27. ledna 1939. V této smlouvě byly stanoveny skupiny emigrantů, na něž se půjčka vztahovala. Jednalo se o uprchlíky žijící na území odstoupeném Mnichovskou dohodou před 12. květnem 1938 a o německé a rakouské občany, kteří přišli na území pomnichovského Československa před 30. zářím 1938. Dohoda pak uvádí, že další skupiny uprchlíků mohou být určeny dodatečně.³⁷ Od 14. března 1939 byli z britských fondů podporováni i emigranti směřující do Francie. Uprchlíci československé národnosti, kteří byli západem většinou považováni pouze za ekonomické uprchlíky, tak neměli možnost podporu získat. Pravdou ovšem je, že většina československých občanů v této době o nutnosti emigrace přesvědčena nebyla.³⁸

Organizováním emigrace ohrožených uprchlíků se zabývaly i další organizace, silné bylo postavení kvakerských (Society of Friends) a unitářských organizací, organizace *Youth Aliyah* pak připravovala mladé Židy pro zemědělský život v Palestině. Pro záchranu ohrožených dětí byly založeny organizace jako *The World Movement for the Case of Children from Germany* či britský *Save the Children Fund*, ty se ovšem zaměřovaly především na území Německa a Rakouska. Největší podíl na záchraně dětí z Československa měl Nicolas Winton a jeho spolupracovníci, kteří od března roku 1938 do začátku války odbavili řadu dětských transportů v celkovém počtu 669 dětí. Mnohé z těchto dětí později studovaly právě na Československé státní škole ve Velké Británii.

2. fáze (březen 1939 – srpen 1939)

Hlavní vlna československé emigrace nastala až po vzniku Protektorátu Čechy a Morava, 16. března 1939. Tentokrát již odcházeli hlavně českoslovenští občané, jednalo se hlavně o židovské obyvatelstvo a vojáky, kteří doufali, že se zapojí do války na straně západních mocností, a část inteligence, kterou Říše potlačovala.³⁹ Beneše do emigrace následovalo rovněž několik prvorepublikových politiků, většina ovšem setrvala ve vlasti. Nedostatek politického zastoupení v zahraničí spolu se skutečností, že řádně zvolená vláda druhé republiky zůstala na území protektorátu, později zkomplikovalo založení zahraniční akce, kdy Československu chyběla legitimní exilová vláda.

Většina Čechoslováků volila za cíl své cesty Francii, kde se počala formovat

---

37 KUKLÍK, Jan, *Do poslední pence, Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938-1982*, Praha 2007, s.46. Jednalo se o obyvatele z Německa bez českého státního občanství, o uprchlíky z Německa s českým občanstvím, ale bez možnosti návratu do Německa a nakonec o Židy z pohraničí s českým občanstvím.

38 ČECHUROVÁ – KUKLÍK, *Czech Refugee Trust Fund*, s. 23.

39 KŘEN, *Do emigrace*, s. 195.

nejvýraznější zahraniční akce. V této době byla ovšem Evropa uprchlíky zahlcena a mnohé státy odmítaly přijímat nové, z velké části byly také vyčerpány podpůrné fondy. Výjezd z protektorátu byl navíc podmíněn písemným souhlasem gestapa. Většina československé emigrace proto do zahraničí odešla ilegálně, což ztěžuje přesné určení jejího rozsahu. Nejčastěji byla používána cesta přes Polsko, které po počátečních problémech emigranty nevracelo a shromažďovalo je v blízkých Katovicích, kde péči o ně převzal Britský výbor, či v Krakově, kde sídlil bývalý československý konzulát. V Polsku také fungoval *Britský výbor pro uprchlíky z Československa*, jeho činnost zde ovšem kontrolovala komunistická strana, což vedlo k zamítání žádostí lidí, kteří tuto stranu nepodporovali.⁴⁰ Stejnou cestu volila také řada vojáků, kteří se po vzoru legií rozhodli vstoupit do západní armády v boji za osvobození své země. Právě zde vznikaly první československé jednotky, které byly postupně přesouvány do Francie, či se podílely přímo na obraně Polska před ofenzivou Německa.⁴¹

Říše také přímo podporovala emigraci židovského obyvatelstva, v červenci 1939 byla podle vídeňského vzoru v Praze zřízena *Ústředna pro židovské vystěhovalectví*. Cílem bylo zbavit se nepohodlného židovského obyvatelstva s co největším ziskem, emigranti totiž svůj odchod zaplatili většinou majetku, zároveň byl vyvíjen tlak na židovské organizace, aby plnily kvóty k emigraci přihlášených Židů. Tito lidé ovšem neměli kam odcházet, Palestina na nátlak arabských zemí zavedla tzv. Bílou knihu, jíž byla výše přistěhovalců stanovena na 75 000 osob na pět let, a většina států pak odmítala Židy přijímat. Ústředna tak potlačila činnost *Ústavu pro péči o uprchlíky*, který byl později přejmenován na *Ústav pro péči o přistěhovalce*.

Omezena byla činnost zahraničních organizací, ochota posílat do protektorátu finanční pomoc totiž klesala s obavami, aby finance nezískali Němci. Zmrazena pak byla československá konta v Bank of England, z kterých čerpaly též britské podpůrné organizace⁴². Britský výbor se navíc soustředil převážně na zbývající německé uprchlíky, kterým hrozila internace v Německu.⁴³

3. fáze emigrace (září 1939 – 1941)

V této době již byly veškeré podpůrné organizace nuceny území protektorátu opustit, oficiální emigrace byla organizována pouze prostřednictvím *Ústředny pro vystěhování Židů*,

---

40 KUDRNA, Ladislav, *Formování československého zahraničního odboje v prvním roce okupace*, in: Paměť a dějiny, 2009, č. 3, dostupné on-line na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0903/016-032.pdf>, verze ze dne 14. srpna 2012, s. 19.

41 EMMERT, František, *Československý zahraniční odboj za 2. světové války na západě*, Brno 2012, s. 23-36.

42 KUKLÍK, *Do poslední pence*, s. 58-59.

43 Tento osud potkal asi tisícovku uprchlíků, dle GEBHARD – KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 246.

přičemž okolní státy brzo přestaly uznávat protektorátní víza. Válka navíc zkomplikovala dopravní situaci, uzavřela např. italské přístavy, možnosti jak opustit Evropu se snižovaly. Oficiálním způsobem byla tedy možnost vycestování minimální, dále ovšem fungovaly ilegální přechody hranic, přestože i ty byly ztíženy. Po vypuknutí války byl protektorát ze všech stran obklopen Říší, polská cesta byla uzavřena a fakticky jedinou možností jak vycestovat byla tzv. Balkánská trasa. Cestu, při níž bylo nutné přejít Slovenskem do jugoslávského Bělehradu, organizovala odbojová organizace Obrana národa pro vojáky a dobrovolníky, kteří posléze směřovali do francouzského Bejrútu, odkud byli přepravováni do Francie.⁴⁴ Po roce 1941 byl zaveden zákaz vycestování z Říše a boje na Balkáně zabránily i další ilegální emigraci.

2.2. Organizace zahraniční akce

Českoslovenští emigranti v zahraničí nevytvořili pevně sjednocenou skupinu. Vznikaly spíše menší skupiny národnostně, politicky či nábožensky scelené. Hlavním nedostatkem ovšem byla neexistence politického vedení. Po Mnichově sice z Československa odešli někteří prvorepublikoví politici, ti však byli v rámci propagandy druhé republiky diskreditováni a mnozí se již v emigraci do politiky nezapojili. Naproti tomu politici druhé republiky většinou zůstali v protektorátu, jehož vláda byla světem uznána, nebylo tedy možné založit právoplatnou exilovou vládu.

Hlavním záchytným bodem emigrantů se tak po březnu 1939 stala bývalá československá diplomatická zastoupení v jednotlivých státech. Dvaadvacet vyslanců a konzulů, kteří byli vázáni k osobě Edvarda Beneše dřívější spoluprací, s ním ještě coby ministrem zahraničí, totiž nevyslyšelo příkaz ministra zahraničních věcí Františka Chvalkovského a nevydalo své úřady do německých rukou, místo toho se prohlásili za jediné právoplatné pokračovatele československého státu. Mezi nejaktivnější v tomto směru patřilo velvyslanectví v Paříži, které vedl Štefan Osuský⁴⁵. Svůj úřad nepředali ani vyslanci ve Washingtonu, Moskvě či Londýně.⁴⁶ Emigrantům putujícím směrem na východ poskytoval také pomoc bývalý konzul v Krakově Vladimír Znojenský či v Záhřebu Stanislav Miňovský, zachovány zůstaly i některé úřady v jiných zemích. Západní velmoci proti okupaci českých zemí sice protestovaly, v průběhu roku 1939 ale de facto protektorát uznaly. Svou roli v tomto

---

44 EMMERT, *Československý zahraniční odboj za 2. světové války na západě*, s. 76.

45 Štefan Osuský (1889-1974), diplomatik a politik, v době První republiky vyslanec v řadě zemí, 1939-1940 člen Československého národního výboru, 1940-1942 ministr exilové vlády, odešel pro rozpory s Benešem. Od roku 1945 ve Spojených státech amerických.

46 KŘEN, *Do emigrace*, s. 327, 330.

postoji sehrála snaha politiků zabránit válečnému konfliktu a vztahy s československými emigranty v tomto případě komplikovaly jednání s Německem.

V květnu roku 1939 byla francouzskou i britskou vládou de facto uznána nově vzniklá Slovenská republika a o něco později i samotný Protektorát Čechy a Morava, což značně omezovalo možnosti československého exilu. V Londýně byl přijat slovenský konzul a zvažovalo se uzavření československého vyslanectví.⁴⁷ Zahraniční akce tak musela postupovat velice obezřetně a Edvard Beneš vyzýval zástupce československého exilu, aby na sebe příliš nepoutali pozornost. Změna přišla až s vypuknutím válečného konfliktu. Štefan Osuský začal okamžitě jednat s francouzskou vládou o vzniku československého pluku. Čeští vojáci, kteří chtěli bojovat za obsazenou vlast, byli totiž do té doby přijímáni jen do cizinecké legie.⁴⁸ Pluk se měl řídit československými zákony, mobilizaci tak podléhali všichni českoslovenští občané na území Francie.

V rámci této smlouvy s Francií, uzavřené 17. října 1939, byl ustanoven Československý národní výbor, který spravoval české vojenské jednotky a zároveň alespoň částečně suploval neexistující vládu v emigraci. Kromě vedení vojska zajišťoval zahraniční politiku exilu, finance, propagandu a sociální zabezpečení emigrantů. Díky tomuto limitovanému uznání ze strany Francie, Velké Británie a britských dominií směl výbor vydávat směrnice pro československé občany ve Francii.⁴⁹ Mezi tyto občany se kromě samotných dobrovolníků z protektorátu počítali i dělníci, kteří do Francie přišli již před válkou na základě platné československo-francouzské smlouvy o spolupráci.

Do čela výboru byl jmenován Edvard Beneš, jehož politika stála na tzv. teorii právní a politické kontinuity Československé republiky, podle ní byla Mnichovská dohoda neplatná, neboť ji samo Německo porušilo obsazením Československa v březnu 1939. Podle této teorie měly platit pouze zákony přijaté do 29. září 1938, od tohoto data dál trval tzv. „čas nesvobody“, jehož právní akty nebyly uznány. Tato koncepce, která zprvu nebyla pozitivně přijata ani krajany ani exilem, se později stala základním kamenem československé zahraniční politiky.⁵⁰ Po návratu do Evropy Beneš sídlil v Londýně, kde zřídil britskou pobočku národního výboru.

Československou zahraniční politiku v prvních měsících války komplikovaly stále spory mezi jednotlivými představiteli exilu Edvardem Benešem, Štefanem Osuským a Milanem Hodžou⁵¹, který založil Slovenskou národní radu jako protiváhu Národního

47 KUKLÍK, *Londýnský exil*, s. 46.

48 ČEJKA, Eduard, *Československý odboj na Západě*, Praha 1997, s.121.

49 KUKLÍK, *Londýnský exil*, s. 48-9.

50 Tamtéž, s. 80.

51 Milan Hodža (1878-1944) slovenský politik a publicista. Za První republiky ministr a předseda vlády. Roku

výboru. Tato vnitřní nejednotnost komplikovala již tak dost problematický postoj západních spojenců. Z hlediska mezinárodní politiky totiž Protektorát Čechy a Morava navazoval na původní Česko-slovenskou republiku a měl stále své právoplatně zvolené politické vedení. Podpora západních mocností tedy směřovala výhradně k vojenskému využití československých vojenských sil v zahraničí. Změnu přinesla až porážka Francie, která definitivně přesunula československý exil na Britské ostrovy a znamenala také proměnu politiky ostrovní země, do jejíhož čela v květnu roku 1940 nastoupil Winston Churchill.

2.3. Velká Británie jako základna pro exilovou činnost

Velká Británie vyšla z první světové války jako vítězná mocnost a potvrdila svou pozici námořní velmoci. Poměrně záhy se jí podařilo obnovit předválečný zahraniční obchod a stabilizovat ekonomiku. Impérium se navíc rozrostlo o německé kolonie v Africe a území svěřená správou Spojených národů na Blízkém východě. Naproti tomu se potýkalo se separatistickými snahami svých tradičních držav, na počátku dvacátých let vznikl samostatný Irský svobodný stát. Snahy o osamostatnění probíhaly rovněž v Indii, uspěly ale až koncem 40. let 20. století.

Životní úroveň Britů přitom v meziválečném období rostla, zlepšovala se i situace dělníků. Byla zkrácena pracovní doba a roku 1924 se poprvé stal premiérem člen labouristické strany, i když sociální zákony byly ve větším měřítku prosazeny až po roce 1945.⁵² Svoje postavení si vydobýly také ženy, roku 1928 byly zrovnoprávněny jejich nároky na držení majetku i volební právo. Relativně dobře se ostrovnímu státu dařilo i v dobách ekonomické krize, počet nezaměstnaných nebyl kritický a samotná ekonomika byla zasažena jen mírně. Radikální politická hnutí tedy neměla mezi obyvatelstvem přílišnou podporu, i když zde existovali jak příznivci komunismu, tak fašistického Německa.⁵³

Na mezinárodním poli prosazovala Británie hlavně udržení míru a stabilitu. Vůči diktátorským a agresivním státům jako byla Čína, Japonsko či Německo, které v průběhu 30. let začaly obsazovat cizí území, tak zaujala politiku tzv. *appeasementu*. Když Německo porušilo Versailleské smlouvy, zabralo Rakousko a následně pod hrozbou války požadovalo pohraničí Československa, Británie ve snaze udržet mír vyjednávala. Dne 29. září 1938 podepsal tehdejší premiér Neville Chamberlain Mnichovskou dohodu a doufal, že tím je válka zažehnána. Británie totiž považovala snahu Němců znovu se sjednotit do jednoho státu za

---

1939 založil Slovenskou národní radu jako opozici Československému národnímu výboru, ve kterém později odmítl participovat, a roku 1941 odjel do Spojených států amerických.

52 WASSON, Ellis, *Dějiny Moderní Británie*, Praha 2010, s. 293.

53 KOVÁŘ, Martin, *Londýn, kulturně-historický průvodce*, Praha 2011, s. 101-112.

oprávněnou, a to zvláště v době, kdy byl systém národních států zavedený po první světové válce odsouzen jako nefunkční. Vedoucí britské kruhy zároveň obdivovaly Adolfa Hitlera jakožto možného spojence v boji s obávaným komunismem, oceňována byla též jeho schopnost vypořádat se s krizí.⁵⁴

Napadení Polska Německem 1. září 1939 ovšem znamenalo definitivně počátek nové války, Velká Británie spolu se státy Commonwealthu (Společenství národů) a Francií oficiálně vyhlásila válku Německu 3. září. V prvních měsících konfliktu neprobíhaly kromě tzv. Zimní války mezi Ruskem a Finskem výraznější boje. Západní spojenci hlavně zbrojili a bojovalo se především na moři. Chamberlainova vláda přitom stále ještě doufala v mírové řešení. To ovšem padlo dalším postupem Německa, které na jaře roku 1940 zahájilo silnou ofenzivu. Poté co si s Ruskem rozdělilo území Polska, obsadilo Norsko a pokračovalo dále do Nizozemí, Belgie a Francie. Následkem nezdaru své politiky Chamberlain odstoupil a 10. května 1940 jeho místo zaujal Winston Churchill, který již plně orientoval Velkou Británii na válku.

Postup německého vojska však již nešlo zastavit, spojenecké vojsko se tak soustředilo do francouzského Dunkerque, odkud byli vojáci v období od 27. května do 4. června 1940 evakuováni do Velké Británie.⁵⁵ Německá třetí říše či jí spřátelené režimy nyní ovládaly většinu území kontinentální Evropy a Velká Británie proti ní stála zcela osamoceně. Ostrovní země se nyní aktivně připravovala na německou invazi. Podél pobřeží byla vytvořena obranná hranice o šířce 5 mil, prozatímně vytvořené vyloďovací překážky doplňovala domobrana (*The Home Guard*) složená z obyvatel přilehlých měst.⁵⁶ Německo ovšem nemělo dostatek sil, aby ostrov dobilo z moře, a rozhodlo se proto nejprve Británii porazit v letecké válce. V červenci roku 1940 proto započala tzv. Bitva o Británii. Bombardována byla hlavně britská letiště, ale postižená byla i některá města, kromě vybombardovaných ulic Londýna se symbolem stalo město Coventry, které Luftwafe napadla 14. října 1940. Na záchranných pracích ve městě se podíleli také českoslovenští vojáci umístění v Leamingtonu, nacházejícím se v blízkosti Coventry.⁵⁷

Velká Británie tak až do vylodění spojeneckých vojsk v Normandii v červnu roku 1944 setrvala v defenzivě. Na obranných plánech pro případ války s Německem se pracovalo již od poloviny 30. let, kdy začaly narůstat obavy z Německa, intenzivnější válečná

---

54 MORGAN, David – EVANS, Mary, *The Battle for Britain, Citizenship and Ideology in the Second World War*, London 1993, s. 19.

55 Zachráněno bylo 338 tisíc bezprostředně ohrožených vojáků. Více o tématu COOKSLEY, Peter, *The Home Front, civilian Life in World War Two*, Stroud 2007, s. 43-45.

56 Tamtéž, s. 34-40.

57 Tamtéž, s. 77 a EMMERT, *Československý zahraniční odboj za 2. světové války na západě*, s. 57.

výroba však započala až na jaře roku 1939. V srpnu tohoto roku v reakci na uzavření německo-sovětského paktu byl vydán Emergency Powers Act, který zvyšoval státní dohled nad obyvatelstvem ve jménu válečné obrany.⁵⁸ Od podzimu 1939 vláda zásobovala obyvatele v ohrožených městech rodinnými bunkry, které se daly postavit na zahradě. Kde to bylo možné, vznikaly již od roku 1938 veřejné úkryty, v jejich budování se pokračovalo i v prvních válečných letech, v Londýně pak byly využívány jako úkryt i některé stanice metra.⁵⁹ Již 31. srpna roku 1939, tedy před oficiálním vypuknutím války, byl dán rozkaz k evakuaci téměř dvou milionů obyvatel průmyslových měst, která mohla být ohrožena případnou německou invazí. Jednalo se hlavně o děti a učitele, případně matky předškolních dětí a těhotné. Tato akce, plánovaná od léta 1938, která přesunula nejohroženější školy na venkov, se nakonec ukázala jako předčasná, řada dětí se vrátila ještě před Vánoci domů. Význam takto organizačně náročné akce se projevil již o rok později, kdy se dříve teoretická možnost ohrožení britských průmyslových center pod nálety německých bombardérů proměnila v realitu a děti byly v červnu roku 1940 znovu evakuovány.⁶⁰

Kromě přímého válečného útoku hrozilo Velké Británii odříznutí od zdrojů. Stejně jako za první světové války spoléhalo Německo na to, že se mu podaří ostrovní stát vyhladovět likvidací lodí s dodávkami zásob. To se záhy podepsalo na zásobování obyvatelstva Britských ostrovů. První postiženou komoditou byl benzín, jehož ceny vyletěly prudce nahoru, a již v září roku 1939 bylo omezeno jeho množství pro osobní spotřebu. Koncem roku 1939 následovalo oznámení o zavedení přidělového systému, který se týkal šunky, másla, cukru a masa. 8. ledna 1940 byly rozděleny první přidělové knížky, hodnota kupónů se lišila podle pohlaví a věku (mládež pod 21 let a dospělí).⁶¹ V průběhu války byly na seznam přidělových potravin přidávány další položky a obyvatele byli vyzýváni k práci na vlastní zemědělské produkci. Tento systém trval, byť v pozměněné podobě, až do roku 1954.⁶² Od 1. ledna 1941 byl zaveden přidělový systém i na oblečení a obuv, což se nejbolestněji dotýkalo dětí ve vývinu. Ač ty byly dotovány více kupony, brzy bylo dětské oblečení předmětem výměn a charitativních akcí.

Veškerý život v Británii byl podřízen válečným účelům, výroba se přizpůsobila potřebám armády, pořádaly se sbírky kovů i dalších surovin. Kromě mužů byly nově mobilizovány i ženy, ty se stávaly členkami tzv. *Land Army*, která měla zvýšit zemědělskou produkci země, nebo působily jako koordinátorky u WAAF (*Women Auxiliary Air Force*) či

58 MORGAN – EVANS, *The Battle for Britain, Citizenship and Ideology in the Second World War*, s. 31.

59 COOKSLEY, *The Home Front, civilian Life in World War Two*, Stroud, s. 47-58.

60 BROWN, Mike, *A Child's War, Growing Up on the Home Front*, Stroud 2010, s. 3-10.

61 Tamtéž, s. 13-15.

62 WASSON, *Dějiny Moderní Británie*, s. 326.

jiných vojenských sil.⁶³ Další ženy pak nahradily muže v továrnách, které se nově přeorientovaly na válečnou výrobu. Heslo doby znělo „*do your bit*“ – také se podílely. Za válečné hrdinství již nebyl považován pouze přímý střet s nepřítelem, ale i pěstování zeleniny či sběr surovin.

Po pět let války však lidé stále žili běžné životy, byť ovlivněné válečnými událostmi, a bylo tedy třeba řešit i běžné problémy. Dále existovaly kulturní i sportovní akce, i když v omezené podobě, což souviselo hlavně s odvodou do armády a nedostatkem prostředků. Stejně tak děti docházely pravidelně do školy, jejich výchova byla ovšem ztížena. Kromě již zmíněné evakuace to byl hlavně nedostatek pedagogů mužů, na jejichž místa nastupovaly učitelky. V bombardovaných městech se k tomu přidaly problémy s provizorními učebnami a mnohdy i opuštěné děti potulující se ulicemi. Koncem roku 1941 vláda nařídila povinnou organizaci mládeže mezi 16 a 18 lety věku, aby se zabránilo případným výtržnostem.⁶⁴ Nejčastěji se děti zapojily do skautského hnutí či se přímo podílely na válečném úsilí, např. v rámci ARP (*Air Raid Precautions* tj. preventivní opatření pro případ náletu) tvořili chlapci na kole rychlé spojky, existovaly také speciální oddíly k výcviku pro budoucí službu u letectva ATC (*Air Training Corps*) pro chlapce a *Women's Junior Air Corps* pro dívky.⁶⁵

Po vstupu Spojených států amerických do válečného konfliktu v prosinci roku 1941 bylo již zažehnáno akutní nebezpečí a od roku 1943 se víceméně očekávalo, že konec války by mohl nastat každým dnem. Vznikl tak prostor pro řešení poválečných otázek. Vzhledem k tomu, že předložená diplomová práce se věnuje školství, zmíním Education Act z roku 1944, který měnil dosavadní systém britského středního školství.⁶⁶ Nově zaváděl bezplatné vzdělání na středních školách v Anglii a Walesu, čímž předznamenal také poválečnou sociální politiku.

2.3.1 Exulanti ve Velké Británii

Koncem roku 1940 měla Velká Británie hned několik funkcí. Zatímco bojovala o vlastní existenci a životy svých občanů, byla jedinou evropskou zemí, která přímo vedla válku proti Německu a také ostrovem pro tisíce uprchlíků, kteří se zde shromažďovali již od poloviny 30. let. Problém zvyšujícího se počtu uprchlíků z Německa a Střední Evropy přinutil koncem této dekády západní státy pečlivě hlídat svou vízovou politiku. Žádosti o vízum, které zaplavovaly také britské úřady, bylo nutno podložit finanční zálohou pro případnou repatriaci

---

63 Tamtéž, s. 320.

64 BROWN, *A Child's War, Growing Up on the Home Front*, s. 65.

65 Tamtéž, s. 70-81.

66 MORGAN – EVANS, *The Battle for Britain, Citizenship and Ideology in the Second World War*, s. 9.

a přímluvou důvěryhodného britského občana, který by se za exulanta zaručil.⁶⁷

Británie měla na exil nejednotný názor. Řada německých občanů byla faktickými obyvateli nepřátelského státu a také potencionálními špiony, žili zde rovněž lidé politicky exponovaní, spojení se sociálním hnutím či komunismem, tedy opět naklonění nepřátelskému státu. Záhy po vstupu Británie do války pak byli tito uprchlíci roztříděni podle předpokládané zavadnosti jejich smýšlení a mnozí byli internováni. Veškeré obyvatelstvo bylo přitom stále varováno před špionáží a v městech se objevily plakáty hlásající „*Neopatrny rozhovor stojí životy*“ („*Careless talk costs lives*“).

Péči o uprchlíky, kteří přišli až v době války, většinou přebírala přímo kompetentní exilová vláda dle jejich původu. Mezi první představitele zahraničních vlád, které se uchýlily z Němci okupované vlasti do Londýna, byla holandská královna Vilemina se svou vládou, která do Británie odjela po obsazení Nizozemí v květnu 1940. Záhy poté přibyla do Londýna i vláda belgická, přestože král Leopold III. akceptoval porážku a zůstal na území Belgie. Sídliily zde také vlády dalších monarchů – norského krále, velkovévodkyně lucemburské či jugoslávského a řeckého krále. Své zastoupení zde měla i Francie, po její částečné okupaci a ustavení Vichystického režimu vznikly v Británii *Free French Forces* pod vedením generála Charlese de Gaulla.

S pádem Francie se do Londýna přesunula také československé akce, jejíž vývoj bude probrán podrobněji níže, a vláda polská. Ta vznikla již koncem srpna 1939, kdy tehdejší polský prezident Ignac Mościcki resignoval ve prospěch v Paříži dlícího Władysława Rackiecwicze, premiérem se stal generál Władyslaw Sikorski. Poláci byli ve Velké Británii značně aktivní a přes předválečné neshody s nimi československý exil zahájil spolupráci.

Postavení těchto vlád ve Velké Británii záviselo nejenom na jejich předešlém statutu a vztahu k ostrovnímu království, ale také na množství poskytnuté válečné pomoci a na osobních stycích s politiky a příslušnými úředníky. Veškerou spolupráci s exilovými vládami řešilo britské Ministerstvo zahraničí (Foreign Affairs) resp. úředníci příslušného odboru, kterým byl po většinu války odbor „Střed“⁶⁸ zajišťující komunikaci s vládami Belgie, Československé republiky, Francie, Lucemburska, Nizozemí, Polska a dalšími evropskými zeměmi. Cílem tohoto oddělení bylo jednat s jednotlivými exilovými vládami a předávat již hotové či upravené požadavky tak, aby Ministerstvo zahraničí mohlo běžně fungovat. Tato praxe ovšem vedla k mnohým byrokratickým průtahům v jednáních a spolu s nevyjasněnou

67 POLÁK, Arnošt: *Paměti* (edd. Jan Machala), Olomouc 2009, s. 35-37.

68 V rámci reorganizace ministerstva na začátku roku 1945 došlo k jeho přejmenování na odbor „Sever“. Viz BROWN, Martin David: *Jak se Jedná s demokraty. Britské Ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii 1939-1945*, Praha-Plzeň 2008, s. 22.

britskou politikou vůči státům střední Evropy komplikovala tyto vztahy.⁶⁹

Hlavním cílem exilových vlád byl boj s nacistickým Německem, jeho porážka a návrat do vlasti. Jako vlády představující Německem obsazený stát a jeho obyvatelstvo měly ovšem také politický úkol směřující k obnově daného státu a jeho diplomatické prezentaci na straně vítězných mocností a nikoliv jako země kolaborantů. Kromě vojenských, politických a diplomatických úkolů tyto vlády také pečovaly o své občany na území Velké Británie, a to včetně poskytování národního vzdělání v rodném jazyce. Jednotlivé exilové vlády přistupovaly k tomuto okruhu péče různými způsoby a měly i rozdílné předpoklady. Nejsilnější pozice na půdě vzdělání si uchovaly vlády Belgie, Norska, Polska a Francie. Ty měly samostatné ministry školství, případně kultury, kteří pečovali o zřízené školy, jejichž počet závisel na množství dětí.⁷⁰

Nejpočetnější školy měli Belgičané, jen v okolí Londýna zřídili devět základních škol pro 300 dětí a tři školy střední, v Londýně dokonce speciální školu technickou. Dalších osm belgických národních škol bylo rozmístěno ve vzdálenějších městech, celkem do nich docházelo 800 dětí, dalších 200 dětí se vzdělávalo pomocí korespondenčních kurzů. V Lake Districtu bylo francouzskou vládou pod záštitou univerzity v Lille zřízeno lyceum pro 180 žáků koedukační internátní školy, dalších 170 chlapců bylo cvičeno v branné výchově. Pod patronátem polské vlády fungovaly tři školy, soukromá internátní škola pro menší děti a dvě školy střední, jedna pro dívky, druhá pro chlapce a mladé vojáky, Poláci měli také vlastní lékařskou fakultu v Edinburghu. Norská vláda otevřela národní školu pro 70 dětí ve skotském Drumtochty Castlu, Kincardineshiru, dvě menší školy, národní a střední, měla také v Londýně. Méně početná skupina holandských emigrantů posílala své děti do britských škol a pořádala pro ně korespondenční kurzy.⁷¹

Britská vláda měla k těmto školám kladný vztah, jejich cílem bylo zachovat národní kulturu, čímž se zprostředkovaně zapojily do boje proti nacistické ideologii. Zprvu existovala snaha tyto školy nějakým způsobem kontrolovat, případně jim asistovat, později bylo od tohoto plánu upuštěno, patrně pro naléhavější úkoly.⁷² Na školy spojenců ovšem zprostředkovaně dohlížel British Council, který poskytoval anglické učitele, pomůcky i organizační pomoc. Evidence těchto škol byla také komplikována častými změnami v jejich

---

69 BROWN, *Jak se Jedná s demokraty*, s. 18-26.

70 Národní archiv (NA), fond Václav Patzak (PATZAK), k. 72, složka přednosta školského odboru, *Dopis prezidentovi Edvardu Benešovi z 26. srpna 1942*.

71 NA, fond Sbirka Československé školy ve Velké Británii (Sb. ČŠ-VB), inv. č. 7, sig. 300.04, k. 1, *School and society, vol. 57, 17 April 1943*, s.430-431.

72 The National Archives, Kew (NA KEW), fond Department of Education and Science (ED), evidenční číslo ED 42/15, *Inspection of Foreign Schools in Great Britain, Dopis W.R. Richardsona pro paní E.A. Parkesové z 17. prosince 1942*.

organizaci či umístění.⁷³

2.4. Čechoslovenský exil ve Velké Británii

2.4.1. Před ustavením prozatímní vlády

Spojené království nepatřilo k zemím, kam v předešlých dobách směřovali čechoslovenští exulanti. První Češi sem sice přišli již po bitvě na Bílé hoře a další pak na konci 19. století, jejich počet ale nikdy nebyl tak vysoký, aby vytvořili silnou čechoslovenskou kolonii, jaké bychom našli například v Chicagu, v Paříži nebo ve Volyni. Hlavním důvodem bylo přistěhovalecké zákonodárství, od příchodů bylo vyžadováno zvláštní pracovní povolení, které bylo vázáno značně vysokou kaucí. Výjimku mohli získat pouze osoby uzavírající v Británii sňatek, dále osoby politicky či rasově perzekvované ve své rodné zemi.⁷⁴ České krajanské hnutí se proto omezovalo prakticky pouze na Londýn a nemělo příliš velké zázemí. Výjimku tvořili zaměstnanci českých firem, například již před válkou zde měly továrny firmy Baťa, Sigmund Pumps Ltd., či zaměstnanci Zbrojovky Brno, kteří byli do Británie evakuováni a působili v britském zbrojním průmyslu. Čechoslováci, kteří sem přišli během druhé světové války, museli krajanskou organizaci budovat od základů, nedostávalo se jim zázemí ani finanční podpory, s jakou mohli počítat exulanti v USA či ve Francii.

Hlavním problémem byla ovšem prakticky neexistující politika Velké Británie vůči střední Evropě. Spojené království jakožto hlava impéria sahajícího na všechny obydlené kontinenty mělo mnohem širší politický obzor a vztahy v Evropě tak řešilo jen v rámci celkových mocenských vztahů. Jako vítězná mocnost první světové války se Británie podílela na poválečném uspořádání, v rámci něhož vznikly národnostní státy včetně Československé republiky. Styk s naší republikou ovšem skončil poválečnou finanční půjčkou, založením Anglo-čechoslovenské banky a výměnou diplomatů. Hlavním spojencem nové republiky se stala Francie, s níž byla roku 1934 uzavřena dvoustranná dohoda, zároveň se Československo snažilo posílit svou bezpečnost vztahy s okolními státy, které vyústily ve vytvoření Malé Dohody s Rumunskem a Jugoslávií roku 1921, ta měla bránit obnovení habsburské monarchie.⁷⁵

Nový zásah Velké Británie do čechoslovenské politiky si vyžádala nestabilita státu vyvolaná nespokojeností německého obyvatelstva, která přímo navazovala na hospodářské

---

73 NA KEW, ED, evidenční číslo ED 42/15, Inspection of Foreign Schools in Great Britain, *Výpis z dopisu č.j. U436/608, British Council (Nancy Parkinson) podává zprávu panu Richardsonovi.*

74 *Krajané ve Velké Británii*, dostupné online:

http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/kultura_a_krajane/krajane/krajane_ve_svete/velka_britanie/index.html (ke dni z 27. dubna 2010).

75 BROWN, *Jak se Jedná s demokraty*, s. 38.

úspěchy nacistického Německa. V létě roku 1938 byla do Čech vyslána britská mise v čele s Lordem Runcimanem, která měla mapovat vztahy mezi československou vládou a sudetskými Němci, zjistit jejich postavení a případné nároky na vlastní politiku. Celý tento zásah byl ukončen koncem září 1938 podpisem Mnichovské dohody, kterou bylo české pohraničí postoupeno Německu. Britové se domnívali, že tímto aktem uspokojí Hitlerovy mocenské touhy, a zároveň považovali požadavek Němců na jednotný stát za oprávněný. Model poválečného uspořádání se totiž zdál být vzhledem k přetrvávajícím konfliktům ve středoevropské oblasti neúčinným a bylo ho třeba nahradit.

I v době od září do března roku 1939 se Británie soustředila hlavně na sudetské Němce, těm, kteří byli pro svůj rozdílný politický názor nuceni opustit domov, poskytovala pomoc při odcestování z okleštěné Československé republiky, jak to již bylo nastíněno v předešlých kapitolách. Hlavním zástupcem těchto exulantů se stal Wenzel Jaksch⁷⁶, který až do roku 1943 zaujímal významné postavení i v Londýně.⁷⁷ Po okupaci Československa se situace změnila a do emigrace mířili i Čechoslováci.

Nutné je zde zmínit, že na pomoci uprchlíkům z Československa mělo jistý vliv i veřejné mínění, které po Mnichovské dohodě soucítilo s porobeným národem. Československý problém vyvolal ve Velké Británii velký ohlas, veřejné mínění a opoziční labouristé výrazně přispěli k povolení výše zmíněné státní půjčky pro obnovu zbytku Československa. Kromě toho se pořádaly různé sbírky určené na pomoc uprchlíkům. Prvním byl fond *Lord Mayor's Fund for Czecho-Slovak Refugees*, který vznikl z iniciativy londýnského primátora sira Harryho Twyforda již 25. října roku 1938, obdobný fond založila redakce listu *New Chronicles*.⁷⁸ Takto získané finance byly použity na finanční podporu Britského výboru v Čechách. Podpora uprchlíkům přicházela také od nevládních organizací, ty se ale většinou soustředily na podporu konkrétních skupin obyvatelstva.⁷⁹ Přátelské styky s místním obyvatelstvem potvrzují také mnohé Československo-britské organizace. Již od roku 1939 fungoval spolek *Přátelé Československa* (Friends of Czechoslovakia, 1939-41), později roku 1941 vznikl z české iniciativy *Klub Československo-britského přátelství* (Czechoslovak-British Friendship Club), na venkově pracovala také *Masarykova společnost*. Pamětníci vypovídají o vstřícném postoji místních obyvatel k jejich situaci, to samé se ovšem

---

76 Wenzel Jaksch (1896-1966), politik, vedoucí činitel Německé sociálnědemokratické strany dělnické, 1929-1939 poslancem Národního shromáždění. Od roku 1939 v londýnském exilu, vzhledem k Benešově politice směřující k vystěhování německého obyvatelstva z území Československé republiky v opozici. Ve Velké Británii setrval až do roku 1949, kdy mu bylo umožněno odjet do Spolkové republiky Německo.

77 BROWN *Jak se jedná s demokraty*, s. 163-165.

78 ČECHUROVÁ – KUKLÍK, *Czech Refugee Trust Fund*, s. 12.

79 SRBA, *Múzy v exilu*, s. 36.

nedá říci o postoji britské vlády, která Čechy považovala za nežádoucí cizince, kteří problematizují její vztahy s Německem. Vývoj probíhal specifickým způsobem také díky národnostnímu složení emigrantů.⁸⁰

Vzhledem k množství organizací, které pečovaly o uprchlíky, je těžké určit přesný počet československých občanů ve Velké Británii. Podle některých údajů do května roku 1939 přišlo do Velké Británie 14 tisíc uprchlíků z Československa, polovinu z nich přitom tvořily osoby podporované *Britským výborem pro uprchlíky z Česko-Slovenska*, tedy předchůdcem *Czech Refugee Trust Fundu (CRTF)*.⁸¹ Ne všichni tito lidé zde ale zůstávali, řada byla přemístěna do britských kolonií. Z časového rozsahu je také jasné, že národnostně je tvořili převážně němečtí, rakouští a sudetoněmečtí uprchlíci z území bývalého Československa, byť více jak polovina z nich měla československé občanství.⁸² Tito „českoslovenští občané“ byli převážně sudetští Němci a Češi, Slováci a podkarpatští Rusíni byli v naprosté menšině.

Problémem veškerých statistik z této doby je ovšem jejich nedůslednost, národnost uprchlíků není vždy určena, nebo je jen poznamenáno, že se jednalo o židy bez národnostních rozdílů. Vzhledem k prosudetské politice britských úřadů byly také pomíjeny národnostně českoslovenští uprchlíci, kteří tak do Velké Británie většinou přicházeli ilegálně a jejich podchycení je tak komplikovanější. Patrný je ovšem zájem britské vlády o odborníky, zpravodajská služba zajistila emigraci československých zbrojních specialistů do Francie a podporovala rovněž přesun československých vojáků z Polska. První národnostně čeští emigranti jsou v Londýně zaznamenáni až na konci března roku 1939.⁸³ Počet Čechů byl v prvních měsících poměrně nízký, československé organizace měly řádově desítky až stovky členů. Výrazná změna nastala po pádu Francie, kdy do Velké Británie bylo evakuováno 5 000 československých vojáků a s nimi asi 2 000 civilních uprchlíků.⁸⁴

2.4.1.1. Život československých uprchlíků ve Velké Británii

Centrem emigrace ve Velké Británii se stal přirozeně Londýn. Emigranti, kteří sem přicházeli, se však nemohli spolehnout na pomoc bývalých československých orgánů, neboť vyslanectví, jak již bylo řečeno, mělo zprvu problémy se samotným udržením vlastní existence a vznik exilové vlády byl v nedohlednu. Péči o československé emigranty na území

---

80 SRBA, *Múzy v exilu*, s. 51-54, 57, 66.

81 BROWN *Jak se Jedná s demokraty*, s. 164.

82 SIMSOVA, Silvia, *Who were the Pre-Second World War Refugees from Czechoslovakia?* in: *Exile to and from Czechoslovakia in the 1930s and 1940s. Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies* (edd Charmian Brinson, Maria Malet), Vol.11, Rodopi, Amsterdam 2009, s. 88-90.

83 VELECKÁ, Hana, *Britská výpomoc uprchlíkům z Československa od okupace do vypuknutí války v roce 1939*, in: *Soudobé dějiny*, 2001, č.4, s. 690.

84 SRBA, *Múzy v exilu*, s. 49.

Velké Británie převzal v červnu roku 1939 založený *Czech Refugee Trust Fund*. Jeho základem byl již zmíněný *Britský výbor pro uprchlíky z Česko-Slovenska* a financován byl ze zbylých prostředků britsko-československé půjčky, která po vzniku protektorátu zůstala v rukách Britské vlády. Ta se ji proto rozhodla využít právě pro podporu uprchlíků z Československa, kteří dleli na území Velké Británie, a neočekávalo se, že všichni reemigrují dále. Nejprve vznikl *Česko-slovenský podpůrný fond* (Czecho-Slovak Relief Fund), který se postupem času přetvořil právě v *Czech Refugee Trust Fund*. Tato organizace pečovala o imigranty, kteří ve většině případů přicházeli s minimálním majetkem. Každému byla vyplácena pravidelná měsíční podpora, 26 šilinků týdně na jednu osobu, na manželský pár 40 šilinků, další sazby byly odstupňovány⁸⁵, uprchlíkům byla zajištěna zdravotní péče, poskytnuto ošacení a potraviny, CRTF také zajišťoval jazykové kurzy a rekvalifikaci.⁸⁶

Imigranti, kteří neměli trvalá víza, nesměli pracovat u britských firem, výjimku tvořila některá specializovaná odvětví, a to jen v určitých oblastech Velké Británie, nebyli proto schopni sami se uživit.⁸⁷ Většina z nich byla odkázána právě na pomoc CRTF, který jim zajistil ubytování v charitativních domech na okraji Londýna.⁸⁸ Ač byli uprchlíci pod stálou kontrolou úřadů, vznikal zde prostor k zakládání spolků a klubů, jejichž činnost Trust Fund rovněž podporoval. V Canterbury Hall, kde byla ubytována česká emigrace, se tak organizovaly ryze české akce, které přirozeně podporovaly sounáležitost československých emigrantů. Dalším centrem Čechoslováků byl dům místní čs. krajanské kolonie na třídě Glouchester č. 26, později byl přejmenován na *Czechoslovak Colony Club*.⁸⁹

Trust Fundem iniciované sdružování do klubů vedlo k rozdělení emigrace z Československa do několika skupin. Nejpočetnější německá skupina vytvořila několik klubů na základě politické orientace. Národnostně českých emigrantů bylo zprvu málo, a tak vznikla Jednotná československá strana⁹⁰, v níž byli soustředěni „Češi“ bez ohledu na politické, náboženské a národnostní rozdíly. Stálé názorové rozdíly mezi jednotlivými členy tuto organizaci zcela ochromily a vedly k jejímu rozpadu. Snahou úřadů bylo přitom dostat uprchlíky z Londýna, bylo pro ně určeno ubytování na venkově. Přestože byli přemísťováni na základě národnostního, náboženského či politického klíče, došlo k rozbití mnohých kontaktů.⁹¹

---

85 HEUMOS, Peter, *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938-1945*, München 1989, s. 215.

86 KUKLÍK, *Do poslední pence*, s.75.

87 SRBA, *Múzy v exilu*, s. 57-58.

88 Tamtéž, s. 219-220.

89 Tamtéž, s. 58.

90 Tamtéž, s. 61.

91 BUREŠOVÁ, Jana, *The Czech Refugee Trust Fund in Britain 1939-1950*, in: *Exile to and from*

Po vypuknutí války se situace emigrantů zlepšila, českoslovenští emigranti byli ze strany Francie a Velké Británie bráni jako tzv. „spojeneční cizinci“. Zároveň byl od listopadu 1939 zmírněn zákaz zaměstnávání cizinců, kteří tak nahradili mobilizované Brity. Práce byla hlavně pro dělníky, ti odcházeli jako dřevorubci do Severní Anglie, ženy pracovaly jako zdravotnice či pomocnice v domácnosti. Zprostředkovatelem práce se stal přímo Trust Fund. Emigranti se tak stali soběstačnými, najímali si byty, mnozí odjeli z Londýna, přesídlili hlavně do průmyslových měst Manchesteru, Liverpoolu, Leedsu, Sheffieldu, Newcastleu upon Tyne aj. Do té doby kompaktní československá emigrace se roztříštila.⁹²

Se vstupem Sovětského svazu do války na straně Německa přišlo prověřování imigrantů. V létě 1940 byla internována řada komunisticky smýšlejících uprchlíků⁹³, kteří byli označeni jako státu nebezpeční, či jen podezřelí. Internováni byli i čeští komunisté v armádě, kteří se vzbouřili proti vedení.⁹⁴

Další změna následovala po pádu Francie. Velvyslanec Osuský tím přišel o výraznou podporu a Beneš tak ztratil zásadního oponenta, což přispělo ke scelení exilové akce a následnému vzniku prozatímní vlády. Nově uznaná vláda se záhy pokusila převzít *Czech Refugee Trust Fund*, proti tomu ale protestovala britská strana, a tak byla péče o emigranty rozdělena mezi vládu a tuto organizaci. V praxi to znamenalo, že CRTF nadále pečoval o osoby u něj zapsané, československá vláda pak o ty ostatní, zvláště uprchlíky z Francie.⁹⁵ Evakuace českého vojska a části civilistů na Britské ostrovy přitom výrazně zlepšila poměr Čechů a Slováků vůči českým Němcům.⁹⁶ Zároveň se změnila i myšlenková základna. Češi, kteří přišli do Velké Británie již v letech 1938/39, sem odcházeli z politických či rasových důvodů, naopak z Francie přicházejí hlavně emigranti, kteří přišli bojovat za svou vlast proti Německu. Příchod početného vojska také zlepšil celkový pohled na československou emigraci, zvláště šlo o význam československých letců, kteří se zapojili do obrany ostrovního království před útoky německého letectva.

2.4.2. Ustanovení prozatímní vlády a další politický vývoj

Z politického hlediska byla Británie ještě obezřetnější a z jejích akcí je vidět zároveň určitá nejistota vlastních kroků. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava de facto uznala

---

Czechoslovakia in the 1930s and 1940s. Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies (edd Charmian Brinson, Maria Malet), Vol.11, Rodopi, Amsterdam 2009, s. 135.

92 Tamtéž, s. 217-220.

93 Tamtéž, s. 221, 309-311.

94 BRANDES, *Exil v Londýně*, s. 77.

95 KUKLÍK, *Do poslední pence*, s. 109.

96 SRBA, *Múzy v exilu*, s. 305.

nástupnické státy bývalého Československa, zároveň ale dovolila existenci československého konzulátu v Londýně, po vypuknutí války též souhlasila se vznikem Národního výboru v Paříži. Akce Edvarda Beneše, který v té době již sídlil v Londýně, považovala za nevídané, ale vznik československé akce považovala spíše za problém Francie.

Tento přístup bylo nutné přehodnotit po pádu Francie, kdy Velká Británie potřebovala jakoukoliv pomoc. Československá akce sice neměla oslnivě velkou armádu, měla ale profesionální letce a cennou informační službu v čele s plukovníkem Františkem Moravcem. Pokud Británie chtěla využívat tuto pomoc, byla ovšem nucena přijmout, alespoň částečně, požadavky Edvarda Beneše a jeho spolupracovníků. Mezi československou emigrací stále existovaly názorové rozdíly, pozice Edvarda Beneše však byla posílena upadající mocí Osuského, který ztratil podporu francouzské vlády. Hlavním cílem Beneše se tak stalo politické uznání československé akce a její rovnocenné postavení mezi ostatními exilovými vládami.

Británie měla k organizaci československého exilu stále své výhrady, šlo hlavně o jeho nejednotnost, Benešovi byla připomínána i jeho rezignace v říjnu roku 1938. Aktuální válečná situace a z ní vyplývající zájem o československé letce a zpravodajskou službu vyústil v kompromis, jímž bylo oficiální uznání *Československé prozatímní vlády* dne 21. července 1940. Jak samotný název napovídá, šlo pouze o omezené uznání. Československá exilová vláda neměla právo mít a přijímat velvyslance, byl jí ale přidělen Robert Bruce Lockhart jako styčný britský zástupce, ten se každý týden scházel s Benešem a informoval odbor střed o plánech a požadavcích československé akce. Ač byl Lockhart informován o tom, že vztah s československou emigrací se bude vyvíjet pomalu, šlo o vstřícný krok, Bruce Lockhart působil v Československu již v meziválečné době, dobře se orientoval v jeho otázkách a byl přítelem jak Beneše, tak Jana Masaryka.⁹⁷

Britové také odmítli přijmout Benešovu koncepci odůznání Mnichova⁹⁸, platnost vlády navíc podmiňovali spoluprací se slovenskými a německými politiky československé emigrace (Benešovu politiku nepřijal např. Milan Hodža a armádní generál Lev Prchala). Vláda rovněž neměla pravomoc nad všemi Čechoslováky v exilu, tedy nad CRTF. Jedním z důvodů bylo právě velké množství sudetských Němců podporovaných touto organizací, vzhledem k jejich postoji nechtěla britská vláda tuto organizaci předat československému exilu. Celá otázka

---

97 BROWN, *Jak se Jedná s demokraty*, s. 38, 73, 83.

98 Tato koncepce souvisela s koncepcí právní kontinuity, tedy s představou, že Československá republika nepřestala existovat s podpisem Mnichovské dohody, resp. s 15. březnem roku 1939. Zástupcem této republiky měla být exilová vláda v Londýně. Tato teorie zároveň neuznávala zákony a právní akty uzavřené druhou republikou a Protektorátem Čechy a Morava, z čehož byla později odvozena i neplatnost abdikace prezidenta Beneše.

byla ale komplikovanější, Británie po celou dobu války odmítala garantovat hranice Československa a z předchozích jednání s Benešem se poučila, že dokázal mnohé ústupky přetvořit v základní kameny své politiky. Příkladem může být uznání československých velvyslanců po vzniku protektorátu, na jehož základě byla podpořena Benešova koncepce kontinuity.⁹⁹

Přesto šlo o významný posun československé exilové politiky, uznání, byť omezené, jí přineslo pevnější postavení mezi spojenci a umožnilo jí rovněž stabilizovat své finanční postavení. Do této doby se československý exil potýkal s finančními problémy. Akce byla financována z příspěvků krajanů či velkých československých podniků (Zbrojovka Brno, Škoda, Baťa), které měly díky zahraničním pobočkám přístup ke svým kontům. Příspěvky od firem ale nebyly příliš velké, podniky spíše upřednostňovaly pomoc tím, že vládě dávali k dispozici své zaměstnance v zahraničí.¹⁰⁰ Diplomatičké úřady pak měly své vlastní, omezené zdroje. Již koncem července roku 1940 britská vláda poskytla československému prozatímnímu zřízení půjčku, která se do konce války vyšplhala na necelých 20 milionů liber. Pro kontrolu těchto financí vznikl v listopadu roku 1941 *Nejvyšší kontrolní a účetní úřad*. Tento úřad zároveň pečoval o státní podniky, mezi něž patřily např. zbrojařské společnosti Caswi a Ompol, které zaměstnávaly československé emigranty, ale také londýnská pobočka Anglo-československé banky, spořitelny československého vojska či časopis Čechoslovák.¹⁰¹

Československá prozatímní vláda, v čele s předsedou Msgr. Janem Šrámkem¹⁰², byla složena z pěti ministerstev: fungovalo Ministerstvo zahraničí (Jan Masaryk), Ministerstvo národní obrany (gen. Sergej Ingr), Ministerstvo financí (Eduard Outrata), Ministerstvo vnitra (Juraj Slávik) a Ministerstvo sociálních věcí (František Němec), ministry bez portfeje se stali Štefan Osuský, Jaromír Nečas a později Ladislav K. Feierabend, jeden z mála druhorepublikových politiků v emigraci, zástupci Slovenska byli státními tajemníky. Počet ministerstev časem stoupal, v říjnu 1941 bylo zřízeno Ministerstvo spravedlnosti, zemědělství či Ministerstvo pro otázky obchodu, Ministerstvo pro otázky poválečné rekonstrukce.¹⁰³ V čele emigrace stál i nadále Edvard Beneš jakožto prezident. Z koncepce neplatnosti Mnichovské dohody byla vyvozena neplatnost jeho abdikace, vláda mu rovněž výjimečně prodloužila funkční období, které končilo v prosinci roku 1942, a to až do doby, kdy bude

---

99 BROWN, *Jak se Jedná s demokraty*, s. 60, 164-166.

100KŘEN, *Do emigrace*, s. 215.

101KUKLÍK, *Do poslední pence*, s. 101-132.

102Jan Šrámek (1870-1956), kněz a politik, poslanec za Československou stranu lidovou, 1940-1945 předseda exilové vlády.

103KUKLÍK, *Londýnský exil*, s. 51-53.

možno svolat právoplatné Národní shromáždění.¹⁰⁴

Vláda tak přijala Benešovu koncepci oduznutí Mnichova. Snaha o naplnění ústavy z roku 1920 se ovšem potýkala s nemožností svolat Národní shromáždění. Díky nerovnoměrnému zastoupení jednotlivých politických stran v emigraci a celkově malému počtu možných politických zástupců nebylo možné zvolit shromáždění, které by Národní radu plnohodnotně zastoupilo. Českoslovenští právníci v emigraci proto navrhli, aby zákonodárná moc byla v součinnosti s vládou vložena do rukou prezidenta.¹⁰⁵ Vzniklo tak nařízení podobné druhorepublikovému zmocňovacímu zákonu č. 330/1938, i když se na něj přirozeně neodvolávali. Prezident díky němu mohl na návrh vlády vydávat ústavní dekrety, ty byly navíc podmíněny podpisem předsedy vlády a členů vlády odpovědných za jejich provedení. Vládě pak zůstávala výkonná moc prováděná nařízeními vlády. Tento princip byl uzákoněn ústavním dekretem prezidenta republiky z 15. října 1940 o prozatímním výkonu moci zákonodárné, stanovena byla i pravidla pro budoucí potvrzení těchto zákonů ve vlasti tzv. ratihabici.¹⁰⁶

Na exilové politice se ovšem podíleli hlavně Češi a Slováci, mimo vládu stáli čeští Němci. Pod správu československé vlády spadala jen část emigrantů, kteří do Velké Británie přišli z Československé republiky. Sudetští Němci představovali samostatnou skupinu, která se dále dělila podle politických názorů do jednotlivých skupin. Mezi nejvýraznější patřila „Treugemeinschaft Sudetendeutscher Sozialdemokraten“¹⁰⁷ vedená Wenzlem Jakschem. Ten i nadále prosazoval autonomii Sudet v rámci Československé republiky, po neshodách s prezidentem Benešem pak Němce mimo jiné nabádal, aby nevstupovali do armády české, ale do anglické cizinecké legie. Mimo vládu také dlouho stáli komunisté, i když se Edvard Beneš vždy snažil nevystupovat přímo protisovětsky.

Po vzniku vlády byla rovněž ustanovena Státní rada¹⁰⁸, již předsedal Rudolf Bechyně¹⁰⁹ a později Prokop Maxa, její členové byli jmenováni prezidentem republiky na jeden rok. Šlo o náhradu parlamentu, jakýsi quasi-parlament. Reálně vykonávala funkci pléna, ve kterém měly být zastoupeny všechny skupiny emigrantů, zahraniční vláda se tak snažila vyhovět požadavku spojenců. Rada působila jako poradní orgán prezidenta republiky, sama ovšem neměla vlastní iniciativu. Počet členů rady byl nejdříve stanoven maximální hranicí

104Tamtéž, s. 100-108.

105Patřil mezi ně např. JUDr. Adolf Procházka, JUDr. Jaroslav Stránský, velký podíl na této koncepci měla také Kancelář prezidenta republiky, v jejím rámci zvláště Dr. Eduard Tábořský.

106Tamtéž, s. 56 – 58.

107BRANDES, *Exil v Londýně*, s. 42.

108KUKLÍK, *Londýnský exil*, s. 63-69.

109Rudolf Bechyně (1881-1948) politik a publicista, sociální demokrat pravicové orientace. Poslanec Národního shromáždění a ministr, 1940-1941 předseda československé státní rady v Londýně.

čtyřiceti, v listopadu 1941 byl zvýšen na 40 až 50 členů. Do rady byli rovněž přijati zástupci komunistů a německé menšiny. Na podzim roku 1942 byly pravomoci státní rady rozšířeny, členové si volili své předsednictvo, měli právo interpelace a radě byly povinně předkládány dekrety prezidenta republiky k vyjádření.

Velká Británie považovala prozatímní uznání za adekvátní a neměla potřebu ustupovat československým požadavkům. Beneš ovšem vyvíjel značné úsilí na zrovnoprávnění své vlády s ostatními exilovými vládami, argumentoval to i nepochopitelností termínu „prozatímní“ pro československý odboj doma, na jehož činnosti záleželo i postavení exilové vlády. Podařilo se mu naklonit na svou stranu v této věci premiéra Churchilla i nově jmenovaného ministra zahraničí Edena, ale oficiální uznání stále nepřicházelo.

Napadením Sovětského svazu Německem 22. června 1941 získal západ nového spojence. Díky otevření východní fronty se zmínil tlak na Británii, Německo již nemělo tolik prostředků, aby se dále snažilo o dobytí ostrovního státu. 12. července byla sepsána smlouva o spojení a hospodářské pomoci mezi Velkou Británií a Sovětským svazem. Sovětský svaz také záhy začal vyjednávat s prozatímní vládou její plné uznání, což uspišilo vleklá jednání s britským Ministerstvem zahraničních věcí a Československá vláda byla plně uznána oběma státy dne 18. července roku 1941. Z britské strany ale nadále platily výše zmíněné výhrady. Vládu v průběhu roku 1942 uznaly i Spojené státy americké, které do války vstoupily 7. prosince 1941 po japonském útoku na Pearl Harbour. Beneš a jeho vláda tak pro západní svět oficiálně zastupovali zájmy Československa a došlo ke vzájemné výměně vyslanců.¹¹⁰

Pozice československého exilu stouply také v souvislosti s operací Anthropoid, která měla dokázat bojeschopnost Čechoslováků a aktivní odpor proti německému režimu na území protektorátu. Byly to ale hlavně sympatie veřejného mínění s nešťastnými českými vesnicemi Lidicemi a Ležáky, které přispěly k definitivnímu anulování Mnichovské dohody ze strany Velké Británie, jak je oznámil dne 5. srpna 1942 ministr zahraničních věcí Anthony Eden.¹¹¹ Toto definitivní uznání vlády a její politiky přimělo mnohé odpůrce přehodnotit vztah k exilové vládě, o nová jednání se pokusil např. Wenzel Jaksch, který zastával práva sudetských Němců, jež byla zmíněnými masakry značně ohrožena. Snažil se proto alespoň zamezit vystěhování Němců z Československa po ukončení války, o kterém již prezident Beneš začal jednat se spojeneckými mocnostmi. S tím, jak tyto plány na vystěhování

110DEJMEK, Jindřich: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata: Část II. Prezident republiky a vůdce národního odboje. (1935-1948)*, Praha, Karolinum 2008, s. 306-326.

111BRANDES, *Exil v Londýně*, s.183.

nabývaly pevnější formy, stávala se spolupráce zcela nemožnou.¹¹² V prosinci téhož roku bylo také zajištěno postavení Edvarda Beneše jakožto prezidenta. Podle předmnichovských československých zákonů mu totiž vypršel mandát a vláda Jana Šrámka mu 3. prosince roku 1942 tento mandát prodloužila do té doby, než se sejde plné Národní shromáždění, které jediné mohlo zvolit nového prezidenta.¹¹³

Vstupem Sovětského svazu do války se ovšem komplikovaly také vztahy československého exilu vůči Velké Británii, její neochota přijmout jakékoliv závazky k poválečnému uspořádání nasměrovala Benešovu vládu k jednání se Sovětským svazem, který byl ochoten garance poskytnout. Tato jednání vedla k uzavření „Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik“, k podpisu došlo 12. prosince 1943 po dlouhých jednáních s Velkou Británií.¹¹⁴ Na tento akt navázala 24. dubna následujícího roku československo-sovětská smlouva o civilních záležitostech, sovětská vojska se totiž rychle blížila k území bývalé Československé republiky.¹¹⁵ Beneš chtěl uzavřít podobné smlouvy i s ostatními spojenci, Velká Británie a Spojené státy je ovšem odmítly s tím, že jejich vojenské jednotky patrně na území Československé republiky nedorazí. Československo se tak ocitlo v sovětské sféře vlivu, jak byla definována na Teheránské konferenci.¹¹⁶

Poměrně časté styky s britskou politickou garniturou z počátku války se tak v období po roce 1943 rozvolňovaly. Souviselo to i s tím, že československé záležitosti nebyly nikdy britskou prioritou a nyní měla Velká Británie starosti s vlastní politikou, její postavení v rámci velké trojky totiž úměrně k vojenským možnostem upadaly. Její pokus z jara 1945, kdy se Churchill pokusil přemluvit Spojené státy, aby osvobodily Prahu a zvýšily tak západní vliv v Československu, neuspěl.¹¹⁷ V té době již Beneš a jeho vláda jednali v Moskvě o poválečném uspořádání, na rozdíl od polské exilové vlády se tak směli vrátit do osvobozeného Československa, které ovšem ztratilo ve prospěch Sovětského svazu Podkarpatskou Rus a necelé tři roky po osvobození bylo únorovým převratem plně začleněno do sovětské sféry vlivu.

2.4.3. Organizace československých emigrantů

Nejpevnější československou organizací se stalo *Mladé Československo* (*Young*

112Tamtéž, s. 302-303.

113KUKLÍK, *Londýnský exil*, s. 106.

114BROWN, *Jak se Jedná s demokraty*, s. 128.

115BROWN *Jak se Jedná s demokraty*, s. 130.

116Tamtéž, s. 61.

117Tamtéž, s. 63-64.

Czechoslovakia), ustanovené v červenci roku 1939¹¹⁸ jako mládežnická organizace podle německého vzoru. Organizace měla původně rovněž sdružovat všechny Čechoslováky bez ohledu na politické či národnostní rozdíly, již na podzim roku 1939 zde ale získali hlavní slovo komunisté. Od roku 1941 organizace podléhala přímo komunistické straně a měla pobočky po celé Británii, celkový počet členů dosáhl tisíce.¹¹⁹ Hlavním cílem organizace byl boj za osvobození vlasti a kulturně propagační činnost, mimo to *Mladé Československo* pořádalo mnoho kulturních akcí, vydávalo stejnojmenný časopis a později i českou literaturu. Podpoře této organizace nahrával fakt, že velkou část emigrantů tvořili právě mladí lidé narození v letech 1910-25, kteří chtěli bojovat za vlast.¹²⁰

Studenti se pak sdružili v *Ústředním svazu Československého studentstva*, který navazoval na stejnojmennou organizaci zrušenou Němci po uzavření univerzit a pronásledování studentstva v listopadu 1939. Většina studentů působila v armádě a organizace byla proto ustanovena až 17. listopadu roku 1940. Z popudu svazu došlo k vyhlášení 17. listopadu Mezinárodním dnem studentstva, spolek také podporoval studium vojáků-vysokoškoláků na britských vysokých školách.¹²¹ Studenty záhy následovali profesori a učitelé, kteří založili roku 1942 *Sdružení čsl. profesorů a učitelů v zahraničí*.¹²²

Počátek čtyřicátých let také přinesl značný rozvoj kulturních akcí Čechoslováků. Na jaře roku 1941 vznikl za podpory British Councilu *Československý institut*, který přímo navazoval na do té doby existující klub při londýnském vyslanectví. Tento klub plně přejímal zásady anglických klubů, měl omezený počet členů, Češi zde měli mít stejné zastoupení jako Britové. V prostorách klubu se konaly odborné přednášky, kurzy, scházel se zde Penclub, přesto klub vznikl hlavně jako oficiální instituce Československého exilu a přístup do něj byl omezen. Již roku 1940 byl založen *British-Czechoslovak Centre Club*, jehož členy byli hlavně vojáci. Jeho činnost se rozvinula během roku 1941, kdy se zde konaly přednášky a podobně.

Kromě těchto klubů v Londýně působil *Czechoslovak Colony Club*, organizace založená starousedlíky, a byl značně konzervativní, tento klub ovšem byl během tzv. „války o Británii“ vybombardován, v září 1941 ho nahradil *Národní dům v Londýně*. I zde se konaly odborné přednášky, členové byli ale výrazně antisemitisticky orientovaní, a armáda proto zakázala do klubu vstup svým příslušníkům.¹²³ Trust Fund, který doposud sdružoval

---

118SRBA, *Múzy v exilu*, s. 64.

119Tamtéž, s. 74.

120Tamtéž, s. 50.

121ŠULC, Bohuslav, *Ústřední svaz československého studentstva v exilu za války 1940-45*, Praha 1990, s. 13-17.

122NA, PATZAK, k. 77, Složka Sdružení profesorů-učitelů – Výbor sdružení, *Pracovní plán sdružení profesorů a učitelů v zahraničí*, Ev 5/33/42.

123SRBA, *Múzy v exilu*, s. 355-358.

československé kluby, neměl tuto činnost v náplni práce, a byly proto vyvíjeny snahy po založení vlastní organizace. V září roku 1941 byl tedy založen *Czechoslovak-British Friendship Club* (Klub československo-britského přátelství), jeho práce se podobala klubu při československém vyslanectví, ale byla více orientována na obyčejné lidi. Hlavním cílem bylo přátelství mezi Brity a Čechoslováky, nezávislé na politickém, náboženském a národnostním základu.

Dalším centrem československé emigrace byla armáda, byla založena na základě platných mobilizačních zákonů, přesto většina jejích členů odcházela do zahraničí již s vidinou, že jednou stanou ve válce proti Německu. Základem vojska bylo 4500 mužů evakuovaných z jihofrancouzského Adge dne 27. června 1940.¹²⁴ Postupem času přicházeli i vojáci z Blízkého východu a počty mužů v armádě tak tvořily význačnou část československé emigrace. V armádě sice platil zákaz spolčování, své pobočky zde ovšem měl jak *Sokol*, tak organizace *Mladé Československo*. Ač byla československá posádka umístěna v Leamington Spa, účastnili se vojáci také kulturních akcí konaných v Londýně.¹²⁵

V Londýně existovala celá řada dalších spolků sdružujících různé skupiny československých emigrantů, existovala zde *Rada žen*, byl obnoven *Červený kříž* apod. Tyto spolky vyvíjely rozsáhlou charitativní, kulturní a společenskou činnost, přispívaly tím k propagaci Československa. Tradičně byly pořádány mnohé typicky české slavnosti, slavil se sv. Václav, sv. Mikuláš, 28. říjen, Vánoce, pořádaly se rovněž koncerty a divadelní představení. Akce byly určeny jak pro Čechoslováky, tak pro Angličany, kteří se tak seznamovali s tradiční českou kulturou.

Rozsáhlou činnost těchto spolků také mapuje množství tiskovin vydávaných ve Velké Británii. Celkem zde bylo československými emigranty vydáváno okolo dvaceti časopisů, šlo o časopisy jazykově české, německé i slovenské. Propagaci sloužily časopisy vycházející v angličtině, které měly místním obyvatelům přiblížit Československo, případně v rámci časopisů vycházely cizojazyčné rubriky.

Nejstarším časopisem byl „*Čechoslovák*“, který byl vydáván již ve Francii, v Británii první číslo vyšlo 16. října 1939 pod názvem „*Čechoslovák v Anglii*“.¹²⁶ Od roku 1941 byl název zkrácen na *Čechoslovák*. Ač byl vydáván jako nezávislý, plně spolupracoval s Benešovou vládní koncepcí, a stal se tak časopisem československé vlády v Londýně. Vycházel pravidelně jednou týdně a obsahoval informace o aktuální válečné situaci, kulturních akcích atd., značný prostor byl rovněž věnován situaci v protektorátu, významná

124EMMERT, *Československý zahraniční odboj za 2. světové války na západě*, s. 52.

125ČEJKA, *Československý odboj na Západě*, s. 237.

126SRBA, *Múzy v exilu*, s. 391.

byla také jeho inzertní část. Dalším významným časopisem bylo *Mladé Československo* vydávané stejnojmennou organizací, vycházely zde praktické informace pro právní, pracovní a studijní problémy. Od roku 1943 se stal výrazně levicovým časopisem, od té doby vycházel pod názvem *Nové Československo*. Sociální demokraté vytvořili roku 1940 měsíčník *Nová svoboda*. Armáda začala vydávat již 9. prosince 1939 svůj časopis *Naše vojsko*. Množství časopisů měly i německé organizace, sudetoněmečtí Němci vydávali týdeník *Die Einheit* či přispívali do německých a rakouských časopisů, např. do *Die Zeitung*.¹²⁷

Časopisecká nakladatelství se rovněž snažila vyřešit nedostatek českých knih, nejprve sice vydávala hlavně politické brožury a přepisy prohlášení, postupně se zaměřila i na vydávání klasické a moderní literatury. *Čechoslovák* měl dvě ediční řady, politickou knihovnu a literární knihovnu, na kterou později navázal *Kruh přátel čs. knihy*. Vyšly zde např. práce Jana Nerudy, Karla Čapka, básně Seiferta a Nezvala. Knihy vydávalo i *Mladé Československo* v edici *Lidová knihovna Mladého Československa*. Snažila se vydávat knihy, kterým se nedostalo místa v edicích *Čechoslováka*, důraz byl také kladen na sociální vyznění literatury. Vyšli zde Jiráskovi Psohlavci, Nikola Šuhaj loupežník, básně S. K. Neumanna, Josefa Hory a další díla.¹²⁸

2.5. Dílčí závěr

V průběhu let 1938-1940 prošel československý exil několika významnými proměnami. Zprvu uzavřený okruh lidí odhodlaných bojovat proti rozpínavosti Německa se začal rozšiřovat až po vzniku Protektorátu Čechy a Morava, jeho funkce v této době byla ovšem diskutabilní a jasnější obrysy získala až po vyhlášení války na podzim roku 1939. Prozatímní vláda byla uznána až díky válečným událostem roku 1940, kdy Velká Británie potřebovala další spojence. Konsolidaci postavení exilové vlády bylo možno provést nejen díky politickým schopnostem exilových představitelů, mezi hlavní argumenty pro uznání československého exilu patřily také úspěchy československých letců v Bitvě o Británii a informace, které v prvních letech války poskytovala Britům československá tajná služba.

Ač byla československá emigrace ve Velké Británii početně celkem malá, podařilo se jí během dvou let dosáhnout plného uznání ze strany spojenců. Toto uznání znamenalo konec nejistot a možnost zaměřit se na vlastní organizaci. Uznání totiž vládě přineslo zároveň i možnost finanční podpory na založení organizační sítě, kromě vedení armády byla zabezpečena sociální podpora emigrantů i kulturní a osvětová činnost emigrantské obce.

---

¹²⁷Tamtéž, s. 391-407.

¹²⁸Tamtéž, s. 407-409.

Centrem československé emigrace se stal Londýn, sídlila zde československá prozatímní vláda, byli zde ubytováni uprchlíci, o které pečoval Trust Fund, rovněž zde byl československý Colony Club. Rychle se začala rozvíjet společenská a kulturní činnost, emigranti se sdružovali do zájmových a politických společností. Záhy byl založen *Československý červený kříž v Londýně*, *Svaz Československé mládeže* a další. V Londýně také vycházelo několik českých, slovenských a německých tiskovin, jež Čechoslovákům podávaly aktuální informace. Výsadní postavení měl časopis *Čechoslovák*, který se časem stal vládním tiskem. Londýn ovšem nenabízel práci pro všechny a mnozí tak odjeli do Severní Anglie, kde zakládali menší centra, větší taková organizace byla např. v Newcastle upon Tyne, kde sídlila československá firma Sigmund Pumps.

3. Zařazení školské správy v rámci exilové vlády

3.1. Stav od roku 1938 do vytvoření prozatímní vlády

Ve válečných dobách bylo prioritou přežití a mnohé děti poté, co opustily svůj domov, často měnily bydliště, či dokonce strávily delší dobu v uprchlických táborech. Vzdělání školní mládeže se tedy řešilo individuálně, podle daných možností. Pokud to bylo možné, byly děti posílány do školy, česky se přitom v zahraničí vyučovalo pouze ve městech s početnější československou krajanskou obcí, kde již v době meziválečné Československo zajišťovalo alespoň doplňovací kurzy, tedy kurzy češtiny a vlastivědy představující nastavbu pro děti navštěvující cizojazyčné školy. V březnu roku 1939 byly sice tyto učitelské síly odvolány, řada z nich přesto zůstala v zahraničí a konala dále svou povinnost. Čeští učitelé v této době působili především v nástupnických zemích bývalého Rakouska-Uherska, řada československých pracovníků byla ale také ve Francii a v zemích Beneluxu.

Nejvíce těchto škol bylo ovšem ve Francii, která měla s Československem dohodu umožňující pracovní pobyt československých občanů na svém území. Krajanská obec zde byla rozsáhlá a poměrně aktivní. Do Francie také mířil největší příliv československých emigrantů. V Paříži tak existovala možnost poslat děti nejen do československé doplňovací školy, ale třeba i do Sokola.¹²⁹ Zároveň zde již od roku 1920 fungovala experimentální česká sekce při francouzských gymnasiích. Zde čeští studenti pod dohledem československého profesora absolvovali poslední tři roky svého středoškolského studia a složili zde francouzskou maturitu, tzv. baccalauéat. V Čechách si pak doplnili maturitu z češtiny a české historie. Postupně byli čeští studenti posíláni do třech lyceí v Dijonu, v Nîmes a dívky do Saint Germain-en-Laye.¹³⁰ Přestože se řada studentů po vzniku protektorátu vrátila do vlasti, fungovaly tyto sekce až do počátku války, kdy se profesori spolu s žáky připojili k československé armádě a přes Adge se dostali do Velké Británie. Situace mimo Francii byla ovšem jiná, rodiče v první řadě řešili přežití svých dětí, pokud byl na vzdělání čas, pečovali o děti sami či je posílali na školy cizí.

Situace ve Velké Británii se lišila v tom, že zde před válkou nebyla větší krajanská obec a ani přes snahu československé vlády se zde v meziválečné nepovedlo vybudovat

---

129NA, Ministerstvo vnitra – Londýn (MV-L), inv. č. 37, k. 258, Národní výbor Československý v Paříži - zpráva 1940, *Pozvánka na vánoční nadílku pro československé děti konající se 7. ledna 1940 v Office du Tourisme Tchecoslavaque v Paříži.*

130HNILICA, Jiří: *La Section Tchecoslavaque au lycée A. Daudet, à Nîmes de 1924 à 1939 et de 1946 à 1948*, in: *Histoire des sections tchécoslovaque et tchèque au lycée Alphonse Daudet de Nîmes*, přístupné on line: <http://sectiontcheque.lyceedaudet.fr/> (verze z roku 2009).

českou školu.¹³¹ Po vypuknutí války se situace změnila, i když Velká Británie nebyla hlavním cílem československých emigrantů, řada se jich sem dostala díky podpůrným organizacím. Počet československých občanů ve Velké Británii tak značně vzrostl, navíc podle evidence Czech Refugee Trust Fundu tvořily celých 20% evidovaných uprchlíků děti.¹³² Ač byl CRTF největší organizací tohoto druhu, nebyl jedinou, o mnohé děti a mládež se staraly také náboženské organizace, které zajistily i jejich převoz do Británie či již náhradní britské rodiny. Všechny tyto děti proto navštěvovaly britské školy.

Již koncem roku 1939 se situace těchto dětí začala dostávat do povědomí československé emigrace. V prosinci byl v československém časopise „Čechoslovák v Anglii“ uveřejněn článek „*Děti v blackoutu*“¹³³, který popisuje katastrofální stav českého jazyka, zejména u nejmenších dětí. První plán na zabezpečení vzdělání těchto dětí přinesl záhy farář jednoty bratrské Bohumil Vančura¹³⁴. Cílem jeho „Československo-anglické školy Komenského“ bylo zabránit odnárodnění mladé generace československých emigrantů. Mělo jít o internátní školu, která by spojovala obecnou a měšťanskou školu, zvýšený důraz byl samozřejmě kladen na výuku angličtiny, počítalo se i s působením anglických vyučujících. Sám Vančura si uvědomoval také nedostatečnou evidenci školní mládeže z Československa, odhadoval ji na 600 dětí, z nich ovšem 400 mělo být německé národnosti.¹³⁵ I z tohoto poměru se dá předpokládat, že se jednalo o děti v péči Trust Fundu, s jehož spoluprací chtěl také školu založit. Britové ovšem plán zamítli a český exil samotný neměl v této době dostatečně silnou pozici. Československé děti se tak Vančura snažil vzdělávat v češtině a v lásce k domovu alespoň prostřednictvím „dětského sborníčku“ *Poupě*.¹³⁶

3.2. První organizace školství v rámci Londýnské vlády

Výraznou změnu situace představoval pád Francie, který kromě kumulace československých občanů ve Velké Británii přinesl i ustavení prozatímní vlády v Londýně, v jejímž čele měl již pevné postavení Edvard Beneš jakožto prezident. Uznání vlády přispělo rovněž ke konsolidaci finančních prostředků československého exilu, díky půjčce od Velké Británie mohla nyní prozatímní vláda působit komplexně v široké oblasti péče o své občany,

131Do Londýna byla několikrát vyslána učitelská síla, škola ale neměla nikdy dlouhého trvání.

132SIMSOVA, *Who were the Pre-Second World War Refugees from Czechoslovakia?*, s. 88-90.

133*Čechoslovák v Anglii*, 1939, č. 10, z 15. 12. 1939.

134Bohumil Vančura (*1894-†1968), kněz jednoty bratrské, publicista, spisovatel a překladatel z angličtiny. Dle *Z historického kalendáře na květen 2009*, tiskové středisko biskupské konference, přístupné on-line na: <http://tisk.cirkev.cz/archiv-udalosti/historicky-kalendar/z-historickeho-kalendare-na-kveten-2009/> (k 28. 4. 2013).

135Tamtéž, *Plán Československo-anglické školy Komenského, Bohumil Vančura 1940*.

136NA, MV-L, inv. č. 1501, k. 111, sig. 2-8-31/1-20, *Zpráva o plánech a uskutečnění Československé školy v Anglii*, s. 3.

školství nevyjímajíc. Omezený počet ministerstev sice na rozdíl od jiných zahraničních vlád neobsahoval Ministerstvo školství a národní osvěty, jak tomu bylo před válkou, jeho agenda ale byla předána do péče Ministerstvu vnitra jakožto sběrného Ministerstva. V srpnu roku 1940 byl proto při tomto Ministerstvu zřízen Školský a osvětový odbor.

První plány ve školské oblasti přednesl ministr vnitra Juraj Slávik¹³⁷ dne 2. srpna 1940 na schůzi Československé prozatímní vlády v Londýně. V konceptu týkajícím se celkové organizace Ministerstva vnitra jmenoval mezi povinnosti odboru i „zaškolení dětí“ s tím, že již počítal s vytvořením národní internátní školy pro děti československých občanů. Zároveň také odhadl počet dětí na čtyři sta, přičemž zmínil deset dostupných učitelů a profesorů. Bylo ovšem třeba spolupráce s britskými úřady, neboť Československo s Velkou Británií nemělo kulturní konvence jako v případě Francie.¹³⁸

V rychlém sledu pak začaly práce na plánu vzniku internátní školy poblíž Londýna. Tzv. *Zásady příprav pro školský systém* předložil ministr vnitra vládě již 30. srpna téhož roku, měl osm základních bodů. Základem bylo provedení soupisů všech studentů a dětí ve věku školním. Dále návrh kromě zřízení základní internátní školy obsahoval péči o středoškolské studenty (včetně studentů odborných a uměleckých škol), jednalo se hlavně o jejich podporu stipendii. Další stipendia měla připadnout vysokoškolským studentům, počítalo se také s přípravou potřebných školních pomůcek, hlavně učebnic. Celkové náklady na internátní školu činily 1200Ł, její vybavení a učebnice měly stát dalších 400Ł a na stipendia byla vymezena částka 600Ł.¹³⁹ Péče měla být věnována i lidové výchově a knihovnictví. Ministr Slávik ve své zprávě uvádí rovněž věci kulturního charakteru – divadlo, film, vědeckou práci, hudbu atp. a záležitosti kultovní, které nakonec do jeho kompetence nespadaly.¹⁴⁰

Iniciativa přitom nepocházela jen z vládních kruhů. Záhy po ustavení československé prozatímní vlády, 29. července 1940, se na vládu obrátili samotní českoslovenští učitelé s požadavkem založení školy pro vlasteneckou výchovu mládeže v duchu Masarykově. Jejich návrh spočíval hlavně v trvalém působení školy, vyslovovali se i pro zachování češtiny mezi krajany, v tomto snažení je podpořila československá kolonie v Londýně, která jim poskytla některé učebnice a zábavné knihy a slíbila propůjčení místností přímo v domě Czech Colony

---

137Juraj Slávik (1890-1969), slovenský politik, poslanec za Agrární stranu (později přejmenována na Republikánskou stranu zemědělského a maloroľnického ľidu), 1929-1932 ministr vnitra, od roku 1936 vyslancem ve Varšavě. V exilové vládě ministrem vnitra (1940-1945), v letech 1947-1948 velvyslanec ve Spojených státech amerických.

138Zápis z schůzí československé vlády v Londýně 1940-41 (edd Němeček Jan a kol.), díl I. Praha 2008, s. 103-104.

139Tamtéž, s. 132.

140 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond Londýnský archiv – obyčejný (MZV-L), karton 356, *Školský a osvětový plán ministra Slávika ke schválení ministerskou radou, 21. srpna 1940.*

Clubu. Vzhledem k tomu, že se jednalo převážně o učitele z doplňovacích škol působících již před válkou v cizině, brali v potaz rovněž počty dětí mimo Velkou Británii.¹⁴¹ Třetího srpna delegaci učitelů¹⁴² přijal prezident Beneš, který s jejich návrhem souhlasil, školský odbor s nimi ale jednal až v září téhož roku, na přípravě školské struktury se tak podíleli až během jejího fungování.

V této souvislosti je rovněž třeba upozornit na to, že Ministerstvo nakonec nespolupracovalo přímo se zmíněnými pedagogy, nýbrž s prof. Milošem Sovou, jenž vyučoval před válkou na české sekci při gymnáziu ve francouzském Nîmes. Jeho návrh, který byl později realizován, obsahuje i zabezpečení středního vzdělání. Internátní škola byla otevřena koncem října roku 1940 a trpěla mnohými nedostatky. Přes veškeré problémy lze ale říci, že československá vláda v této době držela krok s ostatními exilovými vládami. Pokud na území Velké Británie neměli spojenci školy již před válkou, vytvářeli je právě na podzim roku 1940. V říjnu 1940 např. zorganizovala první výuku belgická ambasáda v Londýně, kromě této školy aktivně spolupracovala na vytváření belgicko-anglických škol, případně na umístění belgických dětí do britských škol.¹⁴³

3.3. Organizace školského odboru

Záhy po zřízení prozatímní vlády probíhala její vnitřní organizace, Ministerstvo vnitra zřídilo školský odbor jako jednu ze svých součástí v srpnu roku 1940, jeho pracovní směrnice známe z návrhu spolupráce s Ministerstvem zahraničních věcí z 31. srpna téhož roku. Činnost odboru byla tehdy rozdělena do pěti oddělení: 1. národní škola, 2. střední a odborné školství, 3. vysoké školy, 4. vysokoškolští profesori a 4. výchova dospělých.¹⁴⁴ Vzhledem k nedostatku dochovaných materiálů z tohoto období sice nelze toto uspořádání ověřit, v pozdějších dokumentech je však zaznamenáno podobné uspořádání, které zároveň jasně ukazuje priority tohoto oddělení.

První dochovaná směrnice o organizaci Ministerstva vnitra je z roku 1942, kdy se jeho činnost dělila do čtyř odborů. Prvním odborem bylo *prezidium*, které zastávalo funkci kabinetu ministra vnitra a plnilo i úkoly ostatních neobsazených ministerstev. Dále zde byly

---

141 Masarykův ústav a archiv AV ČR (MÚ AV), fond Edvard Beneše II. (EB II.), inv. č. 722, k. 312, sig. EB L 74, *Československé škola ve Whitchurchu, Dopis profesorů v zahraničí československé vládě v Londýně, 29. července 1946.*

142 Jednalo se o následující učitele a učitelky: Olga Müllerová, Rudolf Čapek, Anděla Krejčová a Stanislava Zvědělíková.

143 NA KEW, ED, evidenční číslo ED 42/15, Inspection of Foreign Schools in Great Britain, *Belgian schools in Great Britain*, 1942.

144 AMZV, MZV-L, k. 356, *Oznámení pracovních směrnic školského a osvětového odboru Ministerstva vnitra Ministerstvu zahraničních věcí, 31. srpna 1940 (pod číslem 78/pres./40).*

odborní: II. administrativně právní, III. školský a IV. politický a právně bezpečnostní. V čele školského odboru stál Dr. Michal Zibrín a odbor samotný se ještě vnitřně dělil na prezidium a pět oddělení, zaměřených na jednotlivé stupně školní výchovy. V čele *prezidia* stál v roce 1942 jako předseda Václav Patzak¹⁴⁵, učitelka Olga Müllerová vedla 1. oddělení pro záležitosti čsl. národních škol, 2. oddělení škol středních a škol opakovacích spravoval prof. Dr. Oskar Kosta. Třetí oddělení se zabývalo péčí o studenty vysokých škol a o vědecké instituce, následovalo 4. sociální oddělení pro žáky a studenty odborných a středních škol, které také spolupracovalo s British Councilem, poslední 5. oddělení pak spravovalo věci církevní a vedl jej farář Bohumil Vančura.

Kromě toho měl školský odbor vlastní administrativní složky včetně pokladny, účetny, pomocných kanceláří a legislativního oddělení pro zpracování materiálů z domova.¹⁴⁶ Takto organizovaný školský odbor byl později při jmenování druhé exilové vlády 12. listopadu 1942 vyčleněn z péče prezidia Ministerstva vnitra a měl podléhat přímo Juraji Slávikovi jakožto ministrovi vnitra pověřenému agendou ministra školství a národní osvěty.¹⁴⁷

S nárůstem agendy v roce 1943 (výnosem ministra Slávika č.7019/1/43 z 5. června 1943) došlo k reorganizaci Ministerstva vnitra, školskou agendu zprostředkoval nyní VI. odbor pod pozměněným názvem *Školský a osvětový odbor*, jež vedl Václav Patzak. Jako VII. oddělení bylo také uvedeno *Studijní oddělení pro věci školské a osvětové*, v jehož čele stál již zmíněný Bohumil Vančura.¹⁴⁸ Lze předpokládat, že vnitřní členění školského a osvětového odboru přitom vzhledem ke stálé podobě aktivit zůstalo zachováno.

Posledně jmenované oddělení vzniklo odštěpením od školského a osvětového odboru v září roku 1943 a mělo řešit otázky přípravy školství pro návrat domů, v těchto otázkách mu měla asistovat také nově zřízená *Kulturní rada*.¹⁴⁹ Tato organizace navazovala na činnost Juraje Slávika v Konferenci spojeneckých ministrů vyučování a na snahy této organizace upravit a stabilizovat poválečné školství. V této nové organizaci byla pevněji ukotvena spolupráce mezi jednotlivými odbory a ministerstvy, na činnosti jednotlivých komisí Kulturní rady se totiž podíleli také úředníci Ministerstva zahraničních věcí. Kulturní rada se skládala ze sedmi komisí, které se kromě školské rekonstrukce zaměřily také na rekonstrukci kulturní

---

145 Václav Patzak (1891-1954), lidovýchovní pracovník a publicista. 1925-1939 odborový rada Ministerstva školství a národní osvěty. Člen Sociálně demokratické strany, místopředseda 1928 Dělnické akademie. 1940-1945 předsedou školského a osvětového odboru Ministerstva vnitra.

146 NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Zpráva pro ministra 9. listopadu 1942*.

147 ŠŤOVÍČEK, Ivan: *Inventář Ministerstvo vnitra – Londýn*, Praha 2005, s. 1-3.

148 Tamtéž, s. 4-5.

149 MÚ AV, EB II, inv. č. 1581, karton 346, *Memorandum prof. Václava Patzaka: Činnost školského a osvětového odboru*, b.d., s. 3-4.

a na mezinárodní spolupráci v těchto otázkách.¹⁵⁰ Naproti tomu školský odbor ztratil kompetence v přípravě reformy školství po návratu domů a zůstala mu pouze péče o československé občany ve Velké Británii a jiných zemích, kde byly zřízeny vzdělávací instituce.

3.3.1. Kompetence školského odboru

Z organizační struktury je patrné, že školskému odboru náležela pouze péče o vzdělávání, zatímco předválečné Ministerstvo školství a národní osvěty mělo širší kompetence. Jednalo se hlavně o kulturní a kultovou činnost, kterou v emigraci převzalo Ministerstvo zahraničních věcí jakožto činnost propagační. Školský obor byl také omezen zvýšenými kompetencemi Ministerstva obrany i samotnou faktickou neexistencí Ministerstva školství a národní osvěty. Nastíněné uspořádání školských věcí způsobovalo několik organizačních problémů, které se za provozu ještě vyostřovaly napjatými vztahy mezi jednotlivými úředníky všech zúčastněných ministerstev.

Tím, že nebylo zřízeno samostatné Ministerstvo školství, neměl zástupce školského odboru právo účastnit se porad ministrů, resp. jej zde zastupoval ministr vnitra Slávik. Z tohoto podřízeného stavu vznikaly mnohé spory, počínaje otázkou financí až po snahu vysvětlit nedostatky československého školství na území Velké Británie právě nedostatkem kompetencí odboru samotného. Odbor si stěžoval například na to, že jeho návrhy nejsou vyloženy kompetentně a také že nedostává všechny informace z ministerských rad. Jak bylo zmíněno výše, tyto spory byly řešeny oficiálním pověřením Juraje Slávika agendou Ministerstva školství a národní osvěty na podzim roku 1942 a zmizely spolu se stabilizací školské organizace na území Velké Británie.

Zároveň odboru vadilo již zmíněné rozdělení agendy Ministerstva školství mezi několik ministerstev. Kromě *školského a osvětového odboru Ministerstva vnitra* totiž náležela řada pravomocí zejména ve věci osvěty Ministerstvu zahraničních věcí. Zde fungující *Oddělení pro kulturní styky* se mělo starat hlavně o propagaci Československa, ale postupně přebíralo i část agendy školské, jakou byla např. komunikace s britskými vysokými školami či účast na organizacích zabývajících se budoucí výchovou v Evropě.¹⁵¹ Tato práce byla totiž považována za důležitou pro budoucí styk mezi oběma zeměmi, a proto spadala do kompetencí Ministerstva zahraničních věcí, ač se tím komplikovala praktická jednání mezi

---

150MÚ AV, EB II, inv. č. 722, k. 312, *Zřízení studijního oddělení pro věci školské a osvětové*, také NA, MV-L, inv. č. 1513, k. 258, sig. 2-64-7, *Zápisy ze zasedání Kulturní rady 1943-1944*.

151NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Záznam rozhovoru z 18. září 1941 se státním tajemníkem Ripkou*, viz také: NA, MV-L, inv. č. 1505, k. 112, sig. 2-8-35, *Zpráva pro ministra z 31. března 1943*, s.6-7.

studenty a univerzitami. Kromě *Referátu pro styk s univerzitami a britsko-československými korporacemi i studentskými spolky univerzitními* sem náležel i *Referát pro věci literatury, filmu, výstav a péče hudební*, *Referát pro věci vydávání knih, českých i anglických* a *Referát krajaňských spolků*.¹⁵² Komunikace mezi těmito obory nebyla vždy ideální a navíc mátlá také britskou stranu.

Problémovou se ukázala být také komunikace s Ministerstvem obrany, které spravovalo a financovalo Čechoslováky v armádě včetně jejich rodin, tedy podstatnou část československé emigrace ve Velké Británii. Časté spory se vyskytovaly hlavně při uvolňování z vojenské služby za účelem studia a či získávání nových učitelů pro československé školy.¹⁵³ Armáda měla navíc vlastní osvětový odbor, který mimo jiné zprostředkoval i kurzy. Nedá se ovšem říct, že by se jednotlivá ministerstva nepodporovala, armáda zprostředkovala vydávání prvních československých učebnic, zatímco Ministerstvo vnitra pomáhalo vojákům s přípravou na zkoušky za jednotlivé ročníky středního školství. Jen je nutné si uvědomit, že jednotlivá ministerstva měla ve školské záležitosti jiné priority. Zatímco školský odbor pečoval o personální zabezpečení svých škol a kvalitní výuku na nich, Ministerstvo obrany se snažilo vybudovat československou armádu, na kterou nestačily počty emigrantů, a nestrpělo proto uvolňování vojenských sil.

V neposlední řadě pak školský odbor, který veškeré školství financoval, jednal také s Ministerstvem sociální péče, které pečovalo o civilní československé obyvatelstvo a jednalo za něj s britskými úřady. Spolupráce byla nutná rovněž z *Czech Refugee Trust Fundem*, který stále spravoval řadu česky či slovensky mluvících Čechoslováků, kteří mohli projevit zájem o československé školství.

Tato značná roztržičnost kompetencí a rovněž jistá rivalita mezi odbory a ministerstvy o to, kdo získá za akci kredit, vedla k mnohým zmatkům. K tomu je třeba připočíst problémy způsobené samotnou válečnou situací a faktem, že veškerá organizace se odehrávala na cizím území, a musela proto najít shodu i s britskými úřady. Za mnohé můžeme zmínit fakt, že až do roku 1943, kdy byla provedena evidence československých dětí ve věku do 14 let, nebylo příliš jasné, pro kolik dětí je školství budováno. Ač se spolupráce s jinými úřady nevyvíjela vždy podle představ odboru, nebyla přes všechny komplikace neúspěšná. Ministerstvo sociální péče ve spolupráci s Červeným křížem vždy podporovalo děti i nad rámec běžné péče. Ve spolupráci s Ministerstvem obrany byly po celou dobu války konány hojně navštěvované vojenské maturity a vojáci se, i když v omezeném počtu, účastnili také studia

---

¹⁵²NA, MV-L, ivn. č. 26, k. 88, sig. 2-2-22, *Vyjádření V. Patzaka k výkladu F. Uhlíře o školství z 28.6.1943*, s. 4.
¹⁵³NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, „*Vyjádření k č. 2938 – dův/I/1 - 194L ze dne 22. října 1941 MNO*“.

v kurzech a na vysokých školách. Československé školy se také významně podílely na propagačním působení a žáky navštěvovali představitelé československého exilu a úředníci jednotlivých ministerstev, kteří je v rámci své kompetence seznamovali s činností exilové vlády a situací doma.

Školský odbor resp. Ministerstvo vnitra přitom spravovalo také další československé školy mimo území Velké Británie. Jednalo se o oblasti s větší koncentrací československých občanů, jako byl Jeruzalém, Teherán, státy Jižní Ameriky či Mexiko, existovala snaha podpořit rovněž československé školství ve Francii či v SSSR.

3.3.2. Evidence československých studentů

Veškerá další činnost také narážela na problém nedostatečné evidence československých občanů pod dohledem československé vlády, resp. její roztržičnosti. Vláda totiž zprvu evidovala prakticky pouze osoby, které přišly z Francie. Všichni, kteří již pobývali ve Velké Británii a přímo se nepodíleli na činnosti vznikající vlády, zůstávali v evidencích britských organizací, od kterých dostávali rovněž finanční podporu. Evidovat tedy za tohoto stavu veškeré československé děti, které podléhaly povinné školní docházce, bylo nanejvýš komplikované, i když britské úřady v zásadě souhlasily se spoluprací v tomto ohledu.

První evidence dětí navštěvující základní a střední školy proběhla při zápisu do první československé školy v září roku 1940, oproti odhadovanému množství studentů vyčíslených na 150 až 200, bylo ovšem 43 zapsaných dětí ve věku od 8 do 20 let zklamáním.¹⁵⁴ Škola v této době neměla příliš dobrou propagaci ani pověst, panovaly zde zmatky a výuka nebyla zcela vyrovnaná. Řada rodičů se také domnívala, že pro jejich děti bude lepší zůstat na britských školách, které české děti celkem ochotně přijímaly. Citelná byla rovněž otázka finanční, na československých školách se platilo školné, které bylo vyšší, než poskytoval svým svěřencům na školy např. Trust Fund, který evidoval na 700 československých dětí.¹⁵⁵ Logická tedy byla snaha školského odboru vést především státní zaměstnance k tomu, aby své děti na školu poslali. Např. dalších 40 dětí letců chodilo koncem školního roku 1940/41 do britských škol.¹⁵⁶ Již na konci roku 1940 probíhaly také první soupisy vojáků-maturantů, na které na jaře roku 1941 navázaly soupisy vojáků vysokoškoláků, jejich osudy ovšem závisely na rozhodnutí Ministerstva národní obrany a nelze je tak řadit přímo mezi studenty řádné.

154NA, MV-L, inv. č. 1495, sig. 2-8-25, karton 109, Čsl. škola v Londýně – stav žactva po 1. zápisu.

155NA, PATZAK, k. 94, složka Zeznám dětí příslušníkův čsl. armady, *Dopis Karlu Pisingerovi z 29. dubna 1941, také Vojenský ústřední archiv, fond osvětový odbor obrněné brigády ve VB (Osv.-VB), k. 12, Československá školská správa ve Velké Británii., orientační zpráva ke konci šk. roku 1940/41, s.6.*

156NA, PATZAK, k. 94, složka Zeznám dětí příslušníkův čsl. armady, *Seznam vojenských osob, které mají děti na anglických školách, 1941.*

Z britských škol tak žáci přecházeli na československou státní školu většinou pouze v případech, když žádali o příspěvek na školné, případně když potřebovali doporučení pro další studium.¹⁵⁷ Vláda v této době ani na rodiče netlačila a ještě na jaře roku 1941 respektovala jejich vůli v případě, že jejich potomci navštěvovali britské školy.¹⁵⁸ Postupem času se ovšem tento přístup změnil. Roku 1943 bylo státním zaměstnancům definitivně přikázáno, aby své děti poslali na Československou základní školu Hany Benešové v Maesfen Hall či na střední školu v Hinton Hall s odkazem, že podle zákona 226/1922 Sb. (tzv. Malý školský zákon) je povinností rodičů poskytnout dětem ve věku 6 až 14 let vzdělání v mateřském jazyce. Nárok na stipendium zůstával pouze v případě anglických odborných škol. Rodiče byli nově motivováni i vzrůstající kvalitou československých škol v zahraničí, apelováno bylo rovněž na národní cítění: „Rozhodně tato generace ... nebude moci být světlem pro nové poměry, které se vytvoří v naší republice po válce, jestliže se rodiče včas nevzpamatují ze své marnivé idee a chlouby, že dítě poangličtují.“¹⁵⁹ Nárůst žáků v pozdějších letech byl dán větší kompaktností českého exilu, fungujícím sociálním systémem a hlavně cílením studentských podpor, které Čechoslováky vedly k užší spolupráci s exilovými úřady.

O značný nárůst žáků a konečnou stabilizaci poměrů se zasloužil nový soupis veškeré československé mládeže ve věku 6 až 14 let na Britských ostrovech provedený na jaře roku 1943 ve spolupráci s britskými institucemi. Evidovaní rodiče byli zároveň upozorněni, že na studium dětí na anglických školách nebudou nadále získávat příspěvky.¹⁶⁰ Výsledek tohoto soupisu již odpovídal prvotním odhadům, v srpnu roku 1943 bylo evidováno 738 dětí s československým státním občanstvím¹⁶¹ ve věku do 16. let.¹⁶² Ani tato evidence ovšem nebyla úplná, ještě roku 1944 existovaly větší komunity u exilové vlády neevidovaných dětí a nové přihlášky do školy přicházely ještě ve školním roce 1944/45.¹⁶³

Rodiče zareagovali rovněž na změnu finanční politiky vlády a československé školy byly brzy plné, což si vyžádalo jejich reorganizaci. Vzrůstající počet žáků byl rovněž

157Vojenský historický archiv (VHA), fond Osvětový odbor obrněné brigády ve VB (Osv.-VB), k. 12, *Československá školská správa ve Velké Británii., orientační zpráva ke konci šk. roku 1940/41*, s. 5.

158NA, PATZAK, k. 77, Sjezd učitelů, *Referát Václava Patzaka pronesený v Leamingtonu dne 28. května 1941*, s. 8.

159NA, MV-L, inv. č. 197, k. 257, sig. 2-65-9, *Usnesení týkající se zaopatření dětí státních zaměstnanců ze dne 14.1.1943*

160NA, PATZAK, k. 94, složka Mateřská škola a různé, *Dopis Ministerstvu sociální péče z 30. července 1943*.

161Jednalo se o všechny Čechoslováky bez ohledu na mateřský jazyk. Pro porovnání uvádím údaje ze září 1943, které zaznamenávají veškerou mládež ročníků 1922-1943, tedy do 21 let věku. Ministerstvo vnitra soupisem zjistilo 1094 Čechoslováků, z toho 513 Čechů, 52 Slováků, 195 uvedlo jako mateřský jazyk angličtinu a 212 němčinu. 76 z nich bylo v Anglii bez obou rodičů, 116 dětí bylo z rodin vojáků a 37 z rodin státních zaměstnanců. Viz NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra z 23. září 1943*.

162NA, MV-L, inv. č. 1505, sig. 2-8-35, k.112, *Zpráva pro ministra z 4. srpna 1943*.

163NA, MV-L, inv. č. 1491, sig. 2-8-20, k.109, *Záznam o poradě o otázkách poručení nad nezletilými čl. státními občany, kteří nemají zákonného zástupce, konané dne 13. června 1944 v Ministerstvu spravedlnosti*.

zapříčiněn obavou rodičů, aby bylo studium jejich dětí uznáno po návratu do Československa, školský odbor dal totiž jasně najevo, že britská vysvědčení nebudou přijímána resp. že československé vysoké školy nepřijímají studenty na základě cizího maturitního vysvědčení.¹⁶⁴ Pro ojedinělé případy bylo jistě v budoucnu možné vyjednat uznání, ale v zásadě platilo, že pokud rodiče plánovali návrat do vlasti, chtěli mít vzdělání svých dětí potvrzené československým vysvědčením.

V roce 1943 docházelo k celkové proměně školských priorit, řada rekvalifikačních kurzů pro dospělé byla ukončena v důsledku nového postavení civilistů spojeneckých vlád. Doposud totiž vojenská povinnost příslušníků cizích států spadala podle zákona „Allied Forces Act“ z roku 1940 do péče exilových vlád, mimo tak stáli uprchlíci, kteří se k žádné z těchto vlád nehlásili. Po třech letech války, počátkem roku 1943, proto Velká Británie rozhodla o povinnosti všech mužů spojeneckých národů sloužit v britské armádě, pokud již neslouží v jiné armádě spojenecké.¹⁶⁵ Narůstala rovněž kontrola ze strany britského Ministerstva sociální péče a práce, to v létě roku 1941 vydalo dekret, jímž pro práci uvolňovalo ženy ve věku 16-50 let.¹⁶⁶ Výkonem a kontrolou tohoto rozhodnutí bylo pověřeno československé Ministerstvo sociální péče, jež vydávalo povolení pro další studium nad tento věkový limit, což znamenalo další komplikaci pro Ministerstvo vnitra. Kontrola plnění těchto nařízení fakticky probíhala až po evidenci roku 1943, a přestože znamenala další omezení studijních možností, přispěla k efektivnějšímu zadávání stipendií, která byla vázána na prospěch studenta.¹⁶⁷

3.4. Předseda školského odboru Václav Patzak a jeho snahy o reorganizaci

Hlavním mluvčím byl předseda školského odboru, rada Václav Patzak, který jako dlouholetý úředník Ministerstva školství a osvěty nesouhlasil s podřízeným postavením svého odboru. Usiloval o jeho oddělení od Ministerstva vnitra a sjednocení v plně funkčním Ministerstvu školství a národní osvěty. Sám se navíc netajil vlastními politickými ambicemi,

---

164., *Ve smyslu výnosu MŠANO z 30.9.1927, č. 139.544 a výnosu z 11.12.1922, č. 77.924 nemají maturitní vysvědčení nabytá na zahraničních středních školách v Československé republice platnosti, pokud by žákovi nebylo výjimečně napřed povoleno, aby maturitní zkoušku vykonal na některém ústavu cizím, nebo pokud by vysvědčení nebylo dodatečně uznáno za platné.*“ Citováno z: NA, PATZAK, k. 97, *Dopis V. Patzáka Inspektorátu Čs. letectva z 12. července 1943.*

165MARŠÁLEK, Zdeňko: *Českoslovenští občané německé národnosti v čs. brigádě ve Velké Británii 1940-1944*, in: *Historie a vojenství*, 1992, č. 2, s. 137.

166ČECHUROVÁ, Jana - KUKLÍK, Jan, *Women in emigration - continuity and discontinuity of life roles. A contribution to the study of Czechoslovak exiles in Great Britain during World War II.*, In: *Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen 2004/2005*, vol. 7, Praha 2005, s. 168.

167NA, PATZAK, k. 94, složka Mateřská škola a různé, *Zápis z meziministerské porady ohledně školských a studentských záležitostí čs. příslušníků konané u přednosta prezidia Ministerstva sociální péče Dr. Kříže dne 21. 7. 1942.*

odešel do emigrace z politických důvodů spolu se svou manželkou, muzikoložkou Annou Patzakovou.¹⁶⁸ V meziválečné době byl Patzak jednatelem Dělnické akademie a aktivním členem její zřizovatelky Československé sociálně demokratické strany dělnické.¹⁶⁹ V rámci této strany tvořil levé křídlo, jež se přiklánělo ke spolupráci s komunisty. V Londýně, kde působil od května roku 1939, na tuto činnost navázal, podílel se na první organizaci Čechoslováků v rámci Czech Refugee Trust Fundu.¹⁷⁰ Časem se zapojil i do exilové politiky. V únoru 1940 podal protest proti složení Národního výboru, který podle něj neakcentoval politické spektrum obsazené republiky, neboť zde nebyli zastoupeni představitelé sociální demokracie.¹⁷¹ Spolu s Rudolfem Bechyněm v exilu roku 1941 obnovil stranické periodikum *Nová svoboda*.¹⁷²

V létě roku 1940 byl Jurajem Slávikem vyzván, aby se podílel na organizaci školských záležitostí.¹⁷³ Zprvu Václav Patzak zastával pozici předsedy prezidia, aby se záhy stal hlavou celého školského odboru, kde působil až do svého odjezdu do Moskvy na jaře roku 1945.¹⁷⁴ Ze své pozice často kritizoval postavení svého odboru, jeho činnost a kritika ovšem dávaly prostor rovněž politickým rozdílům mezi představiteli úřadu. Patzak jakožto představitel levicového smýšlení ve vládě, navíc nakloněný myšlence přijmout komunisty v rámci demokratického vnímání společnosti, byl nyní přímo podřízen agrárníkovi Slávikovi, kterého sám v minulosti kritizoval a který se netajil odporem ke komunistické straně.¹⁷⁵ Podobný přístup k Patzakovi zastával i ministr obrany Ingr. Každá ze stran sporu navíc měla jiné představy o vedení odboru.

Po celou dobu Patzakovy činnosti v čele školského odboru se tak setkáváme se stížnostmi mířenými proti Slávikovi a jeho pojetí školských záležitostí. První dochovaná stížnost Václava Patzaka ve věci organizace školského odboru byla v srpnu roku 1942 zaslána přímo prezidentovi Edvardu Benešovi. Jistě jí předcházely spory na nižší úrovni, není ovšem

---

168Anna Patzaková byla rovněž v exilu činná, zabývala se hlavně aplikací československé kultury v nových podmínkách a jejího možného využití v propagandě. Roku 1942 předložila návrh kulturní propagandy Československa Ministerstvu zahraničních věcí. Více MÚ AV, EB II., inv. č. 3393, karta 429, *Složka Anny Patzakové*.

169NOHA, Jiří: *Sociální demokracie v meziválečném Československu – osobnosti, ideje, trendy 1920 – 1937* (UK FF, Ústav českých dějin, Dizertační práce), Praha 2012, s. 27-28.

170NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Dopis Václava Patzaka Juraji Slávikovi z 26. prosince 1942*.

171MÚ AV, EB II., inv. č. 2003, karta 370, *Memorandum pro Národní výbor z 5. února 1940 a Patzakův dopis Edvardu Benešovi z 19. listopadu 1939*.

172NOHA, *Sociální demokracie v meziválečném Československu*, s. 33.

173NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Dopis Václava Patzaka Juraji Slávikovi z 26. prosince 1942*.

174NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Dopis Patzaka kolegům 2. března. 1945*.

175KÁRNÍK, Zdeněk – KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, svazek VI., Praha 2009, s.36, viz také CHURAŇ, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách 20. století*, Praha 1998, heslo Juraj Slávik (přístupné on-line na www.libri.cz/databaze/kdo20).

jasná reakce Juraje Slávika v této věci. Ve zprávě shrnuje Patzak úspěchy školského odboru, který tehdy zdárně uzavřel druhý školní rok československé školy, a požaduje osamostatnění odboru.¹⁷⁶ Edvard Beneš ještě v srpnu Patzaka přijal a snad na základě tohoto jednání byla agenda Ministerstva školství oficiálně, dekretem, předána ministru vnitra Juraji Slávikovi.¹⁷⁷ Školský odbor byl nově oddělen rozpočtově i místně od Ministerstva vnitra, jeho vnitřní návaznost na Ministerstvo vnitra ovšem trvala a Patzak tak pokračoval ve svých protestech.¹⁷⁸

Po delší odmlce směřoval na Štědrý den roku 1942 stížnost „*ministrowi powěřenému správou věcí spadajících do odboru Ministerstva školství a národní osvěty*“.¹⁷⁹ Dopis odkazuje na nedávné události, kdy Patzak nebyl, jakožto přednosta školského odboru, připuštěn do meziministerské porady. Na základě ustanovení ministra Slávika se totiž směl účastnit pouze subkomisí týkajících se přímo školských záležitostí. Tím byla ovšem podle Patzaka narušena rovnoprávnost školských věcí, které měl ministr vnitra zastupovat jménem Ministerstva školství, tedy do jisté míry samostatně.

Dva dny poté Václav Patzak své podání ministrowi rozšířil a shrnul v něm všechny své výtky vůči vedení školských záležitostí.¹⁸⁰ Nyní již kritizuje přímo organizaci školského odboru v rámci Ministerstva vnitra, zmiňuje zde např. spojený rozpočet obou ministerstev (vnitra a školství) a fakt, že Slávik titulu ministra školství nepoužívá. Aktuální renomé školského oddělení mezi ministry bylo navíc v této době převážně negativní, československá škola se sice po zmateném období prvního školního roku poněkud stabilizovala, její administrativa ani výsledky ovšem neodpovídaly standardu. Patzak byl přesvědčen, že za těmito nezdary stojí především nevyjasněná organizace Ministerstva školství. Následoval další dopis prezidentovi Benešovi, který Václava Patzaka osobně přijal 19. ledna následujícího roku.¹⁸¹

Z jednání Václava Patzaka s prezidentem jasně vyplývá napjatá situace mezi emigranty. Beneš jej varoval, že jeho akce vyvolala kritiku Slávika jakožto slabého ministra a hrozila zvrátit Benešem pečlivě budovanou stabilitu exilové vlády. Beneš v té době bojoval za utužení exilu, byl proti jeho politizaci. Čerstvě po vzniku druhé exilové vlády v čele s Msgr. Janem Šrámkem nechtěl ve vládě velké změny, a odmítl proto jmenovat dalšího

---

176NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Dopis Václava Patzaka prezidentovi Benešovi ze dne 26. srpna 1942.*

177NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Rukopis V. Patzaka o schůzce s Edvardem Benešem „Zápis o rozmluvě s p. dne 19. ledna 1943 (zapsáno 20. ledna 1943).*

178MÚ AV, EB II, inv. č. 1581, karton 346, *Memorandum prof. Václava Patzaka: Činnost školského a osvětového odboru*, b.d., s. 3.

179NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Dopis Václava Patzaka Juraji Slávikovi z 24. prosince 1942.*

180NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Dopis Václava Patzaka Juraji Slávikovi z 26. prosince 1942.*

181NA, PATZAK, k. 72, sig. 5-70/1-10, *Rukopis V. Patzaka o schůzce s Edvardem Benešem „Zápis o rozmluvě s p. dne 19. ledna 1943 (zapsáno 20. ledna 1943).*

ministra, tedy Patzákem požadovaného ministra školství. Problémem se tak ukázaly hlavně Patzakovy politické ambice, které ho vlekly do sporů s mnohými představiteli v čele s generálem Sergejem Ingrem. Zatímco Patzak chtěl být aktivní v exilové politice, Beneš požadoval, aby se více soustředil na svou úřednickou práci.

Poslední pokus, který Patzak podnikl, se týkal již zmiňované reorganizace Ministerstva vnitra v červnu roku 1943 a školský odbor jí byl opět označen jako odbor Ministerstva vnitra. Nyní Patzak již nežádal odtržení školského odboru od tohoto Ministerstva, ale alespoň formální označení jako „*odbor Ministerstva školství a národní osvěty při Ministerstvu vnitra*“.¹⁸² Patzak přitom neopomenul zdůraznit, že přiřazení k Ministerstvu vnitra považuje za dočasné a doufá v předání veškerých kompetencí ministerstva, tedy i těch, které v exilu náležely Ministerstvu zahraničních věcí.¹⁸³

Odbor ovšem zůstal ve své podobě až do konce války, prázdniny roku 1943 byly přitom klíčové při konstituování samotných škol. V době, kdy byla síť základního a středního školství ve Velké Británii stabilizována a početně naplněna československým dorostem, kdy na vysokých školách zůstával jen menší počet studentů a ubývalo kurzů, se práce odboru stala rutinní a otevřely se nové možnosti působení. Šlo hlavně o plánování budoucího vzdělávacího systému v osvobozené republice, čemuž nahrával i válečný vývoj, který sliboval brzký návrat emigrantů do vlasti.

Od podzimu roku 1943 začala při Ministerstvu vnitra působit *Kulturní rada* jako poradní orgán ve školských záležitostech, zabývala se hlavně poválečnou obnovou československého školství a kultury. Mezi členy rady patřili úředníci Ministerstva zahraničních věcí, zástupci Státní rady, ale také ředitelé československých škol a představitelé československé kulturní scény.¹⁸⁴ Činnost rady se zaměřovala hlavně na restituci Němci zabavených vzdělávacích institucí a na získávání dostatečného množství kvalitních českých učebnic a pomůcek. Veškerá práce Kulturní rady byla prodchnuta snahou o mezinárodní spolupráci, ať už se jednalo o kulturní konvence či výměnu studentů, vědeckého i kulturního personálu. V čele nového Studijního odboru stál farář Vančura, a ač měl nový institut s odborem školským a osvětovým mnoho společného, nebyly spolu oba odbory provázány a působily jako dvě oddělené jednotky.¹⁸⁵

Václav Patzak se v této době soustředil hlavně na budování *Vyšší školy lidové*,

---

182NA, MV-L, inv. č. 1502, k. 111, sig. 2-8-32, Věci školské a osvětové, *Zpráva V. Patzaka z 28. 6. 1943*, č.j. 6742/P/43.

183NA, MV-L, inv.č. 26, k. 88, sig. 2-2-22, *Vyjádření V. Patzaka k výkladu F. Uhlíře o školství z 28.6.1943*.

184NA, MV-L, inv. č. 1513, k. 258, sig. 2-67-1, *Kulturní rada činnost 1943-1944, seznam členů*.

185MÚ AV, EB II, inv. č. 965, k. 237, *Memorandum prof. Václava Patzaka z 13. ledna 1944 a reakce Bohumíra Vančury na něj*.

instituce, jenž v jistém ohledu navazovala na Dělnickou akademii, její hlavním cílem bylo vzdělání pracujících Čechoslováků. Jeho snaha vytvořit plnohodnotné ministerstvo se neuskutečnila, mohl se ale těšit z fungujícího školského systému. Základní a střední školy byly poslední dva roky své činnosti zaplněny československou mládeží a lidová výchova získala uznání britských kruhů, které s ní spolupracovaly v tzv. letních školách.

3.5. Dílčí závěr

Školský a osvětový odbor Ministerstva vnitra, na jehož činnosti se podílela desítka úředníků a dvojnásobný počet učitelů, měl ve Velké Británii zastoupit komplexní úřad, jakým bylo předválečné Ministerstvo školství a osvěty. Na území cizího státu se navíc musel potýkat s doposud neznámými problémy, jako bylo získání vhodné budovy ve válečné době či počáteční nedůvěra rodičů, a tím pádem i nedostatek studentů pro budované školy. Redukované československé zastoupení rovněž vedlo ke štěpení kompetencí, takže školský odbor musel bojovat i za svou samostatnost.

Do úředních procesů se navíc výrazně promítaly osobní spory jednotlivých účastníků i rozdíly jejich politické orientace. Tento jev, běžný snad ve všech oborech lidské činnosti, v exilu násobil malý počet emigrantů, kteří spolu denně přicházeli do styku bez možnosti úniku z této uzavřené společnosti. I proto první roky činnosti odboru provázely stálé spory, z větší části zcela malicherné. Situace se vyjasnila až v průběhu roku 1943, kdy snad na exil působila naděje na návrat domů, či jen uprchlíci upadli do jisté rutiny.

Rok 1943 také znamenal zásadní předěl ve školské činnosti. Díky evidenci mládeže v tomto roce se konečně plně konstituoval systém národních škol a střední školy, na které nyní své děti posílal větší počet rodičů. Přísnější kontrola mobilizace a zařazení dospělých do válečného snažení na druhou stranu omezily některé z dalších činností, zvláště na poli vyššího vzdělání a kurzů pro dospělé. Zároveň začala aktivní příprava na návrat domů a řada úředníků se podílela také na návrzích reorganizace školství po návratu domů.

4. Koncepce školské péče ve Velké Británii

Vzdělání pro občany bývalé Československé republiky ve Velké Británii bylo zprvu zajišťováno ad hoc. I když byl vytvořen a v prozatímní vládě prezentován plán, jak bude školství v emigraci budováno, řada podnětů vyšla z aktuálního požadavku zajistit péči o děti uprchlíků. První záležitost, kterou školský odbor řešil, proto byly maturity československých studentů, jejichž studium na francouzských lyceích bylo přerušeno německou okupací. Již 26. srpna 1940 byla učiněna dohoda s francouzským lyceem v Londýně a studenti, nyní již vojáci československé armády, byli uvolněni, aby zde mohli svá studia dokončit. V této době byl se školení ujal profesor Sova, který měl jako dlouholetý spolupracovník s francouzskými lycei zajistit adekvátní přípravu na tuto zkoušku. Započaly rovněž přípravy kurzů pro ostatní vojáky, kteří z pochopitelných důvodů nemohli absolvovat denní výuku ať již na české či britské škole, ale bylo záhodno, aby urychleně pokračovali ve svém studiu, které bylo odchodem z domova často přerušeno uprostřed ročníku.¹⁸⁶

Další činnost školského odboru již dodržovala zmíněné „*Zásady příprav pro školský systém*“, jak byly předloženy ministrem Jurajem Slávikem na ministerské schůzi 30. srpna roku 1940.¹⁸⁷ Prioritou podle těchto zásad bylo vzdělání dětí ve věku školou povinném, tedy od šesti do čtrnácti let, které bylo zajištěno na podzim roku 1940 vzniklou československou školou ve Velké Británii či v doplňovacích kurzech konaných ve městech s větší koncentrací Čechoslováků. Původní návrh na dostudování, evidenci a případnou stipendijní podporu pro středoškolské studenty se již během podzimu oproti původnímu návrhu změnil v samotnou střední školu, zprvu přidruženou ke škole základní. Odlišná byla situace u studentů odborných škol, kteří byli nadále umístováni na školách britských. Mezi další zájmy školského odboru patřily rovněž studenti vysokých škol, postgraduální studenti i tzv. lidovýchova a knihovnictví, provedena měla být rovněž základní evidence duchovních.

Základním prvkem vznikající školské soustavy bylo zachování národního jazyka a vlasteneckého smýšlení, jak bylo definováno za první republiky. Děti, které přišly do Velké Británie již v rozmezí let 1938-1939, studovaly na britských školách a postupně začaly zapomínat rodný jazyk. V případech, kdy válka rozdělila rodiny a mládež byla odkázána na britskou pomoc, časem hrozilo i odnárodnění. Těchto dětí bylo ovšem poměrně málo a neexistující evidence znemožňovala nápravu této situace. O české vzdělání se tak zasloužili především uprchlíci evakuovaní z Francie, tedy rodiče dětí, kterým byla až do této doby

---

186MÚ AV, EB II, inv. č. 1581, k. 346, *Memorandum prof. Václava Patzaka : Činnost školského a osvětového odboru*, b.d., s. 5.

187*Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1940-41* (edd Němeček Jan a kol.), díl I. Praha 2008, s. 1145-147.

poskytována česká výchova.

Výuka jazyka se ovšem i na nově vzniklé české škole setkávala s problémy. Jednalo se hlavně o stálý nárůst počtu žáků, kteří do školy přicházeli s různou znalostí češtiny a nebylo je tedy možné vyučovat v rámci jednotlivých ročníků. Politicky komplikovanější bylo postavení slovenštiny, většina učitelů na škole byli Češi a v rámci daných možností nebylo možné poskytnout dětem adekvátní výuku slovenského jazyka, zvláště v případě, kdy děti absolvovaly rovněž povinnou výuku angličtiny. Požadováno tak bylo alespoň řádné vysvětlení rozdílů mezi českou s slovenskou gramatikou.¹⁸⁸ Češi navíc v emigraci převládali, což bylo dáno i předválečným vývojem již rozdělených zemí, oficiální tisky tak byly publikovány v češtině s případnými články v jazyce slovenském podle národnosti pisatele. Slovenština tedy byla všeobecně přijímána, objevuje se konečně i ve studentském časopisu československé střední školy, který vycházel od roku 1943, její výuka ale zastávala pro menší počet Slováků upozaděna.

Specifický problém pak tvořila výuka němčiny, většina žáků navštěvovala školy německé, pořádané v místech větších německy mluvících komunit.¹⁸⁹ Uvažovalo se rovněž o menšinovém školství pro německé děti v rámci československého školství, i tato akce ovšem vzala rychle za své.¹⁹⁰ I přes názorové neshody mezi českými Němci a exilovou vládou navštěvovalo československou školu i několik dětí, jejichž rodným jazykem byla němčina. Podle předpisů bylo ovšem dětem na školám dovoleno mluvit mezi sebou pouze česky nebo slovensky, tak aby tyto jazyky procvičovaly.¹⁹¹ Nejednalo se přitom výhradně o opatření zaměřené proti němčině. Cílem bylo také omezit stálý vliv anglického jazyka na vyjadřování žáků.

Problém s německým jazykem zaznamenala rovněž armáda, která pro omezené množství Čechoslováků přijímala do svých řad i české Němce.¹⁹² Vzhledem k tomu, že úředním jazykem byla slovenština nebo čeština, vznikal dost těžko řešitelný problém. Celý postoj k tomuto ožehavému tématu můžeme vyjádřit připomínkou rotného Františka Fleischmanna-Masojídka: „*Co však podnikáme k prosazení českého jazyka u minorit, které bojují v našich řadách? Obáváme se nepříjemností a proto neděláme zhola nic.*“¹⁹³ Otázka

188NA, PATZAK, k. 94, složka Zeznám dětí příslušníků čsl. armady, *Dopis Rudolfa Čapka školnímu radovi s opisem stížnosti Antona Běnadíka ze srpna 1941.*

189NA, MV-L, inv. č. 1491, sig. 2-8-20, k. 109, *Školské péče o čsl. děti.*

190NA, PATZAK, k. 72, *Koncept zprávy psaný Patzakem, patrně z roku 1942, s.5-6.*

191NA, PATZAK, k. 123, složka Programy ohledně škol, *Řeč československá, dopis Ministerstva vnitra ředitelství národní školy Hany Benešové z 7. ledna 1943, č.j. 121 I/43.*

192I když ne všichni Němci byli ochotní vstoupit do služeb exilové vlády, jejich množství v československé armádě snižovalo procentuální zastoupení Čechů a vyvolávalo tak národnostní problémy. MARŠÁLEK, *Českoslovenští občané německé národnosti v čs. brigádě ve Velké Británii 1940-1944, s. 135-145.*

193VHA, Osv.-VB, k. 12, *Dopis Rt. Frantička Fleischmanna-Masojídka osvětovému náčelníku čs. sam. brigády*

němčiny byla o to komplikovanější, že se jednalo o úřední řeč nepřítele a český voják mluvící na území Velké Británie německy, mohl mít vliv na vnímání československé armády ze strany Britů jako celku. Řešením se tak jevílo pořádání kurzů češtiny pro československé Němce, jeden takový kurz zaměřený na vojenskou terminologii, týkající se všech, jejichž mateřštinou nebyla čeština či slovenština, se konal u tankových dílen obrněné brigády.¹⁹⁴

Vzhledem k umístění školy v anglickém prostředí bylo nutné žákům poskytnout rovněž intenzivní výuku angličtiny, trpěla tím ale čistota mateřského jazyka dětí, které do běžné mluvy přejímaly řadu anglikanismů. Angličtinu se museli učit i dospělí, jazykové kurzy tak byly v prvních letech války naprostou nezbytností, kromě vlastní výuky byla publikována řada učebnic a příruček, podporu v tomto ohledu poskytla i britská strana zastoupená British Councilem.

Výuka na československých exilových školách, kde se vyučovalo podle československých předmnichovských osnov, studentům zároveň zajišťovala plné uznání jejich studia po návratu do vlasti. Britské školy se totiž oproti českým lišily nejen organizačně, ale rovněž probíranou látkou, přičemž se nejednalo pouze o vlastivědu a české dějiny ale např. i přírodní vědy. Absolventům britských škol stála v cestě i česká legislativa, která podmiňovala přijetí na vysokou školu složením české maturity. Stejně tak byly jménem českých univerzit vydávány vysokoškolské diplomy, které studenti získali v době války na britských univerzitách.

Cílem péče o studenta nebyla pouze samotná výuka, ale rovněž ideový vliv na něj, československé školy v emigraci byly stavěny do protikladu ke stávající výchově v protektorátě. Byly vyhraněně demokratické a vedly své studenty k patriotismu. Exilová vláda sledovala vývoj v protektorátním školství, věděla tak o změnách vedených s cílem germanizace jazyka, dějin a nakonec i myšlení českých školáků, u kterých měl být vymýcen demokratický duch, jímž byla prodechnuta prvorepubliková osnova. V protektorátě byla omezována možnost studia na středních školách, byly zavedeny kvóty na kvalifikaci a důsledně snižován počet českých studentů. Zavřeny byly vysoké školy, o prázdninách se konaly brigády a řada ze studujících byla vyslána na nucené práce do Říše, či se podílela na protiletcecké obraně. Českoslovenští studenti v emigraci byli o těchto změnách informováni, často jim byla připomínána jejich jedinečnost v ohledu vzdělání a jejich budoucí úkol tvořit elitu české vzdělanosti, která trpěla roky pod německým útlakem.

Exilová vláda informace o stavu českého školství doma hojně využívala také k vlastní

---

z 10. října 1942.

194VHA, Osv.-VB, sig. 41/9/10, k.10, Proponované propagační podniky *Program osvětové a tělesné činnosti pro zimní období 1942/43 u BTD z 9. října 1942.*

propagaci na Britských ostrovech, vyšlo několik článků informujících britskou veřejnost o žalostném stavu vzdělání v Čechách a na Moravě. Brity rovněž zajímal československý předválečný školský systém, který byl ve Velké Británii považován za velice demokratický. Britské školství, jež se od kontinentálního v mnohém liší, totiž právě v této době volalo po jisté demokratizaci. Poté, co byla na konci 19. století zavedena povinná školní docházka, totiž stále bojovalo s nedostatečně dostupným školstvím, zvláště v oblasti středního vzdělání. Ještě za války, roku 1943, byla vydána tzv. Bílá kniha (*White Paper Educational Reconstruction*), kterou o rok později doplnil zákon o vzdělání nazývaný také *Butlerův zákon*. Základem změn bylo zavedení bezplatného středního školství a prodloužení povinné školní docházky ze 14 na 15 let věku dítěte, proběhnout měla i změna osnov a přiblížení školské výuky praktickému životu. Snahou bylo rovněž sjednocení kvality jednotlivých středních škol a přesné stanovení jejich typů, které by umožnilo případný pozdější přestup žáků mezi jednotlivými typy škol. Střední školství resp. internátní školy měly být zpřístupněny všem žákům bez rozdílu sociálního původu.¹⁹⁵ Nově se dělily na tři typy ústavů, na akademicky zaměřené *grammar schools* pro nejnadanější žáky, které ovšem i nadále zůstávaly přístupné hlavně elitě, většina dětí pak měla chodit na praktické školy (*secondary modern schools*) či školy technické *secondary technical schools*, ty byly ovšem zakládány minimálně. Systém prestižních škol soukromých přetrvává dodnes, i když probíhá snaha, aby zde díky stipendiím mohli studovat i žáci méně majetní.¹⁹⁶

Při této příležitosti vydala v roce 1943 československá vláda informační brožuru o českém školství v angličtině, aby řádně informovala britské školské úřady o struktuře našeho školství.¹⁹⁷ Publikováno bylo rovněž několik článků porovnávajících britskou Bílou knihu o školství se stávajícím českým systémem. Paralel zde bylo hned několik, např. potřeba zvýšit počet let povinné docházky, či české zkušenosti se zestátněním soukromých škol, ke kterému docházelo hojně ve 20. letech, převážně z finančních důvodů. Kromě toho i československé kruhy v této době řešily reformu poválečného školství, a to nejen z důvodu potlačení německého vlivu na výchovu mládeže. Československé školství prakticky přejímalo rakousko-uherský systém a již v době meziválečné se diskutovalo o potřebě jeho zlepšení. Vzhledem k aktivnímu styku s britskými školami a úřady bylo logické, že si českoslovenští

---

195 *White Paper: Educational Reconstruction* (1943), Londýn 1943, přístupné on-line na <http://educationengland.org.uk> (k 20. březnu 2013).

196 JEŽKOVÁ, Věra, DVOŘÁK, Dominik, CHAPMAN, Christopher a kol, *Školní vzdělávání ve Velké Británii*, Praha 2010, s. 26-28, 55-58.

197 NA, PATZAK, k. 73, *Dopis Jana Opočenského školskému odboru obsahující memorandum o českém školství vyžádané britskou stranou z 7. června 1943, tamtéž Dopis poslanci Františkovi Uhlířovi z 14. září 1943.*

úředníci slibovali v tomto směru budoucí spolupráci, či alespoň inspiraci v ostrovním školství.¹⁹⁸

Jednou z hlavních zbraní poměrně malého československého exilu ve Velké Británii byla propagační schopnost exilové vlády. Základem úspěšné kampaně byl soucit s tragédiemi, ať již šlo o Mnichovskou dohodu či osud obyvatel Protektorátu Čechy a Morava. Sama československá vláda ovšem nevystupovala nikterak poraženecky a vystavovala na odiv svou bojovnost. Úspěchem bylo uznání Mezinárodního dne studentů v roce 1941, který měl na věky připomínat křivdu učiněnou na zabitých a zatčených studentech i na českém vzdělání jako takovém. Silnou reakci na světové úrovni vyvolalo rovněž vyvraždění Lidic a Ležáků, známá je iniciativa britských horníků „Lidice Shall Live.“ Britské politické kruhy tuto propagandu spíše jen neochotně tolerovaly: „*Čechoslováci byli mimořádně obratní při získávání podpory svých cílů a produkovali za války impozantní množství propagandistických materiálů.*“¹⁹⁹

V tomto ohledu podivuhodně působí skutečnost, kterou se dozvídáme ze zpráv o letních kurzech, tedy akcích s mezinárodní účastí, kam byli Čechoslováci vysíláni mimo jiné proto, aby zde šířili osvětu o své vlasti. Často byl připomínán nízký počet brožur o Československu a jejich vizuální kvalita, která byla porovnávána s polskými barevnými publikacemi.²⁰⁰ Docházelo i k faux pas, kdy byla Československá republika na britské akci prezentována filmem v češtině.²⁰¹ Z těchto zpráv jsou jasná finanční omezení exilové vlády, o to víc ovšem dokázala využít veškerých možností, které se jí v této oblasti naskytly.

Na britských školách probíhala řada přednášek o Československu, jež vedli zaměstnanci Ministerstva vnitra a Ministerstva zahraničních věcí, ale rovněž profesori z československých škol, či příležitostně studenti vysokých škol. Témata byla dána osudem Protektorátu Čechy a Morava, později s tím, jak válka pokračovala, se zájem přenesl na poválečnou reorganizaci. Přednášky se rovněž lišily podle typu školy, na které měly být předneseny, kromě středních škol to byly učitelské ústavy i školy vysoké.

Významný podíl na této osvětě měly i školy a jejich studenti. Žáci základních škol a střední československé školy se podíleli na mnoha akcích, kde cíleně seznamovali své vrstevníky či Brity ve své bezprostřední blízkosti s českými tradicemi, kulturou i politickým postavením. Exilová vláda se snažila děti umisťovat na britských či mezinárodních táborech, podporována byla spolupráce s britskými mládežnickými organizacemi i běžná sportovní

198NA, PATZAK, k. 107, *koncept článku pro Times Educational Supplement z 13. září 1943.*

199BROWN, *Jak se jedná s demokracií*, s. 82.

200MÚA AV, EB II, inv. č. 722, k. 312 *Letní školy pro dospělé účast čsl. posluchačů*, 17. července, č. 3337-3/41.

201NA, PATZAK, k. 94, složka *Ze znám dětí příslušníků čsl. armady, Zpráva o zájezdu československé delegace mládeže na sjezd spojenecké mládeže konaný ve dnech 20. -28. června 1942.*

utkáni v rámci školních turnajů. Žáci jistě tyto akce uvítali, aniž by si plně uvědomovali jejich propagační význam. Množství těchto akcí ovšem časem narostlo natolik, že se proti nim několikrát, byť marně, ohrazoval ředitel československé střední školy. Z jeho hlediska narušovaly chod školy i samotné vzdělávání žáků.²⁰²

České školy na půdě Velké Británie tak nebyly pouhými vzdělávacími ústavami, jednalo se rovněž o známku prestiže národa a jeho propagace. Důležité nebylo pouze rozšiřování povědomí o Československu pro britskou stranu, ale rovněž stopa, kterou zanechala demokratická výuka na žácích školy. Studenti exilových škol byli jediní své generace, jimž bylo poskytnuto ryze prvorepublikové vzdělání včetně uznávání odkazu Tomáše G. Masaryka, vyvěšení československých vlajek v každé třídě. Nemluvě o propagandě stávající exilové vlády v čele s Edvardem Benešem, jemuž žáci škol posílali gratulace k narozeninám i státnickým úspěchům. Na školních slavnostech byly připomínány historické úspěchy Československa i jeho významní představitelé. Absolventi těchto škol tak byli považováni za novou demokratickou generaci, která umožní poklidný vývoj v osvobozeném Československu. Zde měli působit ve vzdělávání dalších generací i svých vrstevníků poznamenaných odnárodněním školstvím.

Konečně na obnově československého školství v poválečné době od roku 1943 pracovalo *Studijní oddělení pro věci školské a osvětové* a k němu přiřčená *Kulturní rada*.²⁰³ Kromě obecných rad pro vypořádání se s válečnými škodami zde vznikaly i konkrétní návrhy nové úpravy československého školského zákona. Počítalo se také s poválečnými zkrácenými kurzy pro studenty, jejichž vzdělání bylo ukončeno uzavřením škol či neopodstatněným vyloučením. Tzv. duševní rekonstrukce se neměla týkat pouze mládeže, pro kterou byly připravovány ozdravné tábory, ale rovněž lidu pracujícího. Nachází se zde i práce týkající se správné životosprávy, která měla vzpružit válkou vyčerpané obyvatelstvo, návrhy se týkaly nového pojetí tělesné výchovy i zdravé výživy. Většina podnětů také očividně vycházela ze závěrů sjezdů, které pořádali spojenečtí učitelé a vychovatelé, najdeme zde také mnohé návrhy aplikace britského systému v našich podmínkách.²⁰⁴

Spolupráce v poválečné obnově totiž probíhala na mezinárodní úrovni, ministr vnitra dr. Juraj Slávik zastupoval Československo v komitétu spojeneckých ministrů školství,

---

202NA, PATZAK, k. 94, *Dopis Václava Patzáka ředitelství Čs. státní střední školy ve Velké Británii ze dne 29. prosince 1942 (č.j. 8129/II-42)*.

203MÚ AV, EB II, inv. č. 1581, karton 346, *Memorandum prof. Václava Patzáka: Činnost školského a osvětového odboru*, b.d., s. 3-4.

204Většina těchto prací se nachází v materiálech Václava Patzáka, NA, PATZAK, k.108-109.

v knihovní komisi tohoto komitétu zasedal jako stálý delegát Dr. Jan Opočenský²⁰⁵.²⁰⁶ Jednou z šíře pojatých úvah byla mezinárodní spolupráce v oblasti péče o mládež, vyvíjená spojenci. Jejím základem bylo sjednocení zkušeností, které měly být uplatněny v poválečné denacifikaci Německa a revitalizaci států postižených německou okupací, projednávány byly i postupy vůči militaristickému Japonsku. Veškerá výchova měla být prochnuta mezinárodním duchem, který garantoval jistou soudržnost a měl zajistit, aby se neopakovaly konflikty světového měřítka: „*Vědění samo o sobě není zárukou dobra, stejně jako znalost čtení a psaní nejsou testem pro správné jednání. Německo a Japonsko jsou země, jež mají nejméně alfabetismu a vyspělou formální výchovu.*“²⁰⁷ Kromě zmíněné rady ministrů školství probíhala řada sjezdů výchovných pracovníků i samotných studentů.

Jeden z prvních sjezdů se konal v srpnu 1942 pod hlavičkou mezispojeneckých profesorů a učitelů, Československo zde mimo jiné zastupoval profesor na československé státní škole Dr. Vilém Fried.²⁰⁸ Iniciativu v této oblasti posléze převzali Američané, na mezinárodním sjezdu výchovných pracovníků konaném na podzim roku 1943 ve Spojených státech byla odsouhlasena řada memorand např. o výchově světoobčanství, o vzniku výchovné komise, která měla působit v rámci pozdější vojenské správy OSN, zřízena byla rovněž *Mezinárodní organizace výchovy a kulturního vývoje*. Zdůrazněna byla i modernizace výuky resp. použití filmu a radia při vzdělávání. Podpořen měl být vznik jednotného mezinárodního jazyka, korespondence mezi studenty i zahraniční výměna studentů a vědeckých pracovníků.²⁰⁹

Počáteční nadšení ovšem záhy zastínilo rozdíly mezi představami jednotlivých států. Spojené státy americké byly na rozdíl od evropských států proti přílišnému postihu zemí Osy, diskutabilní byla také mezinárodní platnost rozhodnutí těchto sjezdů, z jednání byly totiž vyloučeny státy, které nestály na straně spojenců či byly v konfliktu neutrální.²¹⁰ Snahy o poválečnou spolupráci vidíme i v dalších letech. V létě roku 1944 organizovala Halifax Association of National Union of Teachers pro učitele a zástupce ministrů školství spojeneckých národů návštěvu škol a vzdělávacích ústavů včetně diskuzí o následné spolupráci.²¹¹ Sama československá vláda se aktivně zapojila do jednání s Velkou Británií

205Jan Opočenský (1895-1961), historik a archivář.

206NA, MV-L, inv. č. 1501, sig. 2-8-31, k. 111, *Dopis Ministerstvu zahraničních věcí z 27. září 1943.*

207NA, PATZAK, k. 73, *Zápis z mezinárodního sjezdu výchovných pracovníků v Harper Ferry dne 14. - 17. září 1943, s.1.*

208NA, PATZAK, k. 77, *Zprávy o sjezdu, Zpráva o mezispojeneckém sjezdu profesorů a učitelů, Dr. Vilém Fried 24. září 1942.*

209NA, PATZAK, k. 73, *Zápis z mezinárodního sjezdu výchovných pracovníků v Harper Ferry dne 14. - 17. září 1943.*

210*Tamtéž.*

211NA, PATZAK, k. 73, *Dopis British Councilu ministru vnitra Slávikovi z 20. dubna 1944.*

o poválečné spolupráci, připravena byla kulturní dohoda a jednalo se o výměně studentů mezi zeměmi. V posledních letech války rovněž probíhala aktivní příprava pro zajištění knih a výukového materiálu pro československé školy.

Zatímco se ve světě válčilo, pokoušela se část národů stojících na jedné straně barikády navrhnout fungující nový pořádek, který je ideálem po každé válce. Z válečné pomoci a podpory vznikala řada dohod, smluv a plánů na poválečnou spolupráci. Z politického hlediska byla v tomto ohledu zajímavá spolupráce s Polskem. Vzhledem k tomu, že se počátkem 40. let jednalo o možném vzniku Československo-polské unie, která měla vytvořit hráz proti ruské expanzi, dalo se předpokládat, že spolu tyto země budou aktivněji spolupracovat. V praxi byl pravdou spíše opak, vycházelo to i z faktu, že jednání o federaci byla vyvolána spíše vizí spojenců a ani jedna ze stran proto nevyvíjela v tomto ohledu větší činnost. Polsko-české vztahy se tak nesly spíše v duchu předválečných sporů o Těšínsko a byla v nich zřetelná řevnivost.

Spolupráce s polskou vládou začala v září roku 1940, kdy polská strana žádala učitele, který by vyučoval češtině na polském lyceu v Londýně, čtvrt' Ealing.²¹² Není známo, z čeho tato idea pramenila, ale patrně neměla dlouhého trvání. Další spolupráce se vyskytuje ojediněle, např. snaha polského archivu (Archivum Polskich sił zbrojnych) o získání vzorků československých publikací.²¹³ Na konflikty s Poláky narážíme v otázkách propagačních, kromě stálého porovnávání kvality to např. byli právě polští a francouzští zástupci, kteří se zprvu zdráhali přijmout ideu Mezinárodního dne studentstva, jež vzešla z českých řad. Později ztroskotala i snaha o spolupráci s polskými vysokoškoly v Edinburgu.²¹⁴ Právě umístění většiny polských školských institucí do Skotska rovněž představovalo jistou zábranu, kromě geografické vzdálenosti zde totiž hrál roli i fakt, že polské instituce díky tomu podléhaly skotským úřadům.²¹⁵

Polská školská organizace ovšem může sloužit alespoň pro srovnání rozsahu a stavu organizace české. Roku 1943 měla polská vláda dvě střední školy v Glasgow, jednu pro chlapce a mladé vojáky a druhou pro dívky. Pro menší děti jsou uváděny pouze kurzy na principu doplňovacích škol v Glasgow a Edinburgu. Vedeny byly rovněž korespondenční kurzy. Polská vláda měla oproti československému zastoupení výhodu ve větším počtu svých občanů na území Velké Británie a mohla si tedy dovolit být štedřejší v otázce uvolňování

212AMZV, MZV-L, k. 356, IV-Osvěta-Školství, zpráva „Kurzy českého jazyka na polském lyceu v Londýně, 25. října 1940.3980 VYMAZAT číslo

213VHA, Osv.-VB, k. 12, korespondence s Archivum Polskich sił zbrojnych z léta 1942.

214ŠULC, Ústřední svaz československého studentstva, s. 34, 70.

215Polské školy náležely do správy Scottish Education Department, více NA KEW, ED 42/15, Dopis W. R. Richardson for Mrs. Parkes z 17. prosince 1942.

vojáků. Při britských univerzitách pak vznikly dvě polské fakulty, při univerzitě v Edinburgu existovala Polská škola lékařská (The Polish School of Medicine) a Univerzita v Liverpoolu hostila Polskou fakultu architektury (Polish Faculty of Architecture). Kromě toho se Poláci účastnili studia na dalších britských vysokých školách, zvláště na skotské univerzitě St. Andrews, v jejíž blízkosti sídlila polská posádka.²¹⁶ V porovnání s množstvím studentů, které Polsko v Británii mělo, se tak československé školství liší pouze neexistencí vlastního vysokého školství, to by ovšem i vzhledem k počtu profesorů v emigraci bylo pravděpodobně těžko uskutečnitelné.

---

²¹⁶Polské školy náležely do správy Scottish Education Department, více NA KEW, ED 42/15, *Příloha pojednávající o polském školství k dopisu British Councilu z 13. ledna 1943.*

5. Přehled poskytovaného vzdělání

Ač jednotlivé stupně vzdělávání podléhaly vlivu různých úřadů, zůstávaly ideologicky propojené. Všechny stály na základech určených zákony první republiky a veškerá vzdělávací činnost byla rovněž vedena demokratickým ideálem, který také vštěpovala svým posluchačům, ač se již jednalo o děti, mládež či dospělé. V následujících pěti kapitolách je popsána struktura a proměny československého školského systému, tak jak ve Velké Británii fungoval v letech 1940-1945.

5.1. Základní školství

5.1.2. Státní národní školy

Motto:

<i>Ohromná je Británie, malý je náš kout, ale naše řeč zde žije, nejdražší všech Čechů pout.</i>	<i>My jsme také válečníci velká píle je náš meč, všemu světu můžem říci, jak nám drahá naše řeč.</i>
--	--

Ze školní hymny žáků Československé státní školy

Hany Benešové v Maesfen Hallu, Malpasu²¹⁷

Počátek Československé státní školy byl spojen s hledáním vhodného kompromisu mezi očekáváními rodičů i učitelů a možnostmi školského odboru. První otázka se týkala vlastního uspořádání školy. Původně se totiž mělo jednat pouze o školu základní s tím, že pro středoškolačky bylo navrženo podobné řešení, jaké známe z Francie, tedy nalézt britskou školu, která by přijala více Čechoslováků, a zajistit jim zde českého učitele, který by korigoval rozdílnosti obou školských systémů.²¹⁸ Záhy se ovšem ukázalo jako efektivnější zřídit školu smíšenou, se základním i středoškolským oddělením, zvláště s přihlédnutím ke skutečnosti, že z 55 žáků školy se hlásilo na střední školu 31 studentů. Rovnováhu bylo nutné nalézt i mezi československými předpisy, kterými se škola řídila, a potřebami žáků, kteří vyžadovali větší péči jak v mateřském jazyce, tak v pro ně novém jazyce anglickém.

Z finančních a organizačních důvodů byla škola založena jako internátní ústav, děti ve škole bydlely celý školní rok a domů jezdily jen na prázdniny, kromě učitelů o ně zde pečovaly také ošetřovatelky. Typ internátní školy nebyl v Československu na rozdíl od Velké Británie příliš obvyklý, v době, kdy byla britská města ohrožena nálety (nemluvě o bytových

²¹⁷NA, fond Adolf Bartošik, *Kronika školy v Maesfen Hall 1943-1945*.

²¹⁸Zápis 5. schůze vlády 30.8.1940 in: *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1940-41* (edd Němeček Jan a kol.), díl I. Praha 2008, s. 146.

podmínkách exulantů), byla ovšem možnost všechny děti ubytovat na venkově vítána. Internátní způsob výchovy rovněž zabezpečoval stálý styk s češtinou i další možnost rozvíjení dětského vzdělání v rámci různých kroužků.

O zřízení státní školy byla československá veřejnost informována obsáhlým článkem v „Čechoslováku“ ze dne 16. srpna 1940. Zápis, který byl stanoven na začátek září 1940, probíhal pouze v Londýně a měl rovněž sloužit k soupisu středoškolských a vysokoškolských studentů navštěvujících britské školy.²¹⁹ Výsledek zápisové akce byl pro školský odbor zklamáním, z očekávané stovky žáků se přihlásila necelá polovina, a odbor se tak snažil apelovat hlavně na státní zaměstnance, aby své děti to školy poslali. Kromě vzdělání v národním duchu škola slibovala náležitou péči jazykové výchově: „škola věnuje polovičku svého vyučovacího času, aby děti se důkladně seznámily s anglickým jazykem. U dětí, které přišly z Francie, pamatuje se na pokračování ve studiu francouzštiny, takže všechny potřeby dětí jsou v této škole plně respektovány“.²²⁰ Vzhledem k menšímu počtu dětí, který zamezoval klasické dělení tříd po ročnících, byly třídy sloučeny po dvou následujících ročnících, tím se zvýšil počet dětí ve třídě a starší žáci si zároveň mohli osvěžit látku, kterou již zapoměli. Na obecné větvi školy tak fungovaly tři třídy a středoškolská větev čítala třídy čtyři.

Záhy se ale ukázalo, že děti možná nebude kam poslat, získat vhodnou budovu totiž bylo ve válečných dobách komplikované. Ministerstvo původně zamýšlelo zřídit školu přímo v Londýně, aby její budova mohla sloužit i dalším kurzům pro mládež i dospělé. Zakládat školu v bombardovaném Londýně bylo ovšem nepřípustné a cílem se tak stal ústav na venkově, v místě dobře dostupném z hlavního města. Ani zde ovšem situace nebyla jednoduchá, z Londýna se v této době stěhovaly mnohé firmy, řada budov byla již obsazena evakuovanými britskými školami, či na ně vznášela nárok War Office.²²¹

Po zdlouhavém hledání byla škola otevřena 20. října roku 1940 v prostorách bývalé Cordwalles School v Camberley, Surrey. Idylické místo vzdálené necelou hodinu cesty od Londýna hostilo ale ústav jen krátce, záhy se ukázalo, že budovu si rovněž nárokuje War Office, a škola byla ještě před Vánoci zavřena.²²² Kromě hledání nové budovy tak musela

---

219NA, MV-L, inv. č. 1501, sig. 2-8-31/1-20, karton 111, *Zpráva o plánech a uskutečnění Československé školy v Anglii, s.4.*

220MÚ AV, EB II., inv. č. 722, sig. EB L 74, karton 312, *Dopis Ministerstva vnitra úředníkům a zaměstnancům čsl. vlády a členům sboru čsl. armády ze dne 18. září 1940.*

221Britská vláda pro nebezpečí hrožících v hlavním městě a dalších zvláště průmyslových oblastech z těchto míst evakovala až 800 000 dětí ve školním věku, pro něž byli zřizovány školy v bezpečných oblastech. Dle Harold L. SMITH, *War and Social Change: British society in the Second World War*, Manchester 1986, s. 6.

222V tomto ohledu došlo k jistému zmatení komunikace s britskými úřady, které jednaly ve stejné věci zároveň s Ministerstvem vnitra a Ministerstvem národní obrany. Více se problémem zajištění budovy zabývám ve své bakalářské práci DAMOVÁ, Zora: *Československá státní střední škola ve Velké Británii (1941-1945)*, Praha 2010, s. 66-68.

škola řešit rovněž závazky, které vyplývaly ze smlouvy s majitelem budovy v Camberley panem Lolym, který trval na zaplacení sjednaného nájemného.²²³ Nečekané přerušení výuky rovněž vedlo k pochybnostem o samotné existenci školy, která již sama o sobě neměla příliš velkou důvěru rodičů. Výuka byla nahrazena částečně korespondenčními kurzy, jejichž rozesílání se rovněž zcela neobešlo bez problémů. Ze zápisů vlády, která řešila nastalou situaci ohledně nájemného budovy, se tak můžeme dočíst, že synovi ministra národní obrany Sergeje Ingra byly poslány úlohy pro nižší oddělení, než které navštěvoval.²²⁴ Pokud k takovým chybám docházelo častěji, nelze se divit váhání rodičů, zda své potomky na školu poslat.

Práce školy byla nakonec přerušena na celé dva měsíce, po které byla opravována budova chátrajícího panského sídla Hinton Hall nedaleko Whitchurche, v kraji Shropshire. Budovu si pronajalo Ministerstvo vnitra, ale poté, co získalo smlouvu na objekt v Camberley, ji předalo Ministerstvu sociální péče, které zde chtělo vybudovat ozdravovnu pro československé důstojníky.²²⁵ Budova byla sice pronajata, ale její technický stav neumožňoval okamžité stěhování: „*v ložnicích chybějí stropy, okna jsou vybita, elektrika není, záchody jsou dvě sedadla, umyvárny nejsou, natož sprchy, o nábytku ani nemluví. Místa bude málo, neboť majitelka se nevystěhovala, ač to bylo prohlášeno v konferenci.*“²²⁶ Než se škola mohla 24. února roku 1941 otevřít, bylo nutno provést alespoň základní úpravy budovy.²²⁷ Veškeré práce byly znesnadněny zimou a nedostatkem dělníků, mnohé opravy tak prováděli profesori a starší žáci. I přes tyto snahy zůstával technický stav budovy po celou dobu jejího užívání v havarijním stavu a vyžadoval stálé opravy.

Nová budova byla rovněž menší než v Camberley, umožňovala ubytovat maximálně 64 žáků a dalších 10 osob personálu. Část učitelů proto bydlela v blízkém městě Whitchurch, cesta pěšky sem trvala 20 min. Větší vzdálenost od Londýna také znemožňovala pravidelné víkendové návštěvy rodičů, s nimiž se počítalo v Camberley.²²⁸

Výuka na škole se řídila meziválečnými zákony s tím, že při realizaci výuky bylo dbáno příkladu *Prague Grammar School*, která byla v roce 1927 otevřena v Praze. Tato škola

---

223Mr. Loly rovněž trval na náhradách škod způsobených údajně československou školou na jeho majetku, celý spor se tak táhl ještě na podzim roku 1941 a týkal se i jednání náhrad za stěhování s War Office. NA, PATZAK, k. 80, složka *Škola - právní*.

224Zápis z 15. schůze 13.1.1941 in: *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1940-41* (edd Němeček Jan a kol.), díl I. Praha 2008, s. 183.

225NA, MV-L, sig. 2-2-22, inv. č. 26, karton 88, *Vyjádření V. Patzaka k výkladu F. Uhlíře o školství z 28.6.1943*, s. 2.

226NA, MV-L, inv. č. 1501, sig. 2-8-31/1-20, karton 111, *Výpis z dopisu, informace o poměrech v české škole*.

227NA, fond Československá státní střední škola ve Velké Británii (ČSSS VB), inv. č. 4, karton 1, *Třídní kniha III. třídy obecné, 1940/1941*.

228Vzdálenost od Londýna je téměř 200 mil.

zaměřená na výuku anglického jazyka v sobě navzdory svému názvu spojovala jesle, národní školu a reálné gymnasium.²²⁹ Pro potřeby exilového vzdělání byla hlavním jazykem čeština, výuka angličtiny zde ovšem patřila k prioritám.²³⁰ V praxi to znamenalo zaměstnání rodilých mluvčích, rozšířenou výuku angličtiny a základů britských dějin a literatury.

Přes značný počet kvalifikovaných učitelů (na 54 žáků obou typů školy připadalo 14 učitelů, z toho dva Britové) nebyly školní výsledky první rok nijak uspokojivé. Kromě přerušování výuky totiž školu ohrožovaly i spory mezi učiteli a ředitelem Sovou, částečně zapříčiněné spojením obou typů školy, svůj vliv zde měly ale i vlastní ambice některých pedagogů.²³¹ Profesor Sova nakonec v říjnu roku 1941 místo opustil, aby se ujal lektorátu slovanských jazyků při škole Slovanských studií a jeho místo zaujal z armády uvolněný Dr. Jan Havlíček, který na školu nastoupil jako posila až v době skládání maturitních zkoušek.²³²

Kvalita výuky se v následujícím roce stabilizovala a počet žáků začal stoupat, na konci roku jich bylo celkově 86. Budova Hinton Hall tak již nestačila a byly pronajímány nové prostory.²³³ Ani ty však nedostačovaly a od školního roku 1942/1943 došlo k rozdělení školy na dva ústavy.²³⁴ Střední škola zůstala ve staré budově a pro školu základní byla pronajata budova panského sídla Maesfen Hall u Malpasu, vzdálená necelých pět mil od Whitchurche. Tato budova, která mohla pojmout až 100 dětí, již dříve sloužila jako škola a přiléhala k ní rozsáhlý park, byla proto příhodnější pro menší děti, dokonce zde bylo otevřeno i oddělení školy mateřské.²³⁵ Hlavním přínosem ovšem bylo oddělení obou typů škol a vytvoření standardního ústavu, který již nemusel řešit problémy vzniklé věkovými rozdíly mezi dětmi, ani kompetenčními spory mezi učiteli. K novému objektu patřila také farma, na níž se chovala zvířata a pěstovaly se plodiny, jimiž bylo možné rozšířit školní jídelniček, případné přebytky se prodávaly. Správci této farmy podléhal i ovocný sad a zeleninové zahrady v Hinton Hallu.

Nově založená škola zahájila svou činnost 15. září 1942, 3. října téhož roku získala oficiální název „Československá státní škola národní Hany Benešové“. Její učitelský sbor tvořila část učitelů původní obecněškolské větve školy, správcem školy se stal učitel Rudolf

2293. *Year Book of the Prague English Grammar School*, Praha 1930, s.21.

230NA, PATZAK, k. 107, *Činnost školského a osvětového odboru, b.d (po roce 1943)*, s. 10.

231NA, PATZAK, k. 72, Rukopisný záznam *Pátek ve 3.15 v ministerské pracovně* (návštěva učitelů ze státní školy v čele s Mlejnkem, která proběhla někdy před únorem 1941).

232NA, ČSSŠ VB, inv. č. 49, karton 5, *Dopis ředitele Sovy z 22. 10. 1941, č.j. 1006*, tamtéž inv. č. 48, karton 4, *Zápis o převzetí úředních spisů, z 21. října 1941*.

233Na jaře roku 1942 byla pro dívčí internát najata budova Hinton Manor. Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond Londýnský archiv – obyčejný (MZV-L), karton 362, Školství čsl.- Čsl. škola Whitchurch, Československá státní škola ve V.B., *Výroční zpráva 1941/42*, s.7.

234NA, ČSSŠ VB, inv. č. 52, karton 16, *Dopis Ministerstva vnitra z 6. srpna 1942, č.j. 769*.

235NA, PATZAK, k. 125, složka Škola Hinton Hall, *Posudek na budovu Maesfen Hall, Malpes, Cheshire, b.d (1942)*.

Čapek, který vypracoval organizační plán nově založeného ústavu.²³⁶ Později, 8. března roku 1943, místo ředitele zaujal učitel Karel Sajdák. Počet žáků opět stoupal a v souvislosti se stěhováním střední školy z Whitchurche do středního Walesu, které probíhalo v létě roku 1943, převzala národní škola i původní budovu v Hinton Hallu, výuka zde byla zahájena 28. října 1943.²³⁷ Pro vzdálenost mezi budovami byla národní škola rozdělena na dvě části, z nichž každá měla svého ředitele, byly ale personálně propojeny, spolupracovaly spolu a navenek vystupovaly společně jako *Československá státní škola národní ve Velké Británii*. Školu v Hinton Hallu vedl stávající ředitel Karel Sajdák, školu v Maesfen Hallu Adolf Bartošík, oba uvolnění pro tuto činnost z armády.²³⁸

Obě školy přitom nadále prosperovaly, o tom svědčí i následující tabulka, ve které uvádím vývoj počtu žáků na národních školách v letech 1940-1945.

	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45
1. odd. čs. státní školy	24	42 ²³⁹			
Maesfen Hall			37 ²⁴⁰ /46 ²⁴¹	59 ²⁴² /54 ²⁴³	52 ²⁴⁴ /53 ²⁴⁵
Hinton Hall				60 ²⁴⁶ /55 ²⁴⁷	?/57 ²⁴⁸
celkem	24	42	37/46	119/109	?/110

Tabulka č. 1: Přehled počtu žáků na národní škole v letech 1940-1945²⁴⁹

Z údajů uvedených v tabulce jasně vyplývá, že počet žáků národních škol se od skromných počátků v roce 1940 více jak zčtyřnásobil. Zcela zřejmý je rovněž nárůst žáků způsobený evidencí školou povinných dětí.

236NA, PATZAK, k. 125, složka Škola Hinton Hall, *Návrh na organizaci Čsl. státní školy obecné ve Velké Británii*.

237NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra z 23. září 1943*.

238MÚ AV, EB II., inv. č. 722, sig. EB L 74, karton 312, *Rozšíření čs. státní školy národní Hany Benešové v Maesfen Hallu, Malpas, Cheshire, 27. září 1943*.

239AMZV, MZV-L, karton 362, Školství čsl.- Čsl. škola Whitchurch, Československá státní škola ve V.B., *Výroční zpráva 1941/42*, s.30.

240NA, PATZAK, k. 125, Složka Organizační věci, *Seznam žactva podle tříd a postupových ročníků*, z 27. listopadu 1942.

241Údaj z března 1942, kdy již měla škola dalších 19 závazných přihlášek. Dle NA, MV-L, inv. č. 151, sig. 2-8-31, karton 111, *Národní škola Hany Benešové, zpráva o čsl. střední škole za školní rok 1942/43*, s.7.

242NA, PATZAK, k. 132, složka Statistické výkazy žáků, *statistika, říjen 1943*.

243NA, PATZAK, k. 123, složka Zprávy o školách, *Zpráva z konce školního roku 1943/44*, b.d..

244NA, PATZAK, k. 125, *Zpráva o internátě říjen 1944*. /1116

245NA, PATZAK, k. 125, *Zpráva o internátě květen 1945*. /1143

246NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra, b.d. (počátek školního roku 1943/44)*, s. 1.

247NA, PATZAK, k. 125, *Zpráva o internátě květen 1944*. /1103

248NA, PATZAK, k. 125, *Zpráva o internátě květen 1945*. /1137

249Údaje byly, vzhledem k nejednotné evidenci, získány z různých typů dokumentů a nemusí být zcela přesné.

5.1.2. Opakovací školy

Motto: „Od počátku své činnosti hleděli jsme se uhnouti zlu opakovacích škol, soudíce, že byly nezbytné v normálních dobách, protože jiného řešení nebylo, ale které jsme nemohli pokládat za postačující pro děti rodičů, jež se po válce vrátí domů“²⁵⁰

Školský odbor se snažil všechny československé děti, jimž rodiče chtěli poskytnout české vzdělání, posílat na státní školu, bylo zde ale několik výjimek, kdy byly ve městech s větší koncentrací Čechoslováků otevřeny opakovací školy. Tento typ školy byl běžný v meziválečné době ve Francii, Belgii, Rakousku, či v balkánských oblastech s československými menšinami, pro něž nebylo účelné zajišťovat českou školu. Děti zde navštěvovaly anglické školy a odpoledne měly několik hodin výuky češtiny a vlastivědy. Školy měly většinou okolo desítky žáků, závisely na dalším pohybu československých rodin v regionu, žádná z nich proto neměla trvalou podobu. Od školního roku 1943/44 řada žáků těchto škol přešla do československých internátních škol, neboť jejich rodiče byli upozorněni na to, že studium opakovacích škol není považováno za rovné řádnému základnímu vzdělání a jejich děti tak budou muset po návratu domů skládat zkoušky na řádných školách.²⁵¹

Jako první byla založena doplňovací škola v Newcastlu upon Tyne, kde sídlila firma Sigmund Pumps Ltd. Její majitel Ing. Miroslav Sigmund pocházel z Moravy, s firmou do Velké Británie expandoval v roce 1937 a zaměstnával řadu Čechů, takže v Newcastlu vznikla početná československá kolonie.²⁵² Firma původně žádala o uvolnění odborného učitele Vítězslava Pospíšila z československé armády, ovšem vzhledem k tomu, že Ministerstvo vnitra mělo vhodné kandidáty v civilu, nebylo uvolnění povoleno.²⁵³ Na jaře roku 1941 sem byl Ministerstvem vnitra přidělen učitel z Československé státní školy Josef Mlejnek, který pro konflikty s tehdejšími ředitelem Sovovou žádal o přeřazení. Ač učitel do Newcastlu přijel již v březnu, nemohl zde vyučovat, neboť neměl od místní policie povolení k pobytu.²⁵⁴ Opakovací škola byla proto otevřena až 24. dubna roku 1941, docházelo sem 13 dětí a 7 dětí bylo v péči školy mateřské, jež zde byla rovněž zřízena. Vyučovalo se v budovách dvou škol, *St. Peter School* pro čtvrť Low Fell a v *PNEU School* pro Gosforth. Kromě problému stálého

250NA, PATZAK, k. 107, *Činnost školského a osvětového odboru, b.d (po roce 1943)*, s. 7.

251NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra, b.d. (počátek školního roku 1943/44)*, s. 2.

252Heslo Ing. Miroslav Sigmund v Encyklopedii dějin města Brna, přístupné on-line na <http://encyklopedie.brna.cz/> (k 6. dubnu 2013).

253Firma žádala o českého učitele již na počátku roku 1941 více NA, PATZAK, k. 80, složka Opakovací školy a složka Newcastle.

254„Na telefonický dotaz ve ŠOMV (Školský odbor Ministerstva vnitra) jsem dostal na otázku: „Co mám dělat?“ odpověď „Sedět a čekat!“ Oznamuji tudíž zdvořile, že dosud sedím a ČEKÁM.“ O situaci dále vypovídají dopisy z tohoto období v NA, PATZAK, k. 80, složka Newcastle, *Dopis Mlejnkův školskému odboru z 31. března 1941*.

vlivu angličtiny na žáky se zde musel řešit i původ žáků, z nichž řada mluvila nářečím, a někteří strávili s rodiči, zaměstnanci zbrojovky, několik let v Rumunsku.²⁵⁵

Od června roku 1941 sem byla na Mlejnkovu žádost přidělena jako pomocná síla další učitelka ze státní školy, Olga Müllerová. Ta ovšem nevyhovovala jeho požadavkům. Postup Mlejnkova vůči ní byl nekolegiální a brzy mezi nimi došlo k osobnímu konfliktu. Mlejnek, který se rovněž stal předsedou československé kolonie v Newcastle, vyvolal rozbroj mezi Čechoslováky ve městě a konflikt se záhy přenesl i do opakovací školy.²⁵⁶ Tématem se stal také osobní život učitele Mlejnkova, který podle zpráv dodávaných na Ministerstvo vnitra působil pohoršení u Angličanů a kazil dobrou pověst Čechoslováků ve městě, což potvrdil i Ing. Miroslav Sigmund, který si na něj osobně stěžoval v Londýně.²⁵⁷ Spor vyvrcholil, když byl Mlejnek Ministerstvem vnitra k 30. listopadu 1941 odvolán ze své funkce. Část rodičů proti tomuto rozhodnutí protestovala, řada dětí se dokonce zapojila do stávkový. Mlejnek tyto žáky nadále vyučoval přímo v rodinách, zatímco v učebně propůjčené československou kolonií učila zbytek dětí Olga Müllerová. Přes snahy školského odboru zůstávala situace napjatá, kolonie v čele s Mlejnkem dokonce vyloučila ze svých řad Ing. Sigmunda.²⁵⁸ Mlejnek, který měl nucenou dovolenou, totiž nadále zůstával v Newcastle, což stěžovalo další práci opakovací školy.

Olga Müllerová na škole působila až do září následujícího roku, kdy byla přidělena školské správě, kde spravovala oddělení pro záležitosti čl. národních škol.²⁵⁹ Od 1. prosince 1942 její místo zaujala Margita Kleinová, která nadále docházela na obě školy. Nájemné platil školský a osvětový odbor, osnovy si sestavovala sama Kleinová. Vzhledem k tomu, že mateřské školy přešly do správy Ministerstva sociální péče, se učitelka starala jen o sedm dětí, které docházely do hodin třikrát týdně na dvě hodiny. Výuka ovšem probíhala až od čtvrté hodiny odpolední, kdy již děti nebyly plně soustředěné, škola navíc trpěla nedostatkem učebnic. Učitelka Kleinová rovněž sledovala nedostatečnou slovní zásobu, zvláště pro věci, které děti neviděly, a navíc pro stálý kontakt s britským prostředím děti „myslely anglicky“. Problém ve výuce působily rovněž prázdniny, které nebyly na britských školách určeny jednotně. Mimo školní práci přednášela slečna Kleinová v anglických klubech a spolcích,

---

255NA, PATZAK, k. 80, složka Newcastle, *Rozšíření vyučování, žádost o druhou uč. sílu, zpráva Mlejnkova školskému odboru Ministerstva vnitra z 5. května 1941, č.j. 38/41.*

256NA, PATZAK, k. 80, složka Kolonie Newcastle, *Zpráva o vyšetřování v Newcastle 2. prosince 1941.*

257NA, PATZAK, k. 80, složka Kolonie Newcastle, *Důvěrná zpráva o návštěvě Ing. Sigmunda dne 31. října 1941, zapsaná 1. listopadu 1941, č.j. 6058-3/41.*

258NA, PATZAK, k. 80, složka Kolonie Newcastle, *Zprávy československé kolonie Newcastle on Tyne, č. 9, únor 1942, s.8.*

259NA, PATZAK, k. 80, složka Newcastle, *Dopis Olze Müllerové s 25. srpna 1942, č.j. 5045-3/1942.*

hospitovala na britských školách a pořádala bezplatné kurzy češtiny pro Angličany.²⁶⁰ Většina dětí zde studujících byla ovšem časem odeslána do školy v Maesfen Hall a opakovací škola tak na konci školního roku 1942/43 zanikla.²⁶¹

Po svém odvolání z Newcastleu působil odborný učitel Mlejnek v Londýně, kde od 15. května vyučoval některé československé děti. Doplňovací škola s expoziturou v Tilbury zde byla oficiálně zřízena 1. prosince roku 1942, podle zprávy z ledna 1943 v ní studovalo 24 dětí. Opakoval se ovšem konflikt se státními úřady, se kterými Mlejnek odmítal jakýkoliv kontakt.²⁶² Přesto škola fungovala až do června roku 1945, kdy učitel Josef Mlejnek předal její dokumenty školskému odboru Ministerstva vnitra. Ve školním roce 1944/45 zde studovalo 25 žáků rozdělených do sedmi skupin.²⁶³

Poslední z doplňovacích škol byla v Oxfordu, zde byla k 1. prosinci 1942 ustanovena odborná učitelka Stanislava Fanderlíková²⁶⁴, která měla již s podobným typem škol zkušenosti z Francie. Vyučování bylo ovšem zahájeno až v lednu následujícího roku, kdy místo uvolnil Mlejnek, o jehož působení zde neměly úřady informace. Výuka zprvu probíhala v bytě tajemníka Dr. Huberta Ripky, později se přesunula do prostor *Czechoslovak Discussing Club*. Sedm žáků školy bylo rozděleno do dvou skupin podle školního stupně. Vyšší stupeň přitom na britských školách absolvoval i odpolední výuku, do školy tak mohly děti docházet jen mezi pátou a šestou odpolední. Vzhledem k nízkému počtu žáků tato škola po roce zanikla.²⁶⁵

Sledovat zde můžeme stejné jazykové problémy, jaké líčila v Newcastleu učitelka Kleinová. Mimoškolní činnost byla věnována zmíněnému diskuznímu klubu a také výuce češtiny, na rozdíl od Newcastleu. Učitelka Fanderlíková vyučovala hlavně dospělé Čechoslováky, zájem o češtinu projevíli také dva Angličané. Tyto hodiny navštěvovalo celkem třináct žáků. Jako manželka Vlena Fanderlíka, představitele československého skautingu v exilu, byla rovněž členkou *Oxford University Scouts Group*.²⁶⁶

Počátkem roku 1943 žádala o československého učitele československá kolonie v Cardiffu. Jednalo se o starší mládež, jež se nehodila ke studiu na gymnasiu, ale jevila zájem

---

260NA, PATZAK, k. 80, složka Opakovací školy, *Československé opakovací školy ve Velké Británii, zpráva pro státní radu 1943*, 4-8.

261NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra, b.d. (počátek školního roku 1943/44)*, s. 1.

262NA, PATZAK, k. 80, složka Opakovací školy, *Československé opakovací školy ve Velké Británii, zpráva pro státní radu 1943*, s. 8-9.

263NA, PATZAK, k. 80, složka Čsl. opakovací škola Londýn.

264Za svobodna Zvědělíková, dříve působila rovněž na státní škole.

265NA, PATZAK, k. 107, *Činnost školského a osvětového odboru, b.d.*, s. 7.

266NA, PATZAK, k. 80, složka Opakovací školy, *Československé opakovací školy ve Velké Británii, zpráva pro státní radu 1943*, s. 1-4.

o práci řemeslnou.²⁶⁷ S podporou školského odboru tak byly v Cardiffu zřízeny kurzy češtiny.²⁶⁸ Podobná žádost přišla také z Stoke-on-Trent, v této době ovšem školský odbor postrádal kvalifikované učitele a děti tak byly odkazovány do školy v Maesfen Hall.²⁶⁹

Spolu se vznikem většiny opakovacích škol na podzim roku 1942 mělo ministerstvo snahu vydat jednotné osnovy pro tyto školy. Vzhledem ke kritice byly ovšem přípisy č. 6656-I-42 a 6655-I-42 týkající se této věci již v únoru roku 1943 zrušeny, nadále tak platilo, že osnovy si učitel určoval sám a ministerstvo je pouze schvalovalo.²⁷⁰

Další možnost jak doplnit znalosti dětí v mateřském jazyce byly tábory, ty se konaly při československých státních školách. Původně se s touto alternativou počítalo pro děti, které české školy nenavštěvovaly, s tím, jak se ovšem počet žáků zvyšoval, byly letní tábory postupně směřovány opačným směrem, tedy ke snaze posílat děti na britské a spojenecké akce.

První tábor proběhl v létě roku 1941 ve spolupráci s Červeným křížem, účastnilo se ho 23 dětí rozdělených podle věku do dvou skupin, z toho jen pět navštěvovalo československou školu. Pro děti byl z jazykového hlediska důležitý hlavně kontakt v češtině, který byl podpořen dvěma hodinami jazykové výuky denně.²⁷¹ Následující rok se vedení tábora ujal opět jeden z členů učitelského sboru školy Rudolf Čapek, tábor byl pro děti zřízen od 21. července do 25. srpna ve Whitchurchi za poplatek 21 šilinků týdně.²⁷² Tyto tábory rovněž přispěly k informovanosti Čechoslováků o výchovné metodě školy a řada dětí, jež tábor navštívila, se později do školy hlásila. Zájem byl i o opakovací hodiny v době vánočních prázdnin, tedy v době, kdy děti školu opustily, na přání rodičů byl pro tyto děti otevřen v zimě 1942 kurz při opakovací škole v Londýně.²⁷³

Následující roky již tábory pořádány nebyly, školy byly přeplněny, v létě 1943 probíhalo rovněž stěhování střední školy a bylo třeba provést opravy. Problém byl rovněž se zajištěním personálu, učitelé se totiž během prázdnin věnovali sepisování učebnic či navštěvovali britské kurzy a účastnili se prohlídek britských škol. V létě roku 1944 se opět uvažovalo o táboru při základních školách, byl ovšem podmíněn zápisem na jedné

267NA, fond Ministerstvo sociální péče - Londýn (MSP-L), inv. č. 162, sig. 189/4, k. 86, *spis Pokračovací škola v Cardiffu, 16. března 1944.*

268NA, PATZAK, k. 94, složka Mateřská škola a různá korespondence, *Dopis Jiřího Pícku Ministerstvu sociální péče z 4. května 1944.*

269NA, PATZAK, k. 80, složka Opakovací školy, *Československé opakovací školy ve Velké Británii, zpráva pro státní radu 1943, s. 9.*

270AMZV, MZV-LA, k. 363, *Zpráva předsednictvu ministerské rady v Londýně z 17. února 1943, č.j. 2639/43.*

271NA, PATZAK, k. 90, složka Letní tábor, *Zpráva o letním táboře zasláná školské správě Ministerstva vnitra z 11. srpna 1941, č.j. 787/41.*

272MÚ AV, EB II., inv. č. 722, sig. EB L 74, karton 312, *Informace pro pana prezidenta, b.d. (podzim 1942), další informace o organizaci tábora v NA, PATZAK, k. 90, složka Letní tábor.*

273NA, MV-L, inv. č. 1505, sig. 2-8-35, karton 112, *Zpráva pro p. ministra 19. prosince 1942.*

z československých škol.²⁷⁴

Již od roku 1941 byla běžná účast dětí na britských táborech, volných míst bylo ale málo a bylo rovněž nutné povolení k účasti od britských úřadů. Postupem času se situace zlepšovala, vznikaly tábory pro spojenecké děti, československá mládež byla také častěji přijímána na tábory větších organizací, hlavně skautů, kteří na škole působili jistě od školního roku 1941/42.

5.1.3. Mateřské školy

Vzhledem k omezenějším pracovním možnostem zůstávaly matky, pokud mohly, s předškolními dětmi většinou doma. S tím, jak klesaly podpory a byla zaváděna pracovní povinnost, vyvstávala otázka, jak vyřešit péči o nejmenší děti. Tato péče navíc v exilu nespádala přímo pod Ministerstvo vnitra resp. Ministerstvo školství, to v předválečné době sice dohlíželo na tyto ústavy, zřizovaly je však obce a soukromé instituce. Péče o předškolní mládež tak ani nebyla zmíněna v úvodní zprávě ministra Slávika.²⁷⁵ Ovšem vzhledem k tomu, že školský odbor jednal s rodiči různě starých dětí, tito se na něj obraceli i v otázkách předškolní mládeže. Od roku 1942 v těchto otázkách školský odbor spolupracoval s Ministerstvem sociální péče, které přejalo péči nad mateřskými školami. Jesle a mateřské školy byly navíc budovány s podporou Červeného kříže.

Přesto to bylo Ministerstvo vnitra, které v říjnu 1942 předložilo „Organizační statut pro mládež ve věku předškolním“. Péče o dítě se podle nich dělila na opatrovny pro děti od tří let a jesle, které pečovaly o děti do tří let, jimž nemohli péči poskytnout rodiče. Od čtyř do šesti let věku mohly děti navštěvovat také školu mateřskou, jež mohla být vedena i při obecných školách. Opatrovny a mateřské školy odváděly pedagogickou práci a měly být zřízeny, pokud bylo v místě minimálně 10 dětí. Jediné jesle spadaly výhradně do kompetencí Ministerstva sociální péče. Všechny tyto ústavy mělo spravovat *Kuratorium pro péči o mládež v širším smyslu*, jež se skládalo se zástupců ministerstev sociální péče a vnitra, Ženské rady a duchovní péče, jejíž předsedkyní byla první dáma Hana Benešová.²⁷⁶

Mezi první mateřské školy patřila opatrovna zřízená v místě československé posádky v Leamington Spa. Ministerstvo sociální péče schválilo její zřízení již v listopadu roku

---

274NA, PATZAK, k. 90, složka Letní tábor, *Dopis Ministerstva vnitra ředitelství škol z 11. května 1944*, č.j. 4351/II/44.

275MÚA AV, EB II, inv. č. 722, k. 312, složka Zřízení mateřské školky v Leamingtonu, *Kopie dopisu Ministerstva vnitra Ministerstvu sociální péče z 18. září 1943*, č.j. 4689-3/41.

276NA, PATZAK, k. 80, složka: Mateřské školy, *Návrh Organizačního statutu pro mládež ve věku předškolním, předložený Ministerstvem vnitra Ministerstvu sociální péče dne 14. října 1942*.

1941.²⁷⁷ Žádost o schválení pronájmu na první československé jesle v Londýně podalo Ministerstvo sociální péče ministerské radě na podzim roku 1942. Ústav měl být umístěn v Lansdown Crescent ve čtvrti Notting Hill v Londýně.²⁷⁸ Od 1. července roku 1943 zde působila také učitelka Růžena Kahanová-Lapterová, která převzala při jeslích nově zřízenou mateřskou školu.²⁷⁹ Později byla tato mateřská škola součástí pomocné školy v Londýně, kterou spravoval Josef Mlejnek. Paní Lapterová, jež sama 1. května 1945 nastoupila mateřskou dovolenou, se ještě na počátku roku 1945 účastnila hospitací na britských školách.²⁸⁰

Na podzim roku 1942 byla otevřena mateřská škola při národní škole v Maesfen Hall, stejně jako škola zde školka působila do konce školního roku 1944/45, děti ze školky dokonce poslaly prezidentu Benešovi dopis k jeho slavnostnímu návratu do Československa.²⁸¹ Princip této školy, jinak vzdálené od československých kolonií, byl patrně založen na přání rodičů mít všechny své děti na jednom místě, děti tady měli i členové učitelského sboru. Rodiče zde podle svých finančních možností platili internátní poplatek 30 šilinků týdně a měli zaručeno, že učitelé dají jejich dětem „šťastný rok života v sourodé společnosti československých dětí“ a budou „tříbit jejich mateřský jazyk“²⁸² a připraví je na vstup do československé obecné školy.

U mateřské školy, jež měla působit v Newcastlu, není jasné, zda byla přímo zřízena československými úřady. Na podzim roku 1942 byla oficiálně zrušena a údaje o dětech v její péči byly předány Ministerstvu sociální péče, učitelka Kleinová však přislíbila jednou týdně pořádat „pohádkové odpoledne“ pro menší děti, dokud se situace nevyřeší.²⁸³

277MÚ AV, EB II, inv. č. 722, k. 312, složka Zřízení mateřské školky v Leamingtonu 1941.

278NA, PATZAK, k. 80, složka: Mateřské školy, Zřízení dětských jeslí, dopis Ministerstva sociální péče Předsednictvu ministerské rady z 22. října 1942, č.j. 7670/42-II/Fr.

279NA, PATZAK, k. 80, složka Opakovací školy, Československé opakovací školy ve Velké Británii, zpráva pro státní radu 1943, s. 9.

280NA, PATZAK, k. 80, složka: Mateřská školka/výchova dětí ve věku předškolním. Dopis, který děti diktovaly učitelce a byl odeslán prezidentovi, se nachází v NA, fond Adolf Bartošik, Kronika školy v Maesfen Hall 1943-1945.

281NA, MV-L, inv. č. 1505, sig. 2-8-35, karton 112, Zpráva pro p. ministra z 4. srpna 1943.

282NA, PATZAK, k. 123, složka Zprávy ze škol, Oběžník Ministerstva vnitra pro rodiče o mateřské školce ze 4. září 1943, č.j. 9160/I/43.

283NA, MV-L, inv. č. 1505, sig. 2-8-35, karton 112, k. 122, Zpráva pro pana ministra, ze dne 3. prosince 1942.

5.2. Střední školství

Motto: „Výchovným úkolem není vyřadit žáky, ale přemoci překážky, které se zvláště zde v emigraci vyskytují, tak aby žactvo bylo přivedeno na průměrně dobrou úroveň.“²⁸⁴

5.2.1. Státní střední škola

Vývoj střední školy je první dva roky pevně spojen se základní školou, se kterou sdílela nejenom prostory, ale i ředitele. Pedagogické sbory a žáci byli sice organizačně oddělení, ale uspořádání školy, kde byly vychovávány děti od 6 do 18 let věku, nebylo ideální. Ústavu neprospívalo ani spojení učitelských sil, zvláště když oba ředitelé školy, jak Miloš Sova, tak Jan Havlíček, byli středoškolskými profesory. Přesto k rozdělení ústavů vedla hlavně kapacitní omezení objektu v Hinton Hallu. Od školního roku 1942/43 zde již sídlila pouze samostatná *Československá státní střední škola ve Velké Británii* v čele s ředitelem Dr. Janem Havlíčkem. Po evidenci československých dětí, která probíhala roku 1943, stoupl počet zájemců o české středoškolské vzdělání natolik, že bylo nutné hledat nové prostory. Střední škola se stěhovala do Walesu, do objektu bývalého hotelu Lake Hotel v městě Llanwrtyd Wells, který již v předešlých letech sloužil škole britské. Počátkem školního roku 1943/44 zde studovalo již 121 žáků. Celkový přehled počtu žáků na střední škole ve Velké Británii obsahuje následující tabulka.

	1940/41 ²⁸⁵	1941/42 ²⁸⁶	1942/43 ²⁸⁷	1943/44 ²⁸⁸	1944/45 ²⁸⁹
Střední začátek roku	31	36	74	121	144
konec roku	33	44	88	134	139

Tabulka č. 2: Přehled počtu žáků na střední škole v letech 1940-1945²⁹⁰

V tabulce jsou zvláště uváděny stavy na začátku a na konci školního roku, je tak možno lépe postihnout pohyb dětí, i když stále dochází ke ztrátě informací, způsobené odchodem dětí v průběhu školního roku. I zde je patrný nárůst počtu žáků po evidenci v létě roku 1943, počet studentů střední školy ovšem narůstal i v předešlých letech. Zájem o školu lze spojovat se snahou rodičů, aby jejich děti dosáhly české maturity, tedy možnosti studia na

284NA, ČSSŠ, inv. č. 49, karton 12, *Dopis od Ministerstva vnitra z 18. dubna 1944, č.j. 478.*

285NA, Sb. ČŠ-Vb, inv. č. 4, sig. 300.02, karton 1, *Sborník Československé školy ve Velké Británii, květen 1941.*

286AMZV, MZV-L, karton 362, Školství čsl.- Čsl. škola Whitchurch, *Československá státní škola ve V.B., Výroční zpráva 1941/42, s.30.*

287NA, ČSSŠ VB, inv. č. 53, karton 16, data z prvních a čtvrtých klasifikačních porad daného školního roku.

288Tamtéž.

289Tamtéž.

290Údaje byly, vzhledem k nejednotné evidenci, získány z různých typů dokumentů a nemusí být zcela přesné.

československých vysokých školách.

Množství československé mládeže studující na střední škole ve Velké Británii v poměru k celkovému počtu mládeže v exilu vysoko převažoval poměr gymnasijských studentů za běžných podmínek v Československé republice. Stála za tím zřejmá snaha československé vlády zabezpečit jí svěřenou mládež po co nejdelší dobu, a tak na škole zůstávali i studenti, kteří by za normálních okolností nepostoupili. V prvním roce svého působení ve Walesu byla navíc při škole otevřena jazyková třída, oficiálně vedená jako třída školy měšťanské, která měla připravit 18 žáků na budoucí studium právě na střední škole. Časem se ovšem ukázalo, že škola nemá učitelské kapacity pro tuto třídu a děti byly během jara 1944 poslány zpět na Národní školu Hany Benešové, i když některým z nich bylo již přes 14 let.²⁹¹

Střední škola navíc poskytovala možnost složit maturitu vojenským osobám, které se připravovaly soukromě či v rámci vojenských kurzů. Údaje o složených maturitách nebyly přesně statisticky vedeny, je ovšem jisté, že během války na této škole středoškolské vzdělání absolvovalo kolem dvou set studentů, z nichž většina studovala externě.

Vzhledem k tomu, že v meziválečné době existovalo v Československé republice několik typů středních škol, klasické gymnasium, reálná škola, reálné gymnasium a reformní reálné gymnázium, které se lišily ve specializaci předmětů ve vyšších ročnících, musela škola v prvních letech své existence hledat kompromis mezi potřebami žáků, kteří sem přišli z různých typů ústavů.²⁹² Na školu se přitom obraceli i studenti z obchodních akademií a učitelských ústavů, ti byli ale většinou odkazováni na britské kurzy, neboť chyběl personál s odpovídající aprobací. Teprve od školního roku 1943/44 byla střední škola definitivně vedena jako reálné gymnasium s anglickým jazykem místo němčiny.²⁹³ Novinkou byla výuka některých předmětů v angličtině, jednalo se hlavně o přírodovědné předměty, které vedl bývalý profesor *Prague English Grammar School*, Skot Arthur Weir, v angličtině se ale vyučoval také dějepis a zeměpis.²⁹⁴ V praxi to znamenalo rozšíření odborné slovní zásoby v daných oborech. Přáním rodičů i snahou školy bylo ovšem také, aby žáci mohli pokračovat ve studiu ostatních jazyků, které dosud absolvovali, tedy hlavně francouzštiny.

291NA, MV-L, inv. č. 1505, sig. 2-8-35, karton 112, *Zpráva pro p. ministra z 4. srpna 1943*. Zrušení této třídy viz: NA, ČSSS VB, inv. č. 49, karton 9, inv. č. 49, karton 10, *Dopis Ministerstva vnitra z 1. prosince 1943, č.j. 2107*.

292Maturita z klasického gymnasia, jejíž součástí byla zkouška z latinského jazyka, opravňovala absolventa ke vstupu na univerzitu, zatímco maturita z reálné školy platila pouze na technice, obsahovala místo latiny deskriptivní geometrii. Reálné gymnasium a reformní reálné gymnasium poskytovaly všeobecné znalosti a jejich absolventi mohli působit na jakékoli vysoké škole, jejich rozdíl byl v typu vyučovaných jazyků. Více VESELÁ, Zdeňka, *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války*, Praha 1972, s.74-77.

293NA, PATZAK, k. 107, *Činnost školského a osvětového odboru, b.d (po roce 1943)*, s. 10.

294NA, PATZAK, k. 123, složka Zprávy ze škol, *Reorganizace školy 1941/42, č.j. 3045/3-41*.

Z osnov tak byla vytlačena němčina, což kromě negativního dopadu na německy mluvící část exilu mělo podstatnější roli rovněž při pořádání vojenských maturit. Vojáci totiž často využívali němčinu jako druhý cizí jazyk při maturitní zkoušce, kromě angličtiny bylo nutné složit zkoušku z francouzštiny či latiny, které většinou neovládali. Z tohoto důvodu byla část maturantů zkoušena z němčiny, což bylo školským odborem odhaleno až počátkem roku 1945, kdy byla tato praxe zakázána s tím, že zkoušeným studentům byla na místo druhého jazyka povolena zkouška z matematiky.²⁹⁵

5.2.2. Průmyslové odborné školy

Ne každý student byl dostatečně nadaný, aby mohl navštěvovat gymnasium. V prvních letech takové děti většinou zůstávaly na britských školách a dostávaly stipendium od Ministerstva vnitra. Pokud se jednalo o děti, které již studovaly na české národní škole, zůstaly zde až do ukončení školní docházky, případně byly posílány, pokud to bylo jen trochu možné, na školu střední. Školský odbor se ale po vzoru Poláků, kteří měli vlastní školu učňovskou, několikrát pokoušel zahájit i vlastní školství odborné.

Fakticky ale šlo pouze o spolupráci s praktickými kurzy při firmách, které měly československé majitele či zaměstnance. Příležitost se naskytl v Newcastlu, kde u již zmíněné firmy Sigmund Pumps fungovala učňovská škola. Státní střední škole zde bylo nabídnuto několik učebních míst roku 1943. Ředitelem této školy byl Ing. Pospíšil, přes českou správu i vyšší počet česky mluvících studentů se ovšem jednalo o školu anglickou, tedy s angličtinou jako vyučovacím jazykem a pod dohledem britských úřadů.²⁹⁶ Byla ovšem snaha na této škole zajistit výuční list mechanikům od letectva a to tak, aby to odpovídalo živnostenskému zákonu.²⁹⁷ Podobná nabídka, na umístění dvou učňů či učnic, přišla rovněž z textilní továrny v Pontypridd poblíž Cardiffu, kterou částečně rovněž vlastnili Čechoslováci.²⁹⁸

295NA, PATZAK, k. 97, složka Externí zkoušky vojáků, *Zkoušení němčiny při zkouškách dospělosti, dopis školského a osvětového odboru v likvidaci z 7. července 1945, č.j. 4075/45-30.*

296NA, PATZAK, k. 107, *Činnost školského a osvětového odboru, b.d (po roce 1943), s. 17-18.*

297NA, MV-L, inv. č. 1501, sig. 2-8-31/1-20, karton 111, *Zpráva Školy v Anglii, b.d., s.2-3.*

298Jednalo se o továrnu Burry Son & Company, LTD. NA, PATZAK, k. 94, složka Mateřská škola a různá korespondence, *Dopis Jiřího Picka Ministerstvu sociální péče z 4. května 1944.*

5.3. Výuka na československých státních školách

Všechny státní školy se řídily předmnichovskými školními předpisy Československé republiky, některé reálie byly ovšem změněny. Jednalo se především o internátní systém školy, jež byl plně přejat z anglického prostředí. Školy se tím ze vzdělávací instituce měnily rovněž ve výraznou instituci výchovnou. O žáky se tak kromě učitelského sboru staraly sestry z Červeného kříže, doktor a řada dalšího personálu. Pečovalo se o zdraví i hygienu dětí, o jejich správnou výživu: „*Na mnoha dětech je vidět, že přišly z bídnych poměrů a znaky podvýživy budou patrné asi ještě po mnoha měsících.*“²⁹⁹ Jídelníček měl být vyvážený a sestavený ve spolupráci s lékařem, z údajů, které se dochovaly, lze také konstatovat, že byl až překvapivě český. V jistém smyslu slova tak měla státní instituce nahradit péči rodičů, kterým se nedostával čas ani finance děti vychovat v národním duchu, či se do Velké Británie vůbec nedostali. V pozdějších letech, kdy již bylo studium na státní škole pro Čechoslováky povinné, byla škola také jasným symbolem státní příslušnosti a nositelkou československé naděje v lepší časy.

Péče měla být ovšem věnována i rozvoji osobnosti. Mezi přednosti žáků měla patřit láska k vlasti a demokratickému zřízení: „*Škola bude proto děti zvláště učit úctě a vážnosti k zákonům a státnímu pořádku, lásce k republice Československé a národu, úctě k představitelům státu a k státním odznakům, jakož i k občanské a národní snášenlivosti a bude současně usilovati, aby svěřenou mládež vedla k lidumilnosti a lásce k bližnímu a budila u ní smysl pro kolektivum. (...) Škola má pěstovat smysl pro všechno pravdivé, dobré a krásné, a snažit se o to, aby vychovala přímou, šlechtnou povahu...*“³⁰⁰ Ideálem byla také škola, jejíž žáci by se nezaměřovali pouze na memorování znalostí, ale též na rozvoj praktických dovedností a jejich aplikaci v životě.

Tento způsob výuky také měnil dosavadní harmonogram vzdělávání, děti byly pod stálým dohledem a trávily většinu času ve škole a v jejím okolí. Ve volném čase navíc částečně konaly domácí práce, děti se střídaly při pomocných pracích v kuchyni a po vyučování uklízely třídu. K povinnostem každého žáka patřila péče o vlastní ošacení a obuv, žáci si tak pravidelně čistili boty a starší si dokonce sami prali. Vyučování probíhalo šest dní v týdnu s tím, že studenti měli volná dvě odpoledne a neděli. Volné byly také svátky, domů za rodiči se ovšem jezdilo jen o prázdninách, vánočních, velikonočních a nakonec hlavních, které se konaly od konce června do počátku září.³⁰¹

299NA, PATZAK, k. 125, složka měsíční zprávy, *Důvěrná zpráva o návštěvě v čs. státní škole národní Hany Benešové ve dnech 30., 31. října a 1., 2. listopadu 1942.*

300NA, PATZAK, k. 125, složka měsíční zprávy, *Československá státní národní škola, zpráva o škole, b.d., s. 5.*

301NA, PATZAK, k. 125, složka měsíční zprávy, *Zpráva o organizaci na škole (patrně také Organizační statut*

V době spojení obou stupňů škol do jedné instituce se intenzivně řešil problém umístění žáků na internátě. Některým učitelům vadilo spojení mladších a starších žáků v jedné budově, zvláště když se jednalo o koedukovaný ústav. Škola přitom měla odlišný denní režim pro žáky různých věkových kategorií, ať již se jednalo o studia či o volný čas. Rokem 1941/42 bylo rozhodnuto o rozdělení internátu středoškolského tak, aby dívky a chlapci starší 16 let nesdíleli stejné prostory, i z tohoto důvodu byla školou najata budova Hinton Manor, která sloužila jako dívčí internát. Toto rozdělení zůstalo i po osamostatnění střední školy a jejím stěhování do Walesu, zde dokonce dívky při vyučování seděly na opačné straně než chlapci a pro vstup do ložnic měly oddělené schodiště.³⁰²

Internát národní školy byl oproti tomu dělen podle věkových kategorií, vlastní dozor měli žáci od 6 do 8 let, druhé oddělení tvořili žáci od 9 do 14 let. Ve snaze o utužení kolektivu ovšem vznikaly menší skupinky dětí různých věkových kategorií, které spolu měly nacvičovat představení či mezi sebou závodily.³⁰³ Vzhledem k věku dětí, které mnohdy těžce nesly odloučení od rodičů, bylo cílem „vytvořit pro děti krásný domov v Maesfen Hallu, všechny podmínky jsou dány krásným prostředím, do kterého ústav byl umístěn. Místo je takřka ideální pro vytvoření ideálního ústavu a školy.“³⁰⁴

Internát na střední škole byl více otevřený britskému vlivu, kromě učitelského dozoru si zde od školního roku 1942/43 žáci zřídili samosprávu.³⁰⁵ Za pořádek na internátě tak odpovídal prefekt, vždy jedna dívka a jeden chlapec (tzv. headgirl a headboy), jemuž podléhali vedoucí jednotlivých pokojů, tito byli zprvu jmenováni vedením školy, později si je volili žáci sami. Samostatnost žáků střední školy se projevila i v založení „Kroužku československých středoškoláků“ na podzim roku 1942, původně debatní činnost se postupem času rozšířila a kromě řady kroužků zájmových byly vydávány i školní noviny, později zvané podle umístění školy ve Walesu „Abernantské zprávy“, která byly distribuovány i do československých vojenských posádek.³⁰⁶ Různé kroužky např. pěvecký, taneční, kreslířský, sběratelský či sportovní byly vedeny rovněž na národních školách a ve všech třech ústavech byly rovněž aktivní skautské oddíly.³⁰⁷

čs. státních škol doplňovacích ve Velké Británii, část 2), 1942.

302NA, Sb. ČŠ-VB, inv. č. 91, karton 11, videokazeta, *Abernant, pořad televize Prima o čsl. škole ve Velké Británii*, 2005.

303NA, PATZAK, k. 125, složka Organizace, *Organizace internátu při čs. státní škole národní v Maesfen Hallu, Malpas, Cheshire*.

304NA, PATZAK, k. 125, složka měsíční zprávy, *Důvěrná zpráva o návštěvě v čs. státní škole národní Hany Benešové ve dnech 30., 31. října a 1., 2. listopadu 1942, s. 3*.

305NA, ČSSS VB, inv. č. 53, karton 16, *Zápis o poradě sboru z 7. září 1942, s.3*.

306O činnosti žáků střední školy viz: DAMOVÁ, Zora: *Československá státní střední škola ve Velké Británii (1941-1945)*, Praha 2010, s. 124-134.

307NA, fond Adolf Bartošík, *Kronika školy v Maesfen Hall 1943-1945*.

S internátním způsobem života souvisela ještě jedna funkce škol, a to jejich sociální zaměření. Poměrně velká část dětí neměla na ostrovech rodiče a většina péče o ně byla přenesena na vládu, resp. na ochotu učitelů a místního obyvatelstva. Zbytek dětí pak pocházel převážně z rodin s omezenými příjmy, škola tak pro žáky s pomocí Československého červeného kříže zajišťovala také oblečení a další životní potřeby, jež bylo během války problematické získat. Sociální péče o děti ovšem omezovala samotnou výuku žáků, na školách totiž díky kritickému sociálnímu zázemí setrývaly děti, jež na samotné studium nestačily či byly do značné míry problematické.

Velkým problémem státních škol byla výuka českého a slovenského jazyka. Řada dětí, zvláště menších, na školu přicházela s nedostatečnou slovní zásobou i znalostí gramatiky. Řada žáků nebyla v prvních měsících svého působení na škole klasifikována z důvodu neznalosti vyučovacího jazyka. Pro děti, jež češtinu neuměly, byly pořádány jazykové třídy, kde žáci nebyli řazeni dle věku, ale podle svých znalostí.

Výuku jazyka ovšem komplikoval stálý příliv žáků a až do konce války tak ústavy bojovaly proti používání cizích jazyků. Učitelé pravidelně upozorňovali žáky, že smějí komunikovat pouze v národním jazyce, zákaz se týkal jak němčiny, tak angličtiny, povolena byla pouze čeština či slovenština a žáci byli v tomto směru kontrolováni i ve svém volném čase. Každodenní styk s jazykem měly prohloubit také různé jazykové hry, které rozšiřovaly slovní zásobu a hlavně nutily děti jazyk aktivně používat.³⁰⁸

Na druhé straně rodiče chtěli, aby jejich děti využily svůj nedobrovolný pobyt v Británii studiem anglického jazyka, kterému byla věnována velká část vyučování. Kromě samotné výuky jazyka, kdy gramatiku učili čeští odborníci, byli najímáni rodilí mluvčí, jenž se věnovali konverzaci a reáliím. Mimo to byla na střední škole přímo v angličtině vyučována řada předmětů, ještě roku 1941/42 existovala rovněž možnost výuky matematiky v angličtině pro ty žáky národní školy, kteří se chtěli hlásit na střední školu. Obecně přitom platilo, že angličtinu ovládali lépe menší děti, jež se s ní sžily během pobytu ve Velké Británii, než děti starší, jež již při příjezdu sem měly základní vzdělání absolvované.³⁰⁹

Jistou výzvou znamenala rovněž výuka náboženství, která byla podle školních osnov pro věřící žáky povinná. Vzhledem k původu emigrace na státních školách tvořily podstatnou část žáků děti židovského původu (viz tabulka č. 3), řada z nich do Velké Británie přišla díky dětským transportům Nicolase Wintona. Kromě běžně slavených křesťanských svátků tak

³⁰⁸Příkaz komunikovat na škole čistě česky nebo slovensky se opakuje zvláště často na obecních školách, problém byl ale i na škole střední. Naposledy je zmiňováno v březnu 1945, více NA, PATZAK, k. 123, složka Zprávy ze škol, *Dopis Ministerstva vnitra Ředitelství čs. státní národní školy Hany Benešové v Hinton Hall z 26. března 1945, č.j. 258/I/45.*

³⁰⁹NA, PATZAK, k. 123, složka Zprávy ze škol, *Návrh reorganizace čsl. státní školy pro školní rok 1941/42.*

měla být židovským dětem zajištěna např. možnost nepracovat manuálně o sobotách, jak to vyžadovalo slavení šábesu.³¹⁰ Do školy pravidelně na výuku jednou za čtrnáct dní dojížděl katolický československý kněz a rabín, děti evangelického náboženství navštěvovaly hodiny u britského pastora.³¹¹

	římsko-katolické	evangelické	izraelitské	bez vyznání	celkem dětí
1941/1942 ³¹²					
obecná škola	14 (33,3 %)	7 (16,7 %)	16 (38,1 %)	5 (11,9 %)	42
střední škola	10 (22,7 %)	6 (13,6 %)	19 (43,2 %)	8 (18,2 %)	44 ³¹³
1941/42					
obecná škola ³¹⁴	16 (31,4 %)	4 (7,8 %)	23 (45,1 %)	8 (15,7 %)	51
střední škola ³¹⁵	23 (26,4 %)	23 (26,4 %)	30 (34,5 %)	11 (12,6 %)	87
1942/43					
obecná škola ³¹⁶	8 (21,6 %)	3 (8,1 %)	20 (54,1 %)	6 (16,2 %)	37

Tabulka č. 3: Náboženství žáků na československých státních školách

Tabulka zohledňuje pouze roky, pro něž byly uvedeny potřebné údaje, není tak možné zjistit, jak poměr změnil přírůstek žáků v roce 1943, dá se ale předpokládat, že nedošlo k radikální změně. Výuka náboženství probíhala i po tomto roce stejným způsobem, i když vyučující museli nově dojíždět i do poměrně vzdáleného Llanwrtyd Wellsu. Ze vzpomínek žáků se přitom nezdá, že by náboženské rozdíly způsobovaly mezi dětmi jakékoli nesváry. Přístup většiny z nich k víře ovšem nebyl zvláště pevný, řada zejména židovských dětí nebyla k náboženství příliš vedena ani rodiči. V této souvislosti lze připomenout, že řada židovských dětí byla před svým odjezdem či již na území Velké Británie pokřtěna, některé své náboženství také neuváděly, což může ovlivnit údaje uvedené v tabulce.

Zvláštní pozornost si zaslouží rovněž učitelský sbor, jenž vznikl do jisté míry náhodně. Výběr byl totiž vázán na síly dostupné ve Velké Británii a těch nebylo mnoho. U pedagogů na základních školách se jednalo většinou o učitele, kteří již dříve působili v zahraniční a měli do značné míry zkušenosti s výukou v nestandardním prostředí. Středoškolská profesora oproti

310NA, PATZAK, k. 125, složka měsíční zprávy, *Zpráva o organizaci na škole (patrně také Organizační statut čs. státních škol doplňovacích ve Velké Británii, část 2), 1942.*

311NA, MV-L, inv. č. 151, sig. 2-8-31, karton 111, Národní škola Hany Benešové, *zpráva o čsl. střední škole za školní rok 1942/43*, s. 34.

312AMZV, MZV-L, karton 362, Školství čsl.- Čsl. škola Whitchurch, *Československá státní škola ve V.B., Výroční zpráva 1941/42*, s.30.

313Jeden žák měl jiné náboženství.

314Dle NA, MV-L, inv. č. 151, sig. 2-8-31, karton 111, *Národní škola Hany Benešové, zpráva o čsl. střední škole za školní rok 1942/43*, s. 11.

315Dle NA, MV-L, inv. č. 151, sig. 2-8-31, karton 111, *Národní škola Hany Benešové, zpráva o čsl. střední škole za školní rok 1942/43*, s.34.

316NA, PATZAK, k. 125, Složka Organizační věci, *Rozdělení žactva podle tříd a náboženství, z 27. listopadu 1942.*

tomu byli více vědecky zaměřeni, často měli užší specializaci, přestože i před válkou vyučovali na českých středních školách, patřili mezi ně i učitelé uvolnění z armády, tedy většinou mladší ročníky. Na škole tím vznikal poměrně mladý kolektiv, který byl snad v mnohém otevřenější než standardní profesorský sbor na československých školách. V porovnání s britskými ústavami, u kterých Češi oceňovali možnost diskuze a otevřený vztah mezi učiteli a žáky, byl ovšem vztah mezi studenty a pedagogy na českých státních školách v duchu předválečné výchovy spíše odměřený. S tímto stavem přitom kontrastuje zájem britských učitelek o žáky československých škol. Tyto angličtinářky vysílané na československé školy British Councilem měly zásluhu na organizování sportovních i kulturních akcí mezi žactvem a často v tomto ohledu překonaly své české kolegy.

Jak je ovšem z líčení prvních let školy jasné, ani kolektiv školy nebyl prostý svárů. Kromě rozdílných názorů na výchovnou metodu se zde projevovaly konflikty způsobené samotným, jistě stresovým postavením emigrantů na území cizí země. Čechoslováci, kteří zde povětšinou tvořili uzavřené skupinky, upadali do věčných konfliktů pro ty nejmalichernější důvody. Nemoc zvaná „emigrantština“ byla vnímána vyššími úřady a objevila se snaha proti ní bojovat začleněním kolektivu do větších skupin či stálým přísunem nových ideí a kulturního života. Do škol tak mělo být instalováno rádio a dodávány časopisy a literatura nejen pro žáky, ale rovněž pro učitele, kteří jinak v neznámém prostoru trpěli ponorkovou nemocí stejně jako jejich svěřenci.³¹⁷

Mezi potřebné aktivity profesorů přitom kromě výuky náleželo i psaní učebnic, kterých byl v cizině velký nedostatek a které byly po sepsání množeny ve spolupráci s armádou. Tyto výukové materiály pak nesloužily jen v samotných státních školách, ale jako podklady pro studium vojáků a zájem o ně měly i české školy a jednotlivci mimo Velkou Británii. Díky působení v cizí zemi po delší dobu byly exilovou vládou ve spolupráci s britskými institucemi pořádány také mnohé exkurze a hospitace v britských školách, českoslovenští pedagogové tak získávali přehled o britském školství, přičemž se předpokládalo, že nabyté zkušenosti po návratu do vlasti uplatní ve vlastní praxi.

V roce 1941 bylo v Hinton Hallu ustanoveno *Volné sdružení československého učitelstva*, které se rozhodlo obohatit výukové prostředky také o školní časopis „Naše škola“, vyšla ale pouze dvě čísla. Od 21. září 1941 učitelský sbor základní školy, v čele s Rudolfem Čapkem coby redaktorem, vydával časopis „Poupě, sborníček četby“, jenž navazoval na činnost Bohumíra Vančury, který časopis pod stejným jménem vydával ještě před uznáním

---

317NA, PATZAK, k. 125, složka měsíční zprávy, *Důvěrná zpráva o návštěvě v čs. státní škole národní Hany Benešové ve dnech 30., 31. října a 1., 2. listopadu 1942, s. 3.*

prozatímní vlády. Zprvu bylo „Poupě“ vydáváno cyklostylově, od května 1942 vycházel časopis jednou měsíčně jako příloha Čechoslováka a to tiskem, tato řada je nově číslována. Obsah byl rozmanitý, vycházely zde příběhy, říkanky i krátká pojednání z dějin, časté byly obrázky či komiksy, aby zaujaly mladého čtenáře a nutily ho číst v národním jazyce. Časopis byl distribuován i mezi krajany ve Spojených státech a Kanadě. V roce 1943 bylo vydávání časopisu ohroženo nedostatkem papíru, v rámci zachování kontinuity mu bylo ovšem povoleno dokončit daný ročník.³¹⁸

Vedle funkce školy jakožto instituce pro výchovu uvědomělé demokratické mládeže působily československé výchovné ústavy propagačně. Prvním cílem byla prezentace úspěchů ve výuce a pokroků ve zlepšování jazykové vybavenosti dětí, které byly prezentovány při představeních probíhajících buď přímo ve školních budovách, či při výjimečných příležitostech v Londýně, nebo přímo v českém vysílání BBC. Za spolupráce všech československých škol se pravidelně konala představení v Londýně, která měla formu jakýchsi akademií, na nichž byly předváděny úspěchy žactva. Roku 1943 proběhl po ukončení školního roku v Londýně dne 12. července *Večer dětí čs. státních škol ve Wigmore Hall*.³¹⁹ Ve stejné budově o velikonočních prázdninách roku 1944 prezentovali žáci národní školy dětskou operu „Divoká Husa“.³²⁰

Školy také pravidelně pořádaly různé besídky a další akce k významným svátkům či k výročí československých prezidentů. Na některé z nich byli zváni i Britové z blízkého okolí, kteří se školami dlouhodobě spolupracovali. Děti ale jezdily se svými vystoupeními i přímo do britských kol, či je předváděly na různých mezinárodních akcích. Např. dne 9. dubna 1943 se 10 dětí z československé školy účastnilo pod vedením A. Turka čaje pro děti ze spojeneckých zemí u londýnského starosty.³²¹ Další propagaci Československa zajišťovaly rovněž sportovní turnaje, kterých se československé školy účastnily spolu se školami britskými, či účast skautů a skautek na mezinárodních táborech či sjezdech. Střední škola se také podílela na pořádání Mezinárodního studentského dne, který vycházel z činnosti Ústředního svazu československých studentů, kde byli členy také dva z profesorů, ing. Karel Komínek a dr. Vilém Fried. Roku 1943 vyslalo gymnasium dvoučlennou delegaci na manifestaci Mezinárodního studentského dne v Kingston Hall.³²²

318NA, MV-L, inv. č. 1505, sig. 2-8-35, k.112, *Zpráva pro pana ministra z 4. srpna 1943*.

319„*Naše děti vám ukáží jak žijí a pracují na svých školách*“ NA, fond Adolf Bartošík, *Kronika školy v Maesfen Hall 1943-1945*.

320NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra z 27. ledna 1944, Vystoupení čs. mládeže ve Wigmore Hall, duben 1944*.

321NA, MV-L, inv. č. 1505, sig. 2-8-35, karton 112, *Zpráva pro p. ministra z 6. dubna 1945*.

322ŠULC, Bohuslav: *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 79.

5.4. Vysokoškolští studenti za války

Motto: „O nic nežádáme, ani neprosíme. (...) Ať však kulturní svět ví o tom, co se děje v srdci Evropy, o tom, jak trpíme. (...) Budeme spokojeni, když vyburcujeme svědomí světa“³²³

Z manifestu čsl. studentů vydaného 15. prosince 1939 v Londýně.

Zásah gestapa proti vysokoškolským studentům v Protektorátu Čechy a Morava, který proběhl v noci z 16. na 17. listopadu 1939, způsobil šok v české i západní společnosti. Předcházela mu manifestace obyvatelstva k výročí založení republiky 28. října 1939 a následně, 15. listopadu, pohřeb Jana Opletala, který podlehl zranění způsobenému při zásahu proti této demonstraci nesouhlasu s okupací. Jan Opletal zemřel 11. listopadu 1939 a jako jedna z prvních obětí nacistické okupace se stal symbolem útlaku, jeho pohřbu se zúčastnili především vysokoškolští studenti a svým pochodem Prahou za zpěvu československé hymny dodali záminku pro tvrdou represí, která následovala večer druhého dne. Na studentských kolejích proběhla razie a studenti byli pozatýkáni, devět funkcionářů studentské organizace bylo popraveno a tisícovka studentů deportována do koncentračního tábora v Sachsenhausenu. Dne 17. listopadu byly zároveň rozhodnutím vůdce resp. říšského protektora Konstantina von Neuratha uzavřeny všechny české vysoké školy na území protektorátu.³²⁴ Většina budov a materiálu byla zabavena ve prospěch německých složek, o práci tak přišla řada profesorů a vědeckých pracovníků, změnily se osudy necelých dvaceti tisíc studentů, kteří na těchto školách doposud studovali. Za osud internovaných studentů pak intervenoval prezident Emil Hácha, větší část z nich byla propuštěna již v prosinci 1939, poslední se domů vrátili až na jaře roku 1943.

Takto tvrdý zásah vůči studentům a celé české inteligenci vyvolal zájem západní Evropy, svou podporu českým studentům vyjádřila i prestižní Oxfordská univerzita. O tom, že nešlo jen o prázdné gesto, se později přesvědčila řada studentů, která strávila válečná léta ve Velké Británii. Podporu v zahraničí si snažili zajistit i studenti sami, dne 15. prosince 1939 byl v Londýně vydán manifest sepsaný studenty českých a moravských univerzit, který kromě uzavření vysokých škol informoval i o stavu českého školství po okupaci v březnu 1939: „*Naše vina spočívá v tom, že jsme Češi. Vůdce národa, který pohrdavě mluvil o kultuře sousedních národů, ničí zdroj naší kultury. (...) Knihy ze škol byly vyřazeny, učebnice jsou zkomolené a vydávané sice česky, ale v germánském duchu.*“³²⁵ 17. listopad 1939 se pro Čechy stal symbolem nacistického útlaku a prvním hmatatelným důkazem německé snahy zničit

323LEIKERT, Josef: *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, Praha 2001, s. 142.

324ŠULC, *Ústřední svaz československého studentstva*, s.10-11.

325LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 142.

československé vědomí a vzdělání, proto mu byla věnována značná pozornost nejen v exilových kruzích. Roku 1940 vydali krajané v Chicagu „*Pamětní spis národního výboru československého o pronásledování univerzitního vyučování a o potlačení vědecké činnosti v Čechách a na Moravě*“.³²⁶ V osvětě v tomto směru posléze pokračovali samotní studenti v emigraci, kteří vydávali brožury v angličtině při příležitosti Mezinárodního dne studentstva, jehož tradici zde roku 1941 založili.

Zákaz výuky na českých vysokých školách měl platit tři roky, záhy byl ovšem prodloužen a trval po celou okupaci. Obdobný zásah proti univerzitám proběhl ve většině Němci obsazených zemí. Zásah proti inteligenci plně korespondoval s německou snahou podrobit si národ i po stránce vzdělání a národního uvědomění, Češi měli zůstat nevzdělaní a pokorní. Bez možnosti dalšího studia tak zůstalo nejenom téměř 18 tisíc studentů, ale rovněž řada středoškoláků, kteří teprve na přijetí na vysoké školy čekali.³²⁷ Řada z těchto mladých lidí se odhodlala k emigraci, či se podílela na domácím odboji. Studium se stalo výsadou říšských občanů a v Čechách nadále fungovala pouze Německá univerzita a německá technika v Praze a Brně, jež byly od září roku 1939 pod říšskou správou. Během následujících let ovšem německá správa začala zvažovat možnost studia vybraných českých studentů na univerzitách německých. V Čechách totiž hrozil nedostatek některých odborníků, které nebylo záhodno nahrazovat německými občany, jichž bylo třeba v Říši.³²⁸

První čeští studenti byli na německé školy v omezeném množství vysláni na letní semestr roku 1941 na návrh říšského protektora v Čechách, podporu projektu vyslovil i K. H. Frank.³²⁹ Pravidla pro přijetí byla zprvu velice přísná a studenti byli vysíláni jednotlivě na školy, kde nestudovali další studenti slovanského původu a kde byli podrobeni stálému dohledu. S tím, jak z protektorátu odcházeli další němečtí specialisté, rostla poptávka po místních vysokoškolácích a s ní rostly i možnosti studia v Říši.³³⁰ Veškerou tuto aktivitu říšských úřadů samozřejmě odsoudila exilová vláda jakožto výraz poněmčování a české vysílání BBC již v březnu 1941 varovalo před tímto studiem. Po válce byla dekretem

---

326VHA, Osv.-VB, sig. 46/10/11, k.11, Přednášky, proslovy, historické statě, vzpomínky, přepisy 1940-45, „*Pamětní spis národního výboru československého o pronásledování univerzitního vyučování a o potlačení vědecké činnosti v Čechách a na Moravě*“, *Československá národní rada v Americe, Chicago 1940*.

327MIKLASOVÁ, Anna: *17. listopad 1939 – obraz doby a jeho vnímání v následujících 70 letech* (diplomová práce), Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2012.

328*Dějiny univerzity Karlovy 1348-1990, díl IV*, Praha 1998, s. 215-226.

329NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, inv. č. 1675, sg. 109-4/1430, k. 89, *Studium Čechů na německých vysokých školách v Říši, podmínky pro povolení studia studentům techniky a medicíny aj. Denní zpráva SD ze 7. 4. 1941*.

330Např. roku 1944 studovalo na německých univerzitách 531 studentů, z toho 32 studentek více NA, Německé státní Ministerstvo pro Čechy a Moravu (AMV 110), sig. 110-4/508, inv. č. 660, *VIII. Bericht über das Studium der protektoratsangehörigen Studenten tschechischen Volkstums an Hochschulen des Großdeutschen Reiches im Sommersemester 1944. (1.5.-31.7.44)*.

prezidenta republiky z 28. října 1945 Německá univerzita zrušena zpětně k 17. listopadu roku 1939. V rámci očištění vysokých škol nebylo uznáno válečné studium na německých, maďarských a pro české studenty rovněž slovenských univerzitách.³³¹

5.4.1. Studium ve Velké Británii

Studenti jak vysokoškolští, tak středoškolští se ve větší míře podíleli na odbojové činnosti a řada z nich odjela po uzavření vysokých škol do exilu, aby se mohla účastnit přímého boje proti Hitlerovi.³³² Vzhledem k době jejich odchodu zbývala českým vysokoškolákům výhradně balkánská cesta přes Maďarsko do Bělehradu, odkud se řada z nich dostala přímo do Francie, kde se účastnili budování československé armády. V československé zahraniční armádě se ale ocitli i někteří vědeckí pracovníci, kteří byli v přelomové době v cizině a byli odvedeni či se přihlásili dobrovolně.

Po přesunu vojska do Velké Británie vznikl ve skupině vojáků, bývalých studentů spolupracujících na českém vysílání BBC, návrh vydat k prvnímu výročí listopadových událostí prohlášení a oslovit nejenom studenty doma, ale i vysokoškoláky v československé armádě ve Velké Británii. Vzhledem k množství vysokoškolských studentských funkcionářů zde působících se uvažovalo rovněž o obnovení *Ústředního svazu československého studenstva* (ÚSČS). K tomuto aktu došlo, s podporou Ministerstva vnitra a se svolením Ministerstva národní obrany, symbolicky 17. listopadu roku 1940. Svaz ještě týž den vydal prohlášení k prvnímu výročí uzavření českých vysokých škol a navázal vztahy se spojeneckými studentskými organizacemi v čele s National Union of Students.³³³

Do čela obnoveného Ústředního svazu čsl. studenstva byl jmenován Dr. ing. Václav Paleček.³³⁴ Mezi hlavní cíle organizace patřila kromě samotného osvobození vlasti podpora československých studentů na území Velké Británie a později i Spojených států amerických a jejich zastoupení v mezinárodním fóru. Členy byli všichni studenti středních a vysokých škol, případně jejich čerství absolventi československé státní příslušnosti s kladným postojem k zahraniční vládě, tedy převážně ti působící v armádě.³³⁵ Již na první schůzi ÚSČS dne 25. listopadu 1940 předložil medik Karel Macháček návrh, aby bylo medikům umožněno dostudovat, což by jim umožnilo lépe využít jejich kvalifikaci, neboť zatím působili v nejnižší hodnosti, ač mohli být v budoucnu potřební jako lékaři. Pro tuto potřebu byl zhotoven seznam studentů v československé armádě, z něhož vyšlo najevo, že válka přerušila studium

331 *Dějiny univerzity Karlovy 1348-1990, díl IV*, s. 230-243.

332 PLACHÝ, Jiří: *Filozofové v battledressech*, Praha 2010, s. 33.

333 ŠULC, *Ústřední svaz československého studenstva*, s. 13-19.

334 Tamtéž, s. 15-16.

335 Tamtéž, s. 17-18.

80 středoškoláků a 242 vysokoškoláků z téměř 3000 vojáků československé brigády. Mediků bylo 53, vysoký počet byl rovněž techniků, v armádě jich bylo 83, a právníků (48). Intenzivní práce na umožnění jejich dalšího studia započaly na jaře roku 1941 s podporou prezidenta Edvarda Beneše.³³⁶

Prozatímní vláda přijala návrh na dostudování mediků a po jednání s britskými úřady bylo 12. května 1941 dosaženo dohody mezi Ministerstvem vnitra a Examing Board in England, z níž vyplývalo, že českoslovenští studenti, kteří vykonali alespoň I. rigorózum nebo na československých lékařských fakultách absolvovali nejméně 8 semestrů, mohou dokončit studium na britských univerzitách. Díky této dohodě měli Čechoslováci přístup na britské vysoké školy bez nutnosti žádat Home Office o povolení za každého studenta, jak tomu bylo u ostatních cizích studentů.³³⁷ Podobná dohoda byla později uzavřena také s Pharmaceutical Society pro studium farmaceutů.³³⁸ Ujednání bylo stvrzeno dekretem prezidenta republiky z 8. prosince roku 1942 „*O dokončení lékařského studia závěrečnými zkouškami a o promociích československých doktorů veškerého lékařství ve Velké Británii.*“

Čeští medici byli umístěni na univerzitách v Londýně, Bristolu, Birminghamu, Sheffieldu, Manchesteru, Newcastlu a Edinburgu, zkoušení pak byli v Londýně komisí složenou z britských odborníků a jednoho českého zástupce.³³⁹ Ze strany českých profesorů se objevila kritika, že britská zkouška není ekvivalentní českým zkouškám doktorským, protesty *Sdružení československých učitelů vysokoškolských v zahraničních* ovšem nevedly k kýženému výsledku a britské „finals“ byly českou vládou resp. příslušným dekretem stanoveny za rovné československému doktorátu.³⁴⁰

V ohledu podobnosti zkoušek se uvažovalo o možnosti poslat československé studenty na polskou lékařskou fakultu při univerzitě v Edinburgu, která více odpovídala českým standardům. Problematika dostudování mediků tak získala i politický charakter, Ministerstvo vnitra si totiž od spolupráce s britskými univerzitami slibovalo hladší cestu k poválečné kulturní konvenci, zatímco spolupráce s Polskem by jistě posílila diskutovaný projekt vytvoření Československo-polské unie. Zvláště pak stál postoj Ministerstva národní obrany,

---

336ŠULC, Bohuslav: *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 23.

337NA, PATZAK, sig. 5 -70/1-10, k. 73, *Studium rakouských příslušníků, odpověď Václava Patzaka z 2. července 1942 na dotaz Spolku čsl. lékařů v Anglii.*

338MÚA AV, EB II, inv. č. 722, k. 312, složka Stipendijní místa, text dohody, říjen 1941.

339DOHNAL, František: *17. listopad a studium československých mediků za II. světové války ve Velké Británii*, in: II. setkání archivářů vysokých škol ČR, Sborník referátů, Brno 1999, s. 70-71.

340NA, PATZAK, k. 77, *Memorandum Sdružení československých učitelů vysokoškolských v zahraničí o návrhu vládního nařízení o závěrečných přísných zkouškách lékařských a jejich ukončení promočním aktem (č.j. 4801-3/42 min vnitra z 20. srpna 1942)*, 15. září 1942, s.3-5 a také tamtéž, *Druhé memorandum sdružení československých učitelů vysokoškolských v zahraničí o promociích čs. mediků na univerzitě Oxfordské*, 17. října 1942.

kterému vadilo zařazení dostudovaných československých mediků do britského „registru kvalifikovaných lékařů“, tj. na posty určené britskými a nikoli československými úřady. Medici ale nakonec svá studia dokončili na univerzitách britských.³⁴¹

Významnou roli prostředníka při dokončení studia mediků hrála Oxfordská univerzita. Tato prestižní univerzita projevila zájem o československý osud již za mnichovské krize a studenty podpořila rovněž na podzim roku 1941, kdy povolila absolventům československých univerzit bezplatnou návštěvu všech přednášek a umožnila jim studium v Bodleianské a všech dalších oxfordských knihovnách. Toto povolení se mělo přednostně týkat doktorů a postgraduálních studentů v československé armádě, ke studiu bylo ovšem zapotřebí příslušného povolení Ministerstva národní obrany.³⁴²

Svoji přízeň Čechoslovákům zachovala Oxfordská univerzita i nyní a převzala patronát nad všemi uzavřenými českými vysokými školami. Doktoráty, které byly studentům v Británii uděleny, tak byly předávány ve jménu Karlovy, Masarykovy a Komenského univerzity, při ceremonii byl rovněž dodržen československý promoční řád. V Oxfordu proběhly celkem tři promoce mediků, první se konala 27. února 1943, titul získalo 23 Čechoslováků, následovala promoce 18 mediků v letním termínu, 24. července 1943, poslední tři doktoři získali titul 22. července 1944.³⁴³ První promoci v únoru 1943 byla věnována mimořádná mediální pozornost, účastnila se jí, kromě předních představitelů československé vlády v čele s prezidentem Edvardem Benešem, řada britských „lékařských celebrit“ a získala si zájem i neodborné veřejnosti.³⁴⁴ Samotný akt promoce, kromě praktického využití čerstvě absolvovaných lékařů za války, rozhodně ukázal, že se československý národ nesklonil před nacistickými praktikami a navzdory zavření vysokých škol nadále studuje a to s pomocí spojenců.

Studium na britských školách se ovšem nemělo týkat pouze mediků. Na základě předpokladu, že po válce bude třeba i dalších odborníků, bylo domluveno pro školní rok 1941/42 dalších 50 míst pro československé studenty na britských univerzitách.³⁴⁵ Zde ovšem již Ministerstvo vnitra narazilo na nesouhlas Ministerstva národní obrany. V listopadu 1941

341ŠULC, *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 53, porovnej s NA, PATZAK, k. 73, *Zápis o poradě v Ministerstvu sociální péče, konané dne 25. února 1942 za přítomnosti Dra Macháčka, Štkpt. Dra Novotného a pplk. Kavelského*.

342AV MÚA, EB II, inv. č. 722, k.312, *Krátkodobé studium graduovaných absolventů čs. univerzit na Oxfordské univerzitě Propagační význam studia*, 24. prosince 1941, č.j. kanceláře prezidenta republiky 3753. Nabídka byla konkretizována vicekancléřem Oxfordské univerzity sirem Davidem Rossem při setkání s F. M. Hníkem, úředníkem Ministerstva zahraničních věcí dne 2. 2. 1942, tamtéž, *Záznam pro pana prezidenta republiky*, č.j. 1805/42, 6. únor 1942.

343DOHNAL, *17. listopad a studium československých mediků za II. světové války ve Velké Británii*, s. 72.

344NA, PATZAK, k. 97, *Vysokoškolské studium státní rada 1943*.

345VHA, Osv.-VB, k. 12, *Československá školská správa ve Velké Británii., orientační zpráva ke konci šk. roku 1940/41*, s. 7.

bylo povoleno další studium vojákům, kterým zbýval k absolutoriu jediný rok. Jednalo se ale pouze o 11 právníků, 7 techniků a 1 filosofa, z nichž většina byla záhy, v polovině března 1942, navracena vojenskými úřady ke svým útvarům bez dokončeného studia.³⁴⁶ Problém v tomto případě pramenil především z omezených zdrojů československých vojenských sil, se kterými se potýkala většina exilových armád.

Jistou náhradou za prezenční vysokoškolské studium tvořila možnost pořádat krátké odborné kurzy pro vojáky. Mezi tyto kurzy patřil např. mezispojenecký kurz administrativního práva pořádaný v Edinburgu či krátkodobá stáž učená pro žurnalisty v československé armádě.³⁴⁷ Některé britské vysoké školy rovněž pořádaly korespondenční kurzy, této možnosti využila i řada vojáků, roku 1943 bylo v armádě 83 externistů studujících touto cestou převážně národní hospodářství a technické obory, ale rovněž obchodní či právní vědy, filosofii, chemii či zemědělství.³⁴⁸

Kromě vojáků na britských univerzitách studovala rovněž řada civilistů s československým občanstvím, na konci školního roku bylo při Ministerstvu vnitra evidováno 130 vysokoškoláků, z nich mediků bylo 35, to by značilo téměř 100 civilistů na britských vysokých školách. Českoslovenští studenti zde přitom studovali již před vznikem prozatímní vlády, kdy je sem vysílaly jednotlivé britské organizace, i když např. Czech Refugee Trust Fund tlačily na dospělé muže i ženy ve své péči, aby se účastnili válečného úsilí, ať již aktivně v armádě, či v průmyslu a zemědělství.³⁴⁹ Během času převzala patronát nad studenty československá exilová vláda. Ministerstvo vnitra kladlo důraz hlavně na schopnosti studentů a pro návrat do vlasti chtělo mít připraveno co nejvíce specialistů. Snažilo se tedy pro československé studenty zabezpečit větší počet míst na britských univerzitách, které se již přístupu zahraničních studentů do jisté míry bránily a dbaly na to, aby počet studujících cizinců nepřesáhl hranici tolerance britské veřejnosti.³⁵⁰ V době, kdy se domácí obyvatelstvo mobilizovalo, bylo nepřipustné, aby britské univerzity ovládli cizí studenti, i proto se vláda snažila rozšířit počet spolupracujících britských univerzit, od centrálních až po provinční. Část civilistů rovněž studovala korespondenčně.³⁵¹

346ŠULC, *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 30, 33, 52-53, porovnej s PLACHÝ, *Filozofové v battledressech*, s. 47, 65, 86.

347NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra*, b.d. patrně srpen 1943.

348NA, PATZAK, k. 97, *Studenti – externisté – RAF, Státní rada 1943*.

349NA, PATZAK, k. 97, složka Vysokoškoláci 1941-1942, *Vysokoškoláci, b.d.*, porovnej s NA, PATZAK, k. 109, složka Čsl. děti v Anglii, *Zpráva o plánech a uskutečnění Čsl. školy v anglii - Czech Refugee Trust Fund, b.d.*

350NA, PATZAK, k. 73, *Československá školská správa ve Velké Británii. Orientační zpráva ke konci školního roku 1940/41*, 26. července 1941, s. 4-8.

351NA, PATZAK, k. 77, *Přednáška Dr. Patzaka o činnosti šk. odboru ze dne 29. května 1941*, s.12, ke korespondenčním kurzům NA, PATZAK, k. 73, *Československá školská správa ve Velké Británii. Orientační zpráva ke konci školního roku 1940/41*, 26. července 1941, s. 8, rovněž *Zpráva o činnosti školského*

Vhodní adepti pro studia byli vybíráni na základě životopisu či v součinnosti s britskými organizacemi, jakými byl Trust Fund či International Student Service, rozhodující slovo měla přijímající univerzita. Později měl snahu získat hlavní slovo British Council, proti čemuž se školský odbor výrazně ohradil, neboť by to omezilo jeho přímý styk s univerzitami samotnými.³⁵² Československá strana měla hlavně zájem na tom, aby studenti její podporu pouze nevyužili a po absolvování nezakotvili trvale ve Velké Británii či jinde v zahraničí. Snahou tak bylo kontrolovat i jejich pozdější zaměstnání, které jim mohlo zabránit v návratu domů.³⁵³ V případě, že se student rozhodl opustit Velkou Británii a odcestovat do jiných zemí, byla po něm požadována náhrada získaného stipendia.³⁵⁴

Na univerzitách měli zastoupení i českoslovenští vědečtí pracovníci, kromě prestižních míst na Cambridge a v Oxfordu se jednalo o místa ve výzkumném ústavu v Edinburgu, Harpendu a na lékařské fakultě v Manchesteru.³⁵⁵ Problém byl ale opět ve spolupráci s Ministerstvem národní obrany, řada adeptů vhodných pro postgraduální studium byla vázána v armádě, a ač mělo Ministerstvo vnitra možnosti umístit více doktorandů, byl z vojska obsazen pouze jeden postgraduální student.³⁵⁶ Finanční zajištění vědeckých míst přitom kromě vlády samotné hradily z počátku rovněž výzkumné nadace, např. *Rockefellerova nadace* (Rockefeller Foundation), *Carnegie Foundation* či *Rhodes Trust*.³⁵⁷

S postupujícím časem, s tím, jak studenti přecházeli pod výhradní správu československé vlády, se rovněž stabilizoval postoj k vojenské povinnosti. Kdo nekonal z neopodstatněných důvodů vojenskou službu, neměl být nadále na studiích podporován, a to i v případě, že dříve sloužil v československé armádě ve Francii, z podpory byli rovněž vyloučeni Čechoslováci aktivní v britské armádě.³⁵⁸ Stejně tak Ústřední svaz československého studentstva zprvu odmítal spolupráci se studenty, jež nebyli účastni ve válečném úsilí, tedy v československé armádě, k dohodě došlo až 16. srpna 1941, kdy spolu obě skupiny sepsaly tzv. Oxfordské dohody, jimiž byla zahájena spolupráce.³⁵⁹ Bohuslav Šulc spojoval neaktivitu těchto studentů s jejich politickou příslušností ke komunistické straně, která až do napadení Sovětského svazu Německem odmítla zapojení svých členů do bojů. Do

---

a osvětového odboru v roce 1942, s. 3.

352NA, PATZAK, k. 42, *Zpráva pro pana ministra z 12. dubna 1943.*

353NA, PATZAK, k. 97, *Posudek o užitečnosti studií čsl. vysokoškoláků za stanoviska státního, 22. září 1942.*

354Např. případ Herty Altschulové, která se rozhodla odjet za snoubencem do jižní Ameriky viz NA, PATZAK, k.75, *Zpráva pro pana ministra z 23. září 1943.*

355NA, PATZAK, k. 73, *Československá školská správa ve Velké Británii. Orientační zpráva ke konci školního roku 1940/41, 26. července 1941, s. 7-8.*

356NA, PATZAK, k. 97, *Seznam vojáků studentů, Naše péče o vojáky studenty, b.d. (pravděpodobně rok 1942).*

357NA, PATZAK, k. 97, složka *Vysokoškoláci 1941-1942, Vysokoškoláci, b.d.*

358NA, PATZAK, k. 97, *Příslušníci armády – studium stanovisko Vojenské kanceláře presidenta republiky z 7. července 1941.*

359ŠULC, *Ústřední svaz československého studentstva, s. 28-29.*

jisté míry to jistě bude pravdou, ale je třeba brát na zřetel i skutečnost, že část těchto studentů byla na britské vysoké školy poslána již v pomnichovských dnech ve spolupráci s International Student Service a dalšími podpůrnými organizacemi, jako bylo Postgraduate Committee, který vznikl z iniciativy Oxfordských profesorů.³⁶⁰

Situace se změnila, či spíše vyjasnila v roce 1943, kdy bylo jasně řečeno, že pokud se student nepřihlásil do armády, resp. nebyl osvobozen od vojenské služby, nebude mu získaný titul uznán v osvobozeném Československu.³⁶¹ Na schvalování studentských podpor získalo rozhodný hlas kromě Ministerstva obrany rovněž Ministerstvo sociální péče, které schvalovalo uvolnění z pracovního procesu pro válečný průmysl. V září roku 1943 proto Ministerstvo vnitra navrhovalo k vynětí z pracovní povinnosti 72 studentů, z toho 45 žen, na základě jejich dosavadních studijních výsledků a možnosti využití studovaných oborů pro poválečnou rekonstrukci.³⁶² Studijní činnost tak zcela neutichla, i když byla limitována přesně danými pravidly.

Dalším významným úspěchem Ústředního svazu Československého studentstva bylo prohlášení 17. listopadu Mezinárodním dnem studentstva. Svaz na tomto projektu spolupracoval s *National Union of Students of England and Wales* (NUS, Národní svaz studentů Anglie a Walesu) a spojeneckými studenty převážně z Cambridge. Pod prohlášením 17. listopadu Mezinárodním dnem studentstva z roku 1941 se tak podepsali zástupci 14 národů. Manifestace se konala 16. listopadu 1941 v Caxton Hall v Londýně pod záštitou československé vlády, za přítomnosti studentských zástupců. Následujícího dne se konaly vzpomínkové akce na univerzitách, nejen ve Spojeném království, ale i v Palestině, na Kubě či Ekvádoru. Téhož roku byla poprvé distribuována propagační brožura „*Stormy November 1939*“, která popisovala události související se zavřením českých vysokých škol. Celá akce získala velkou publicitu a není třeba zdůrazňovat, že pro československou exilovou vládu měla značný propagační význam.³⁶³ Touto činností se ovšem ÚSČS zcela vymykal kompetencím Ministerstva vnitra, ve věci organizaci Mezinárodního dne studentstva proto svaz podléhal Ministerstvu zahraničních věcí.

Oslavy následujícího listopadu 1942 proběhly v mohutných prostorách londýnského Albert Hall a zájem o Mezinárodní den studentstva neutichal ani v budoucích letech. Probíhal

---

360NA, PATZAK, k. 77, *Přednáška Dr. Patzaka o činnosti šk. odboru ze dne 29. května 1941*, s.11-13.

361NA, PATZAK, k. 94, složka Mateřská školka a různé, *Dopis Ministerstvu sociální péče ohledně rozhodnutí ministry of Labour ve věci odkladu nástupu činné služby vojenské ze dne 26. října 1943*.

362NA, PATZAK, k. 94, spis Mateřská školka a různé, *Návrh V. Patzaka Ministerstvu sociální péče na vynětí z pracovní povinnosti*, 30. září 1943.

363ŠULC, *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 33-38.

každoročně, a to i roku 1944, kdy již byli členové ÚSČS nasazeni v Dunkirque.³⁶⁴ Jejich pokračování mělo být zajištěno i v době poválečné, sjezd v roce 1945 se již konal symbolicky v osvobozené Praze.

Ústřední svaz Československého studentstva se rovněž účastnil dalších propagačních akcí např. počátkem roku 1942 na organizaci výstavy *Československý život a práce*. Na přelomu října a listopadu byla pořádána konference československé mládeže ve Velké Británii, která opětně vyzvala všechny studenty k boji proti Hitlerovi, ale také podpořila snahu československé správy vychovat české děti v národním duchu. Mezi body rezoluce se objevuje i požadavek na přesnou registraci veškeré československé mládeže ve Velké Británii, „aby byli zjištěni a z našeho středu vyloučeni ti, kteří neplní svoji základní občanskou povinnost v armád, anebo nebyli-li odvedeni, ve válečném úsilí.“³⁶⁵ Soupis byl, jak již bylo zmíněno, skutečně pořízen, i když k němu patrně vedly potřeby samotných vládních orgánů.

Nečinní ale nezůstali ani absolventi vysokých škol. Ač byli většinou svázáni povinnostmi v armádě, účastnili se i dalších organizací. Například koncem roku 1943 zahájil *Spolek československých inženýrů a techniků* jednání o uznání československých inženýrských titulů ve Velké Británii.³⁶⁶ Koncem prosince téhož roku tento spolek pořádal Konferenci inženýrů a techniků v Londýně, kterou navštívilo 120 účastníků, převážně z řad letců a vojáků, cílem bylo seznámit je s poměry v Československu před válkou a s podobou, jaká je očekávána po válce.³⁶⁷

Aktivně činní byli rovněž profesori a učitelé v exilu. Dne 14. dubna 1941 uspořádali českoslovenští vysokoškolští profesori v Londýně manifestační projev na protest proti uzavření českých vysokých škol. Vzhledem k odstupu akce od samotného aktu zavření škol se jednalo pouze o symbolické gesto, mělo ovšem podporu nejen profesorů českých univerzit, včetně dvou profesorů univerzity německé, ale i vicekancléře Oxfordské univerzity George Stuarta Gordona.³⁶⁸ Svou podporu vyjádřil přirozeně i ÚSČS a během června se k protestu připojili rovněž českoslovenští profesori žijící ve Spojených státech.³⁶⁹ Profesori v této době ovšem nebyli jednotní, někteří z nich prosazovali spíše aktivní práci vzdělávací a vědeckou před podepisováním „*neplodných papírových manifestů*“.³⁷⁰

364ŠULC, Bohuslav: *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 87-89.

365ŠULC, Bohuslav: *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 60-61.

366NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra z 4. srpna 1943*.

367NA, PATZAK, k. 72, *Dopis Spolku čsl. inženýrů a techniků Dr. Václavu Patzákovi ze dne 30. října 1943*,
Informace o konání konference viz *Tamtéž, Informace pro pana ministra z 10.1. 1944*.

368MÚ AV, EB II, inv. č. 722, k. 312, *Manifestační projev čsl. vysokoškol. profesorů, 1. duben 1941, č.j. 631*.

369MÚ AV, EB II, inv. č. 722, k. 312, *Protest proti zavření čs. univerzit – osobní data čs. profesorů*.

370MÚ AV, EB II, inv. č. 722, k. 312 spis *Manifestační projev vysokoškolských profesorů*, dopisy od
J. Z. Schneidera (1. května 1941) a Dr. Jana Kubelíka (10. května 1941, Brazílie).

Již bylo referováno o aktivitě učitelů a profesorů ze základních a středních škol, kteří v polovině roku 1940 předstoupili se svou koncepcí školství před prezidenta Beneše. O rok později, v květnu roku 1941, pořádali učitelé zastoupení v československé armádě „Pracovní sjezd učitelů a profesorů československých v Leamington-Spa“, kterého se zúčastnili i činitelé školského odboru Ministerstva vnitra. Mezi projevy zazněla i podpora československým učitelům v protektorátu. „Z knih a učebnic vyrvali (myšleno nacisté) vše, co by jen slovem upomínalo na Republiku Československou. Nikdy však nevytrhnou tato jména z duše naší mládeže a Československého lidu!“³⁷¹ Z této počáteční spolupráce a hlavně z požadavku učitelů zastoupených v armádě vzniklo *Sdružení čs. učitelů a profesorů v zahraničí*. V čele stál kpt. J. Pick, tělovýchovný důstojník armády, členy byli ale i učitelé a profesori československých škol ve Velké Británii.

Cílem bylo sjednotit učitele a profesory v Británii, zajistit jejich stálý kontakt a umožnit tak zdárnou konsolidaci školských otázek, a to jak pro současnost, tak i poválečný vývoj. V popředí zájmů sdružení stálo i studium britského školství, ať již šlo o literaturu či přímou návštěvu a diskusi s britskými ústavy, neboť „*náš pobyt v Anglii a bezprostřední styk s anglickým životem nás předurčuje, abychom především (ne však výlučně) se seznamovali s anglickým školstvím a výchovou, zejména se všemi novými proudy.*“ Hlavním cílem byla ovšem hlavně obnova školství v Československu, „...*na ně hodláme naroubovat všechny dobré myšlenky, které přineseme.*“³⁷²

Nově vzniklé sdružení, složené převážně z aktivně působících učitelů a profesorů, si slibovalo spolupráci s Ministerstvem vnitra a tím i vlastní zásah do školských věcí. V této době měl ovšem školský odbor již pevně daný směr, daný plánem předloženým v létě roku 1940, a praktické připomínky sdružení tak nebyly většinou brány v potaz. Jako příklad může sloužit výše zmíněný spor o uznání britských zdravotnických zkoušek po válce v Československé republice. Sdružení plně souhlasilo s akcí na dostudování mediků, požadovalo ovšem od těchto absolventů v poválečné době složení dodatečných zkoušek, které by vyrovnaly rozdíly mezi českým doktorátem a složenými „*finals*“. Na konferenci pořádané sdružením koncem roku 1943 bylo kritizováno rovněž oficiální zastoupení učitelstva na nejvyšší úrovni, žádný z učitelů praktiků totiž nedostal své místo v Kulturní radě a kritizováni tak byli hlavní mluvčí učitelstva při ministerstvu pan František Uhlíř, Karel Nigrín a Josef Mlejnek.³⁷³

371NA, PATZAK, k. 77, *Poselství čs. učitelům a profesorům*, 20. května 1941.

372NA, PATZAK, k. 77, *Pracovní plán Sdružení čs. učitelů a profesorů v zahraničí*. Celá citace: „*Budeme sledovat podle pramenů, které nám jsou přístupné, co se děje ve školství doma, neboť k jeho prospěchu je naše práce zaměřena a na ně hodláme naroubovat všechny dobré myšlenky, které přineseme.*“

373NA, PATZAK, k. 72, *Informace pro pana ministra z 10. 1. 1944.*

Za války rovněž došlo k obnovení některých starých vysokoškolských postů. Jednalo se především o místo stolice českého jazyka při *London School of Slavonic and East European Studies* (Londýnská škola slovanských a východoevropských studií). Tato škola byla založena roku 1915, kdy její zahajovací přednášku vedl T. G. Masaryk na téma „*Problém malých národů v evropské krizi*“.³⁷⁴ V létě roku 1941 byla na Oxfordské univerzitě otevřena letní škola, ze 4 týdnů byly dva věnovány Sovětskému svazu, jeden balkánským republikám a o poslední týden se dělilo Československo s Polskem, přednášky si vyslechlo celkem 80 studentům, převážně Britů.³⁷⁵ Ještě týž rok byl při škole slovanských studií obnoven lektorát českého jazyka a literatury, který přijal bývalý ředitel československé školy ve Velké Británii profesor Miloš Sova, jenž vedl kurzy češtiny na zmíněné letní škole.³⁷⁶ Navázal tak na činnost Dr. Reného Vollka, který místo opustil roku 1939. Pro aktuálně zvýšený zájem o Československo připravoval profesor Sova novou učebnici češtiny pro Brity.³⁷⁷ Zájem o české lektoráty byl i na jiných univerzitách, např. v Birminghamu.

Úspěchem Československé vlády bylo rovněž zřízení nové stolice československého učení (Professorship of Czechoslovak Studies) na Oxfordské univerzitě. Dohody bylo dosaženo dne 30. května 1944 a československá vláda se zavázala dotovat místo po dobu pěti let.³⁷⁸ Profesorem byl jmenován Robert William Seton-Watson, skotský vědec, který spolupracoval již za první světové války s Tomášem G. Masarykem a specializoval se na slovanské národy.³⁷⁹ Měl osobní vztah k Edvardu Benešovi a již během války publikoval několik prací o Mnichovské krizi.

374BROWN, *Jak se jedná s demokraty*, s. 34-35.

375NA, PATZAK, k. 90, *Zpráva Miroslava Kašpara pro velitelství čs. samostatné brigády 2. odděl z 29. srpna 1941*.

376NA, PATZAK, k. 169, *Složka Prázdninový kurz Češtiny Summer, Zpráva Miloše Sovy z 10. září 1941*.

377NA, PATZAK, k. 107, *Různé věci pre školy, Stolice čs. věcí na zahraničních univerzitách, 28. dubna 1944*.

378MÚ AV, EB II, inv. č. 722, k. 312, spis *Zřízení stolice čs. studií při Univerzitě v Oxford*.

379BROWN, *Jak se jedná s demokraty*, s. 28.

5.5. Vzdělání dospělých

Motto: V osvětové činnosti mezi dospělými budeme postupovat podle zásad, které se nám osvědčily doma, a které se objevily v životnosti našich lidovýchovných zákonů, tj. hodláme spolupracovat a osvětově pomáhat všude bez rozdílů politického nebo náboženského vyznání.³⁸⁰

Počátky vzdělávání dospělých jsou spojeny s průmyslovou revolucí a s ní spjatou emancipací nižších společenských vrstev. Ve Velké Británii mělo vzdělávání dospělých dlouhou tradici, první kurzy zde byly založeny koncem 18. století a roku 1842 byla zahájena výuka v první *People's College*, česky překládané jako Vyšší lidová škola. V 19. století vzdělání dospělých zastřešovala organizace *Workers Educational Association* (Asociace vzdělávání dospělých), jež spolupracovala s univerzitami, a zvláště úspěšní posluchači kurzů tak mohli dosáhnout až stipendia na vysoké škole.³⁸¹ Tato organizace pořádala kurzy o různé délce, přístupné všem vrstvám národa, kromě letních škol to byly kurzy večerní či víkendové, největší prestiž měly kurzy tříleté (tzv. Tutorial Classes), jejichž absolventi měli dosáhnout znalostí potřebných pro získání titulu bakaláře (Bachelor of Arts – Honours Standard).

V Čechách byla tzv. lidovýchova, tedy kurzy pro dospělé, hojně rozšířena již na konci 19. století, kdy byla propojena hlavně s činností spolků. Po vzniku Československé republiky byl lidovýchově dán zákonný podklad, fungovala jako prostředek, který měl z bývalých obyvatel monarchie učinit řádné občany demokratické republiky: „...*Úkolem těchto kurzů je vychovávat občany pro republiku, především tedy prohlubovati politické vzdělání v republice Československé a upevňovati mravní zdatnost jednotlivců.*“³⁸² Časem ovšem převážila potřeba sociálního působení a boj proti nezaměstnanosti.

Ve dvacátých letech existoval v republice trojstupňový systém lidových škol, jednalo se o nižší školy lidové, lidové školy středního stupně a vyšší školy lidové. Roku 1925 byl založen *Masarykův lidovýchovný ústav*, který měl sloužit především ke koordinaci dalších složek lidové výchovy.³⁸³ Mezi zakladatele Masarykova ústavu a rovněž mezi význačné instituce tohoto druhu patřila *Dělnická akademie*, ústav zřízený Československou sociálně demokratickou stranou dělnickou. Jako výkonný tajemník zde v letech 1928-1939 působil

380NA, PATZAK, k. 97, složka Vysokoškoláci 1941-1942, *Vysokoškoláci, b.d.*, s. 5.

381NA, PATZAK, k. 109, *Torzo rozsáhlejší publikace, část Lidovýchova, kapitola Lidovýchova ve Velké Británii, s. 58, b.d.*

382NA, PATZAK, k. 109, *Torzo rozsáhlejší publikace, část Lidovýchova, kapitola úvod – Československo, s. 52, b.d.*

383VÍTKOVÁ, Kristýna: *Charakter vzdělávání dospělých v Československu v letech 1918-1938. K legislativním, institucionálním a pedagogickým otázkám lidové výchovy* (magisterská diplomová práce), Brno 2008, s. 15-26.

i pozdější rada školského odboru v exilu Václav Patzak, který rovněž v této době publikoval řadu odborných textů na téma lidovýchovy.³⁸⁴

Vzdělávání dospělých ve Velké Británii navazovalo nejen na československou tradici národního vzdělání, ale rovněž spolupracovalo přímo s britskými institucemi. Potřeba rekvalifikace také vedla k zřízení řady kurzů, které nebyly za normálních podmínek běžné, rozšířily se tak i řady lidí, které tyto kurzy vyhledávaly.

5.5.1. Kurzy pro dospělé ve Velké Británii

Školský odbor Ministerstva vnitra plánoval zajistit lidovýchovu prostřednictvím *Československého Colony Clubu* a *British Czechoslovak Centre*, které sídlily v Londýně.³⁸⁵ V tomto ohledu ovšem navazoval již na předchozí činnost britských úřadů. Práce na úrovni vzdělávání dospělých totiž patřila k prioritám péče o uprchlíky, které bylo potřeba naučit anglickému jazyku a záhy rovněž začlenit do pracovního procesu, mnohdy v horších pozicích, než na které byli navyklí. První kurzy angličtiny pro Čechoslováky byly ve spolupráci s *British Committee for Refugees from Czecho-Slovakia* pořádány už od června roku 1939 a na jejich organizaci se již v této době podílel také Václav Patzak.³⁸⁶ Z péče československé vlády byly později jazykové kurzy organizovávány bezplatně v *Československém Institutu* v Grosvenor Palace, další možností bylo navštěvovat výuku večerních kurzů ve *School of Languages*.³⁸⁷

Hned po jazykových kurzech následovaly kurzy přeškolovací. Zprvu je organizoval hlavně Czech Refugee Trust Fund, který se staral o největší množství československých uprchlíků.³⁸⁸ V roce 1940 pak Československá vláda založila při Chelsea Polytechnic kurz užitého umění vedený akademickým malířem F. Macháčkem. První školní rok 1940/41 jej navštěvovalo trvale 16 žáků. Vyučování probíhalo denně od desíti do tří hodin, učilo se hlavně všeobecné kreslení, dále bylo možné navštěvovat reklamní kreslení, módní kreslení a kurz pro textilie a umělecký průmysl. Pro výuku byly zřízeny dílny v prostorách zajištěných Ministerstvem sociální péče, v rámci praktik tak byla získána řada předmětů, které byly vystavovány či prodávány pomocí kvakerských organizací.³⁸⁹ Absolventi odcházeli k anglickým firmám či přímo do továrny Chelsea Polytechnic. V rámci těchto kurzů byla

---

384Heslo Václav Patzak, *Malá československá encyklopedie*, díl M-Pol, Praha 1986, heslo Patzak Václav, s. 818.

385Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně (edd Němeček Jan a kol.), díl I., Praha 2008, s. 146-147.

386NA, PATZAK, k. 169, složka Letní kurzy češtiny, *Dopis Václavovi Patzakovi od British Committee for Refugees from Czecho-Slovakia*, 5. května 1939.

387NA, PATZAK, k. 72, *Odpověď na dotaz p. Růženy Hanákové dne 31. ledna 1942*.

388J. KUKLÍK, *Do poslední pence*, s.75.

389NA, MV-L, inv. č. 1501, sig. 2-8-31/1-20, karton 111, *Školy v Anglii*.

vedena i praktická výuka anglické odborné terminologie z kreslířské oblasti, navštěvovalo ji 10 žáků.³⁹⁰ Kurzy na polytechnice byly vedeny až do konce roku 1942, kdy pominula jejich aktuální potřeba.³⁹¹

Některé kurzy byly pořádány ve spolupráci s britskými programy pro dospělé. Již v létě roku 1941 bylo na kurzy pořádané britskými univerzitami vysláno několik Čechoslováků, převážně učitelů v emigraci, jak v civilu, tak v armádě. Cílem bylo poznat britskou výchovnou metodu, navyknout životu v britském prostředí a samozřejmě rovněž propagovat Československou republiku.³⁹² Mezi účastníky patřili i pozdější ředitelé československých základních škol Karel Sajdák a Antonín Bartošík. O kurzech byl podán podrobný referát, který je srovnával právě s československou lidovými výchovou. Probíraná látka se vztahovala průřezově ke všem zájmům vědění od dějepisu a filosofie přes psychologii, biologii, a geologii k aktuálním národohospodářským a politickým otázkám. Na rozdíl od českých kurzů zde ale existoval užší a přátelštější vztah mezi přednášejícím a žáky, posílena byla možnost diskuze v hodině i mimo ni. Omezení se naopak projevovala v chování v rámci školy, některým dospělým dělalo potíže dodržovat školní disciplínu a program, včetně přesně určených večerek atp.

Příspěvky od vlády dostávali rovněž návštěvníci dalších kurzů, např. sekretářských, jazykových či dlouhodobějších kurzů pořádaných ve spolupráci s British Councilem. Pro odborníky byly pořádány kurzy speciální tj. lékařské a radiologické vedené British Post Graduate School, účastnilo se jich 10 Čechoslováků.³⁹³

Zmíněné kurzy sledovaly hlavně praktickou stránku zařazení Čechoslováků do pracovního procesu a vzhledem k výdajům, které do nich byly vkládány, měli být jejich absolventi, pokud si práci nenašli sami, na místo přidělení pomocí *Czech Labour Exchange*. V létě roku 1941 byla rovněž omezena celková délka kurzů na jeden měsíc.³⁹⁴ Vzhledem k tomu, že počet emigrantů v následujících letech z přirozených důvodů nenarůstal, byly doškolovací kurzy během roku 1942 pomalu ukončovány.³⁹⁵ V pozdějších letech vláda podporovala hlavně kurzy speciální, zaměřené na techniky, které mohly jejich absolventi využít rovněž po návratu do vlasti.

390VHA, Osv.-VB, k. 12, *Československá školská správa ve Velké Británii., orientační zpráva ke konci šk. roku 1940/41*, s.3-4.

391NA, PATZAK, k. 94, *Zápis porady konané u přednosta presidia Ministerstva sociální péče Dr. Kříže ze dne 21. června 1942*, s. 6.

392MÚA AV, EB II, inv. č. 722, k. 312 *Letní školy pro dospělé účast čsl. posluchačů*, 17. července, č. 3337-3/41.

393NA, PATZAK, k. 73, *Zpráva o činnosti školského a osvětového odboru v roce 1942*.

394NA, PATZAK, k. 94, spis *Mateřská školka a různé, Studenti – návrh Ministerstvo sociální péče Ministerstvu vnitra 15. července 1941 (č.j. 4210/41 Tou.)*.

395NA, PATZAK, k. 94, *Zápis porady konané u přednosta presidia Ministerstva sociální péče Dr. Kříže ze dne 21. června 1942*.

5.5.2. Vyšší škola lidová

Konec doškolovacích kurzů ovšem neznamenal zánik péče o vzdělání dospělých, jen se změnil jeho cíle. Zatímco pro ostatní typy vzdělání znamenala mobilizace roku 1943 stagnaci, lidové školství bylo definitivně ustanoveno právě na podzim tohoto roku. Z principu se totiž zaměřovalo na pracující lid a bylo tedy časově i obsahově uzpůsobeno jeho potřebám, zároveň v době, kdy se očekával brzký návrat domů, bylo o to důležitější vzdělávat Čechoslováky v řádné občany obnovené republiky. Je tedy logické, že poté, co byla většina Čechoslováků zařazena do pracovního procesu, prosadila se plně idea lidové školy. Dne 30. září roku 1943 byla proto založena *Československá vyšší škola lidová* jakožto spolek pro péči o výchovu dospělých. V předsednictvu byli zastoupeni univerzitní profesori Dr. Václav Myslivec³⁹⁶ a Dr. Vladimír Klecanda³⁹⁷ jako předsedové, poslankyně Marie Jurnečková-Vorlová a Anežka Hodinová Spurná³⁹⁸ jako místopředsedkyně. V zastoupení školského odboru zde působil i Václav Patzak.³⁹⁹ Hlavní činnost školy spočívala v přednáškové činnosti, do její kompetence ovšem patřilo i pořádání kurzů pro dospělé.

První přednášky Vyšší lidové školy, na které se přihlásilo přes sto posluchačů, se konaly v místnostech *British Czechoslovak Friendship Clubu* a byly zahájeny 24. října roku 1943 výkladem univerzitního profesora MUDr. Františka Smetánky na téma „Co dělají naši badatelé v cizině?“⁴⁰⁰ Navazovaly tématické přednášky z oblasti uměleckých věd a národohospodářství, probírány byly rovněž současné otázky právnické a přednášky mapující situaci v protektorátu. Přednášková činnost se rovněž potýkala s nedostatkem odborníků pro jednotlivá odvětví zájmu. Jednotlivé akce tak navazovaly hlavně na současnou činnost přednášejícího a často byla jejich vzdělávací část spojena s motivací do budoucna: „*Především poznáte, že ani v cizině nesmíme zahálet, že i Vy i my máme se připravovat domů a starat se, abychom byli hotovi pomoci.*“⁴⁰¹

Právě aktuální otázky lákaly nejvíce posluchačů, při ostatních tématech byla návštěvnost poměrně nízká, což bylo zdůvodňováno tím, „*že čs. veřejnost je přetížena různými podniky a že se blíží léto a že proto zájem o jakoukoliv činnost bude značně*

396Profesor Václav Myslivec vyučoval na československé státní škole v Hinton Hallu matematiku.

397Vladimír Klecanda (1888-1946) historik a archivář, člen Národně socialistické strany, 1940-1945 člen Státní rady v Londýně.

398Anežka Hodinová Spurná (1895-1963) politička a bojovnice za práva žen, od r. 1921 členka Komunistické strany, 1929-1938 poslankyně, činitelka v exilových komunistických organizacích, členka Československé státní rady.

399NA, PATZAK, k. 90, *Dopis Karlu Nigrínovi, přednostovi referátu krajinských spolků, Ministerstva zahraničních věcí v Londýně z 30. května 1944 (č.j. 243/44) informující o vzniku spolku.*

400MÚA AV, EB II, inv. č. 722, k. 312 *Informace o zahájení Československé vyšší školy lidové a její program,* 18. října 1943.

401NA, PATZAK, k. 90, *Přehled přednášek Československé vyšší školy lidové v Londýně na rok 1943-1944.*

menší.⁴⁰² O přednášky naproti tomu projeví zájem vojáci v československé armádě, kurzy v místě vojenských posádek ovšem nepovolilo Ministerstvo národní obrany.⁴⁰³ Po dohodě s *Friendship Clubem* byla naproti tomu rozšířena nabídka přednášek v angličtině, v Londýně se totiž roku 1944 připravoval 1. všeslovanský kongres, což vzbudilo zájem Angličanů o tuto problematiku.

Spolupráce s britskými institucemi byla natolik úspěšná, že *Workers Educational Association* navrhla pořádání česko-anglické letní školy a ke spolupráci se přidala rovněž vzdělávací komise britského odborového svazu (*Trade Union Educational Committee*).⁴⁰⁴ Idea vycházela již z předválečné spolupráce, letní kurz měl totiž v jistém smyslu nahradit britsko-československou školu, která byla původně plánována na rok 1939.⁴⁰⁵ Letní škola se konala 5. až 19. srpna roku 1944 v budovách Československé střední školy v Llanwrtyd Wells, přihlášeno bylo 50 Angličanů a 40 Čechoslováků, vesměs dělníků a odborářů.⁴⁰⁶ Přednášky byly zaměřeny na pracovní, odborové i politické otázky, samozřejmě se stěžejním zájmem o Československou republiku. „*The school has ended, but students in all parts of Britain carried back to their homes a new understanding of that little country ... and looking forward to seeing it for ourselves when peace returns ... real friendship between workers of Czechoslovakia and Great Britain.*“⁴⁰⁷ Na úspěch akce měla navázat česko-anglická škola ve dnech 28. června až 11. srpna 1945 opět v prostorách Abernant Hotelu v Llanwrtydu, uskutečnění ovšem zabránily v létě roku 1945 probíhající přípravy na repatriaci dětí do osvobozeného Československa a budovy tak nebyly k dispozici.

Vyšší škola lidová rovněž převzala pořádání odborných kurzů pro pracující. Výběr kurzů byl variabilní a záležel nejen na aktuální poptávce, ale přirozeně i na možnostech samotných pořadatelů. Jednalo se hlavně o kurzy jazykové, kde převládala čeština pro cizince, zde převážně Angličany z *Friendship Clubu*, či pro manželky vojáků, pro něž se uvažovalo rovněž s kurzem vaření a jakéhosi úvodu do československých reálií.⁴⁰⁸ Tyto kurzy byly pořádány ve spolupráci s *Československým ústavem* a později byly doplněny i výukou ruštiny ve spolupráci se *Školou slavonistických studií*. Zájem byl rovněž o zvýšení kvalifikace

402NA, PATZAK, k. 90, *Zápis květnové porady předsednictva Vyšší školy lidové dne 8. května 1944*, s.2.

403Tamtéž.

404NA, PATZAK, k. 90, *Zápis porady kuratoria Vyšší školy lidové, dne 17. ledna 1944*.

405NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra z 27. ledna 1944*.

406NA, PATZAK, k. 90, *Dopis s žádostí o účast paní Fuchsové na česko-anglické letní škole, 1. srpna 1944*.

407„*Škola skončila, ale studenti si s sebou domů, do všech částí Velké Británie, odnášejí nové porozumění pro malou zemi ... a těší se, že jí v dobách míru spatří na vlastní oči ... skutečné přátelství mezi pracujícími z Československa a Velké Británie.*“ Citováno z: NA, PATZAK, k. 90, *Czechoslovakia Carries On*, článek Agnes Smith nabídnutý Reynolds News, 25. srpna 1944.

408NA, PATZAK, k. 90, *Návrh letáku Československé vyšší školy lidové v Londýně, b.d.* Návrh na zřízení kurzu češtiny pro 40 žen čs. vojáků v Leamingtonu více viz NA, PATZAK, k. 90, *Zápis porady kuratoria Vyšší školy lidové, dne 17. ledna 1944*.

dělníků, což se týkalo i osob, které před válkou zaujímalý zaměstnání jiné, ale nouze v Anglii je přinutila rekvalifikovat se do dělnických pozic. Ve spolupráci s britskými technickými školami byl proto 12. února 1944 zahájen kurz, který pracující informoval o nových strojích a dostupných technologiích.⁴⁰⁹ Na *Wanesworth Technical Institute* se konaly rovněž kovodělné kurzy.⁴¹⁰ Některé kurzy byly vedeny rovněž ve spolupráci s *Radou československých žen*, jednalo se např. o kurz „O výživě“, jehož součástí byly i exkurze do britských restaurací a závodních kuchyní.⁴¹¹

Běžné byly rovněž korespondenční kurzy. V první polovině roku 1944 byla zahájena spolupráce s Britskou poštou (*British General Post*), která dodala materiály pro studium elektrotechniky, telefonie, telegrafie, radiokomunikace a dalších oborů v rámci kurzu pro telekomunikaci.⁴¹² Jednotlivé lekce byly studentovi posílány korespondenčně, žák měl na jejich nastudování a vypracování otázek dva týdny, po kterých posílal materiál a odpovědi zpět k opravě.⁴¹³ Počet exemplářů kurzu byl ovšem omezen a žáci byli často napomínáni, aby podklady vraceli, což rušilo plynulost jednotlivých kurzů. Odborníci pro pořádání těchto kurzů byli zprostředkováni ve spolupráci se *Spolkem československých inženýrů a techniků*.⁴¹⁴ Organizace kurzů odrážela poválečnou potřebu vyškolených odborníků, neboť se již počítalo s poválečnou úpravou radiových vln nad Evropou. Ministerstvo vnitra se rovněž zasadilo o umístění 46 studentů do kurzů britských pošt vzdělávajících radisty, telefonní mechaniky, dálnopisce a telefonistky.⁴¹⁵

409NA, PATZAK, k. 90, *Zápis ze schůze představenstva Vyšší školy lidové, 20. října 1943*, vice viz. Tamtéž, k. 90, *informace o zahájení kurzu pro československé dělníky z 7. února 1944*.

410NA, PATZAK, k. 90, *Dopis Františku Bierhanselovi, ze dne 28. března 1944*.

411NA, PATZAK, k. 90, *Seznam a kurz o výživě, 1944*.

412NA, MV-L, inv. č. 1505, sig. 2-8-35, k.112, *Zpráva pro pana ministra z 2. ledna 1944*, s.3. Podrobněji také: NA, PATZAK, k. 90, *Telekomunikační kurzy, Dopis Voj. Bohumilu Hochmannovi, ze dne 10. listopadu 1943*.

413NA, PATZAK, k. 90, *Dopis Mr. L. Laxovi z 24.4.1944*.

414NA, PATZAK, k. 90, *Zápis ze schůze představenstva Vyšší školy lidové, 20. října 1943*.

415MÚA AV, EB II, inv. č. 722, k. 312, složka *Telekomunikační kurzy – přípravy v oboru telekomunikací*.

5.6. Osvětová činnost armády a její spolupráce se školským odborem

Motto:

„Jsem si vědom toho, že dnešní moji posluchači jsou sice ponejvíce příslušníky naší armády, kteří jen přechodně zaměnili péro za knihu profesionální kulturní činnosti za zbraně smrtící.“⁴¹⁶

Z referátu předneseného na pracovním sjezdu učitelů, 27. května 1941.

Československá armáda ve Velké Británii byla z hlediska složení ojedinělým vojenským seskupením. Její základ spočíval v armádě vytvořené ve Francii na základě povinného odvodu, do Velké Británie se ovšem dostala pouze část, která se přihlásila dobrovolně. Doplnování tohoto počtu na území Velké Británie nebylo jednoduché, britské úřady neschvalovaly nárok exilové vlády na veškeré občany bývalého Československa. Část exilu, zvláště z řad německy mluvících Čechoslováků, se totiž od vlády Beneše distancovala a její příslušníci proto raději vstupovali do armády britské.

Původ armády se odrážel i na jejím vnitřním složení, většinou se jednalo o dobrovolníky, kteří utíkali z Československa již s vidinou, že se zapojí do boje proti Hitlerovi. Byli to hlavně přímo vojáci československé armády zklamaní bezmocností ze září 1938 a března 1939, případně pro boj zapálení jednotlivci. Vzhledem k samotné okolnosti útěku z vlasti šlo především o mladší muže nevázané rodinou, vyššího vzdělání, často také studenty ohrožené německými represemi ve vyšším školství. Ve zprávě z ledna roku 1941 tak hodnotí britský zmocněnec při československé exilové vládě Robert B. Lockhart tuto armádu, jako z velké části plnou „obrylených intelektuálů“, na nichž plandá uniforma.⁴¹⁷

Československá brigáda sídlila zprvu v Cholmondeley a později v Leamington Spa, nebyla ovšem dostatečně početná, aby mohla vytvořit bojeschopné těleso, a možnost jejího využití byla rovněž, na rozdíl od jednotek na Blízkém východě, značně omezena. I z tohoto důvodu byla její činnost v prvních letech soustředěna na výcvik, přičemž zbýval i volný čas na studijní činnost. Zatímco Ministerstvo národní obrany zakládalo vlastní kurzy, např. školy záložních důstojníků, a vedlo osvětovou činnost mužstva, řada vojáků pokračovala ve svých nedokončených studiích středoškolských prostřednictvím kurzů Ministerstva vnitra.

Vojáci s nedokončeným středním vzděláním byli evidováni již na podzim roku 1940 a záhy proběhlo první testování jejich znalostí. Během jara 1941 proběhly podle plánu profesora Sovy dva kurzy, které měly zopakovat látku, případně doplnit neprobrané

⁴¹⁶NA, PATZAK, k. 77, *Přehled osvětové činnosti u čs. armády, referát přednesený na pracovním sjezdu učitelů a profesorů československých v Leamington Spa 27. května 1941.*

⁴¹⁷BROWN, *Jak se Jedná s demokracií*, s. 97.

vědomosti tak, aby se vojáci mohli podrobit maturitní zkoušce. První skupina vojáků, jimž chyběla jen část ročníku, kurz absolvovala od 17. března do 5. dubna roku 1941, kdy 21 studentů složilo maturitní zkoušky.⁴¹⁸ Následujícího kurzu se účastnilo dalších 26 vojáků. Vzhledem k tomu, že tito studenti neabsolvovali celá studia a museli tedy skládat zkoušky za jednotlivé ročníky, byl tento kurz prodloužen.⁴¹⁹ Vojenské maturity na Československé státní škole ve Velké Británii probíhaly i v následujících letech, zvláště poté, co se do Velké Británie dostali rovněž příslušníci jednotek, které byly převeleny z Blízkého východu.⁴²⁰ Zkoušky samotné trvaly většinou týden a konaly se v termínu dohodnutém vojenskou správou. Studenti se na ně připravovali samostatně podle metodického návodu sestaveného ředitelstvem školy a to podle učebnic, které jim byly školou propůjčeny. U jednotlivých útvarů zajišťovali výuku rovněž učitelé toho času v armádě.⁴²¹

Jednou z otázek, která se s těmito absolventy pojila, bylo prokázání dosavadního dosaženého vzdělání, utečenci často neměli vysvědčení a dosažené roky studia tak byly dokládány svědectvím či prostým prohlášením. Škola zároveň dbala o to, aby si studenti svou výuku rozložili, nabádala je k tomu, aby studovali soustavně a skládali zkoušky za jednotlivé ročníky postupně. Vzhledem k počtům neúspěšných kandidátů lze říci, že maturity dosažené v zahraničí nebyly formální, i když jejich kvalita patrně pokulhávala za předválečným standardem.

Probíhaly rovněž kurzy měšťanské školy a dalších typů škol, které byly rovněž uzavřeny složením zkoušek před komisí Československé státní školy. Jen v roce 1941/42 se ke kurzu měšťanské školy přihlásilo 115 osob, z toho 65 jej úspěšně absolvovalo. Školský odbor se rovněž pokoušel vyjednat uvolnění žáků obchodních akademií pro jejich ukončení na britských ústavech, dohody ale nebylo dosaženo.⁴²² Studium vojáků, kteří dokončili alespoň dva ročníky obchodní akademie, bylo řešeno až roku 1943, kdy byl ve spolupráci s Ministerstvem obchodu, průmyslu a živností zřízen jednoletý kurz 3. a 4. ročníku akademie. Výuka měla probíhat jednou týdně v místě posádky s tím, že všichni žáci si museli osvojit látku obou tříd, a pokud byli úspěšní při závěrečném testování, byli připuštěni k maturitní zkoušce. „... čímž bude vyhověno nejen jejich subjektivním osobním zájmům, ale i všeobecným zájmům státním, neboť bude třeba po návratu do normálních poměrů zaplnovat

---

418NA, Sb. ČŠ-VB, inv. č.4, sig. 300.02, karton 1, Sborník Čsl. státní školy, 1941, s. 17.

419NA, PATZAK, k. 97, *Dopis Mjr. Ladislava Herolda Velitelství 1. čs. pěší brigády v Leamington Spa z 26. dubna 1941.*

420NA, PATZAK, k. 97, *Dopis Ministerstva vnitra Čsl. střední škole v Llandwrtyd Wells z 11. října 1943.*

421NA, PATZAK, k. 97, *Dostudování středoškoláků, Dopis MNO školskému odboru Ministerstvu vnitra ze dne 7. října 1941 (č.j. 13.441-I/1.odd.1941).*

422NA, PATZAK, k. 97, *Seznam vojáků studentů, Naše péče o vojáky studenty, b.d. (pravděpodobně rok 1942).*

mezery, jež nepřátelským režimem v řadách studované čsl. inteligence byly způsobeny. Účel tohoto však nelze docílit jiným způsobem, než že zmařené regulérní studium bude nahrazeno studiem nouzově aranžovaným. Ve snaze dosáhnout shora uvedeného cíle musí zdejší Ministerstvo býti vedeno dvěma hlavními zřeteli a sice jednak příkazem, aby nebyly porušeny kvalita a rozsah učení, jednak zřetelem na válečný stav nouze a s ním související nedostatek času a jiných činitelů“⁴²³ Nedostatkem kurzu, kromě jeho časové dotace, byly rovněž omezené možnosti exilové vlády, které se nedostávalo profesorů aprobovaných pro obchodní akademii ani učebnic pro tento typ školy.

Ve spolupráci se školským odborem absolvovalo rovněž několik desítek vojáků vysokoškolské studium na britských školách, jak o tom bylo pojednáno v předchozí kapitole. Podobná možnost jako na britských univerzitách se naskytla rovněž vojákům na Blízkém východě, na podzim roku 1943 byla počata jednání o studiu českých vojáků na francouzské univerzitě v Bejrútu, jednalo se o lékaře, právníky, případně studenty technických oborů.⁴²⁴

Armádní kurzy se zaměřovaly hlavně na výchovu důstojníků či na školení vojenských specialistů. V důstojnické škole se vedle vysokoškolských studentů uplatnila i řada čerstvých maturantů, z celkového počtu 151 studentů absolvovalo maturitu na československé škole v Anglii 27 z nich a další dva měli maturitu z české sekce při francouzském lyceu.⁴²⁵ V květnu 1943 byly tyto kurzy pro důstojníky likvidovány v souvislosti s přípravou na přesun brigády na kontinent.⁴²⁶

Bohatá byla rovněž osvětová činnost armády, její práce vycházela z publikace Františka Uhlíře „Návrh rámcových osnov mravní a osvětové činnosti v čs. armádě ve Velké Británii“, kterou vydalo Ministerstvo národní obrany roku 1941 v Londýně.⁴²⁷ Kromě základních oblastí osvětové práce zde byly nastíněny ideologické otázky osvětové práce v armádě, včetně zpracování vhodných témat pro případné přednášky. Cílem ovšem nebyla pouze výchova vlastenecky uvědomělého vojáka, důraz byl kladen rovněž na tělesnou zdatnost a vojenskou poslušnost. Vrchní dohled nad vzdělávací činností měl osvětový náčelník, jemuž podléhat osvětový fond, dále to byli osvětoví a tělovýchovní důstojníci u jednotlivých útvarů a přednostové tří odborů výchovného, propagačního a archivního.⁴²⁸

423NA, PATZAK, k. 81, *Jednoroční kurz 3. a 4. třídy čsl. obchodní akademie v Anglii, dopis Školského odboru Ministerstva vnitra Ministerstvu průmyslu, obchodu a živností ze dne 2. února 1943 (č.j. 997/5/1943).*

424NA, PATZAK, k. 97, *Čs. vojíni-studenti, studium na francouzské univerzitě v Beyrutu, 1. prosince 1942.*

425VHA, fond Školy a kurzy ve velké Británii (Šk-VB), inv. č. 4, k. 4, *Seznam studentů důstojnické školy.*

426VHA, Šk-VB, k. 1, *Dopis plk. gšt. Jar. Sázavského Ministerstvu národní obrany z 31. května 1943.*

427VHA, Osv.-VB, sig. 47/11/11, k. 11, *Fr. Uhlíř: Návrh rámcových osnov mravní a osvětové činnosti v čs. armádě ve Velké Británii, 1941.*

428VHA, Osv.-VB, sig. 40/8/10, k.10, *Směrnice, osnovy, organizace osvětové činnosti 1940-43, Organizace osvětové činnosti, velitelství 1. čs. brigády, b.d..*

Výchovný odbor byl určen pro péči o samotné mužstvo, podléhala mu redakce „Našich novin“, deníku, který navázal na předchozí „Zprávy“ vydávané v Adge. Denně bylo vydáno 1000 kusů o čtyřech stranách, v případě slavnostního čísla vyšlo dokonce o 2000 kusů.⁴²⁹ Příslušela sem rovněž péče o armádní knihovnu, ta měla své základy rovněž v Adge, byla ale doplňována a mnohé knihy byly získány darem od British Councilu. Knihy byly přidělovány útvaram z centrální knihovny vždy na dobu dvou měsíců, postupně rovněž vznikaly jednotlivé čítárny. Služby knihovny byly určeny výhradně vojenským osobám s výjimkou zapůjčení mimo útvar v případě vojenské věznice v Glasgow, nemocnice v Stratfordu a čestné rotě prezidenta. V případě zájmu bylo možné vypůjčit si rovněž odbornou literaturu z knihovny *Sdružení československých učitelů a profesorů*, kterou spravovala Olga Müllerová v Londýně.⁴³⁰

V rámci výchovného odboru byly dále spravovány kroužky krajanské, záležitosti rozhlasu a výuka anglického jazyka. Angličtina byla prioritou i v armádě, z péče bývalého ředitele jazykové školy „Lingua“ v Praze J. Schwarze byl v sešitové formě vydáván „Rychlý a snadný kurz angličtiny pro československé vojáky“, který obsahoval hlavně praktické fráze a tzv. mluvenou angličtinu, nikoliv jazyk přísně spisovný.⁴³¹ Na podzim roku 1940 byl u armády zaměstnán profesor Dickenson, který objížděl během týdne jednotlivé posádky a věnoval se výuce praktické.⁴³² I zde se projevila péče British Councilu, který k posádkám zdarma distribuoval učebnice „Basic English for Czechoslovak Students“, které sám vydával.⁴³³

Zaměření *propagačního odboru* bylo směřováno na britskou veřejnost, i když jeho činnost vyplývala z dobrovolné činnosti vojáků. Zřizována byla rovněž tzv. vojenská zátiší, kde se vojáci mohli věnovat různým zálibám, hrám atp. I v armádě si uvědomovali důležitost propagace, a to nejen pro současnou exilovou vládu, ale i pro poválečné uspořádání: „*Děláme-li dnes propagandu pro Czechoslovakia, budeme mít velice dobře připravenou půdu pro zboží made in Czechoslovakia po válce.*“⁴³⁴ V rámci odboru byl veden pěvecký sbor, hudební, dramatický, literární, tělocvičný, malířský, společenský či fotografický kroužek. Z širokých možností zájmů jednotlivých vojáků tak vznikala seskupení, která mohla zaujmout

---

429NA, PATZAK, k. 77, *Přehled osvětové činnosti u čs. armády, referát přednesený na pracovním sjezdu učitelů a profesorů československých v Leamington Spa 27. května 1941.*

430VHA, Osv.-VB, sig. 50/13/12, k. 12, *Osvětová péče - knihovna.*

431VHA, Osv.-VB, sig. 49/12/12, k. 12, *16 sešitů „A quick and easy Course of English for Czechoslovak Soldiers.“*

432VHA, Osv.-VB, sig.55/17/12, k.12, Přílohy k brigádním rozkazům týkající se osvětové činnosti č. 1-84 (1940-41), *Článek č.1, brig. rozkazu č. 60 z 22. října 1940.*

433VHA, Osv.-VB, sig. 55/17/12, k.12, *Brigádní rozkaz č. 147 ze dne 1. února 1941 (příloha č. 39).*

434NA, PATZAK, k. 77, *Sjezd učitelů, přednášky, Přehled osvětové činnosti u čs. armády, s.11.*

místo v propagační činnosti československého exilu. Jako příklad rozsáhlejší akce pořádané vojskem lze uvést „Československý týden“, jenž se konal 12. až 19. ledna roku 1941 ve Stranfordu.⁴³⁵ Ve spolupráci s Ministerstvem zahraničních věcí bylo pořádáno rovněž množství propagačních akcí pro Brity, oblíbené byly koncerty vojenské kapely, divadelní a pěvecká představení, konány byly přednášky pro britskou veřejnost i anglické vojenské jednotky, jen v lednu 1943 těchto přednášek proběhlo 21.⁴³⁶

Archivní odbor, který vedl kapitán Vítězslav Pospíšil, jednak zabezpečoval sbírkovou činnost, kromě dokumentů a tiskovin byly schraňovány výstřížky a obrazy, zároveň ovšem také obstarával veškerou vydavatelskou činnost.⁴³⁷ Armáda se také podílela na vydavatelské činnosti ostatních resortů, tiskly se zde propagační materiály i učebnice pro československou školu.

Osvětová činnost byla vždy aktivnější v zimním období, kdy byly možnosti výcviku omezeny, i přesto byl čas na vzdělání přesně vyměřen a veškerou dobu strávenou studiem, přípravou přednášek, či nácvikem představení museli vojáci čerpat ve svém volném čase. Např. v zimním období 1942/1943 byla osvětová činnost rozvržena následovně: u útvarů bylo v týdně věnováno dva a půl dne tělovýchově a jeden a půl dne osvětě, ten byl doplněn jedním večerem pro společenskou zábavu. V rámci celé brigády se pak jednou měsíčně konala společenská zábava, vzpomínkový večer pro oslavu zvláštní příležitosti spojené většinou s dějinami Československa či vojenskými úspěchy. Svůj prostor zde mělo rovněž filmové představení a jedno odpoledne bylo věnováno sportovnímu závodu.⁴³⁸ Veškerá politicky či nábožensky zaměřená činnost byla v armádě zakázána, aby nedocházelo k jejímu rozkladu, i proto nesměl *Ústřední svaz československého studentstva* pořádat debaty.

Stále zde ale zůstávala otázka nebývale vysokého procenta inteligence v armádě, řada vojáků na podřadných pozicích měla vysokoškolské vzdělání či ambice jej dosáhnout. Zmínit zde můžeme na 200 právníků, inženýrů, doktorů filosofie, teologie, přírodních věd atp., z nichž jen část byla využívána adekvátně jejich vzdělání, např. při vojenském soudu či v technických úřadech armády. Ministerstvo vnitra, které mělo na mysli hlavně důležitost československé inteligence pro rekonstrukci vlasti, se tyto lidi pokoušelo zapojit do činnosti, která by alespoň částečně stimulovala jejich intelekt neboť: „*Velká část vysokoškolské*

435NA, PATZAK, k. 72, *Dopis 1. čsl. brigády školskému odboru Ministerstva vnitra z 2. ledna 1941* (č.j. .12708/ON – 1941).

436VHA, Osv.-VB, sig. 44/8/11, k.11, Hlášení o vykonaných přednáškách pro britskou veřejnost 1942-43, *Přednáškové turné-hlášení por. Vašíka z 9. února 1943.*

437VHA, Osv.-VB, sig. 50/13/12, k. 12, *Osvětová péče - knihovna.*

438VHA, Osv.-VB, sig. 41/9/10, k.10, *Směrnice pro osvětovou a tělovýchovnou činnost, Zimní období 1942-43, z listopadu 1942.*

*intelligence na vojně velmi rychle duševně chátrá.*⁴³⁹ Snaha nebyla tyto vojáky zcela osvobodit od vojenské povinnosti, ale umožnit jim dovolenky, v rámci nichž by se mohli věnovat sebevzdělávání. V tomto ohledu můžeme připomenout učitele, kteří byli ve spolupráci s Ministerstvem vnitra vysláni na letní kurzy v roce 1941.

Ministerstvo také doufalo ve využití části vysokoškoláků ve státních úřadech, kde by mohli využít své kvalifikace. Vzhledem k tomu, jakým způsobem Ministerstvo národní obrany postupovalo při uvolňování profesorů pro československé školy či postgraduálních studentů z armády, je třeba poznamenat, že tyto naděje ze strany školského odboru byly marné. Lze rovněž říci, že možná spolupráce s armádou byla ztěžována válečným postupem, s blížícím se otevřením západní fronty a tím i možností zapojení československé armády do válečných akcí, byla řada vedlejších činností v armádě omezena. Přesto bylo v době od 26. dubna do 5. května 1943 uvolněno 16 učitelů a profesorů pro pedagogický kurz konaný v Edinburgu.⁴⁴⁰ Na podzim téhož roku bylo uvolněno z vojenských povinností několik novinářů, aby mohli absolvovat krátkou stáž pořádanou *Syndikátem čs. novinářů*.⁴⁴¹

Pro středoškoláky, kteří nemohli studovat na britských vysokých školách, Ministerstvo vnitra navrhlo zřídit v Leamingtonu *Vyšší lidovou školu politických věd*, která se měla konat v „klidových měsících armády“, tedy od října do února.⁴⁴² Studium mělo probíhat formou přednášek, které měli vést odborníci bez nároku na honorář. Témata přednášek se podobala těm, které se později konaly na Vyšší škole lidové v Londýně, konečně měly podobné cíle: *„Naše vojenská výchova jest při nejmenším nedostatečná a nezabývá se vůbec postulátem výchovy našich vojáků v zdravé, zdatné a spolehlivé státní občany, kteří mají přinést domů zárodek nového politického života a státi se jeho šířiteli a strážci.*⁴⁴³ Ministerstvo národní obrany s těmito kurzy souhlasilo, konaly se ovšem jen o víkendy, kdy nezasahovaly do vojenských povinností posluchačů.⁴⁴⁴ Povolení bylo však časově omezeno, a jak je z předešlého výkladu zřejmé, lidové kurzy pořádané institucemi postavenými mimo armádu nebyly později povolovány.

439NA, PATZAK, k. 97, *Situace osob s vysokoškolským vzděláním v čs. armádě, b.d., s.2.*

440NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra 6. dubna 1943.*

441NA, PATZAK, k. 72, *Zpráva pro ministra, b.d. (patrně srpen 1943).*

442NA, PATZAK, k. 97, *Podklad pro poradu dne 20. srpna 1941, s.4.*

443NA, PATZAK, k. 107, *Svobodná /vysoká, lidová/ škola politických věd, b.d (patrně 1941).*

444NA, PATZAK, k. 97, *Dopis Ministerstva národní obrany Ministerstvu vnitra z 13. září 1941 (č.j. 12.546-I/1. odděl. 1941.)*

5.7. Dílčí závěr

Z výkladu jasně vyplývá, že plně v kompetencích školského odboru byly pouze záležitosti národního a středního školství. Ležel zde proto největší důraz tohoto úřadu. Navíc byly tyto nižší formy vzdělání nejvíce podporovány, neboť měly vychovat novou demokraticky smyšlející mládež, která byla kromě lásky k vlasti vedena také ke spolupráci s Brity a díky dlouhému pobytu na jejich území rovněž k určité schopnosti vzájemného pochopení mezi oběma národy.

Záležitost vysokoškolských studentů se oproti tomu ocitla v zájmu hned několika institucí, kromě Ministerstva vnitra to bylo Ministerstvo zahraničních věcí a neméně také Ministerstvo národní obrany, které pečovalo o studenty v řadách vojska. Výrazný podíl zde měly také nestátní orgány, kterými byl hlavně Ústřední svaz československého studentstva ale i další organizace profesorů a absolventů. Nejvýraznějším úspěchem v této oblasti byly promoce československých mediků v Oxfordu a konání Mezinárodního dne studentstva, které měly výrazný podíl na medializaci československého exilu. Z této spolupráce také vzešel návrh na poválečnou výměnu vysokoškolských studentů a profesorů, který byl součástí připravované kulturní dohody mezi Československem a Velkou Británií.

Vzdělávání dospělých se v tomto ohledu jeví jako pouhá doplňková činnost, i když se jednalo o činnost mimořádně důležitou. V první fázi šlo o to naučit uprchlíky, jak se prosadit v novém životě ve Velké Británii. Museli se naučit anglicky a rovněž přizpůsobit své pracovní schopnosti požadavkům trhu. V druhé fázi, spolu se založením Vyšší lidové školy, se jednalo hlavně o utužení vlastenectví, předávání informací o současném uspořádání poměrů ve Velké Británii, v protektorátě, ale také o možnostech poválečného vývoje. Důležitá byla jistě též možnost setkávání se a diskutování se svými spoluobčany, i když k takovému účelu sloužily i jiné instituce, jako byl např. *Československý Colony Club*. Vyšší škola lidová přitom již nebyla projektem školského odboru, jako spíše samotného Václava Patzaka a jeho spolupracovníků, hlavně z levicové části politického spektra exilu, její pozornost tak směřovala hlavně na pracující lid.

Největší část dospělých Čechoslováků mělo ve své péči Ministerstvo národní obrany, které v podmínkách vojenského života pořádalo rovněž řadu vzdělávacích a osvětových akcí, které měly vést hlavně k posílení ducha mužstva. Ve spolupráci se školským odborem bylo řešeno nedokončené vzdělání řady vojáků, ať se již jednalo o vyšší třídy obecných škol, absolvování maturitních zkoušek či možnost pokračovat ve studiu vysokoškolském.

Možnosti vzdělávání procházely v průběhu války proměnou, a ač podmínky nebyly vždy ideální, své vzdělání si díky nim rozšířila řada Čechoslováků různých věkových

kategorií. Přes počáteční problémy si i školský odbor vydobyl respekt a rodiče svěřovali své děti československým státním institucím stále častěji. Důležitá byla rovněž spolupráce s britskými úřady a institucemi, z nichž byl klíčový British Council, s jehož spoluprací byla pořádána řada kurzů.

6. Poválečné styky s Velkou Británií a výsledky školské činnosti v obnovené republice

Pětileté působení Čechoslováků na Britských ostrovech nesměřovalo jen ke krátkodobým výsledkům spojeným se zajištěním existence exilové vlády či s úspěšným pokračováním základního vzdělání ve vlastním jazyce. Spolupráce s Velkou Británií sahala dále, měla vést ke kulturní konvenci signované po válce, či ještě hlouběji k další spolupráci spojenců na budování světového míru a pořádku, jak to bylo často během války proklamováno. Jak se ale později ukázalo, poválečný vývoj v jednotlivých státech probíhal rozdílně a názory a plány rozvíjené v emigraci nebyly prakticky proveditelné v podmínkách osvobozeného Československa, kde již zemi reprezentovalo široké spektrum osobností, a ne jen úzká skupina lidí, která působila v emigraci.

Přípravy na návrat exilu domů z Velké Británie vrcholily již počátkem roku 1945, koncem února se konalo poslední zasedání československé vlády v Londýně a ukončena byla rovněž činnost Státní rady. Československá politická reprezentace odjela na jednání do Moskvy a v Londýně zůstali jen tři ministři Hubert Ripka, Juraj Slávik a Ladislav Feierabend, ministr financí v té době již v demisi.⁴⁴⁵ Tato ruská jednání navazovala na spolupráci Beneše se Sovětským svazem, který na rozdíl od Velké Británie uznal Československo v předmnichovských hranicích. Na jednáních v Moskvě v prosinci roku 1943 Stalin souhlasil s Benešovou teorií o funkci Československa coby spojovacího bodu západu s východem a vztahy mezi oběma zeměmi poté na úkor jednání s Velkou Británií zintenzivněly. Na jaře 1945 byla ovšem situace jiná, sovětská pozice byla nyní silná, na většině území Československa byla umístěna sovětská armáda a českoslovenští politici tak museli souhlasit s odstoupením Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu a s ustavením nové vlády, která byla již doplněna o představitele komunistické strany, jenž se doposud nepodíleli na činnosti exilové vlády. Řešena byla také poválečná podoba republiky, její zahraniční politika i potrestání válečných zločinců.⁴⁴⁶

Další jednání již probíhala na slovenském území, dne 2. dubna 1945 Londýnská vláda podala demisi a nahradila ji tzv. Košická vláda, v jejímž čele stál Zdeněk Fierlinger⁴⁴⁷, do té doby vyslanec v Sovětském svazu, kde působil po celou dobu války. Podíl představitelů londýnského exilu se tak snížil a jejich vliv byl omezen. Samotná jednání na Slovensku

445KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan, *Osvobozené Československo očima britské diplomacie*, Praha 2010, s. 20.

446ČAPKA, František – LUNEROVÁ, Jitka, 1948: Vítězný únor. Cesta k převratu, Brno 2012, s. 18-20.

447Zdeněk Fierlinger (1891-1976), diplomat a politik, prosovětsky orientovaný sociální demokrat. V době první republiky řada diplomatických misí, spolupracovník Edvarda Beneše. 1945-1946 premiér, později ve službách komunistické strany.

probíhala zprvu zcela pod vlivem sovětských úřadů, které zamezily styk vlády se západními mocnostmi.⁴⁴⁸ Vliv Sovětského svazu na obnovenou republiku byl posílen také vojenskou situací, sovětská vojska byla na většině jejího území a osvobodila Prahu, zatímco západní vojska, včetně československé brigády, vyčkávala. Prezident Edvard Beneš se do Prahy vrátil slavnostně 16. května 1945.⁴⁴⁹

Zatímco doma byl budován nový parlament a vláda, situace ve Velké Británii se příliš neměnila. Veškeré úřady byly sice v likvidaci, měly zmrazené rozpočty a připravovaly se na návrat domů, stále ale fungovaly a poskytovaly československým občanům zázemí, které bylo opět třeba ve zvýšené míře, neboť doba návratu byla nejistá. Poválečná Evropa nebyla uzpůsobena k velkým přesunům, doprava byla v rozkladu a zásobovací systém v krizi. Do Prahy létal pravidelný spoj pouze jednou týdně a problémy s dodávkami potřebných materiálů tak mělo i britské velvyslanectví v Praze. Z organizačních i kapacitních důvodů tak nebylo možné okamžitě převést tisíce československých občanů do jejich vlasti.

Přednostně byli repatriováni političtí představitelé a zdravotnický personál, případně další osoby nezbytné pro konsolidaci poměrů doma. Vlastní repatriace ve větším měřítku byla zahájena až v létě a na podzim roku 1945, do Vánoc už byla většina emigrantů doma.⁴⁵⁰ Kromě osobního majetku repatriovaných byl převezen rovněž kompletní archiv československé vlády, převezena byla i část vybavení užívaných za doby války ve Velké Británii. Vláda navíc již během války zajistila základní materiální pomoc, kterou bylo nyní potřeba dopravit do osvobozené republiky. Poválečné Československo bylo ale zároveň automaticky zapojeno do péče UNRRA (United Nation Relief and Rehabilitation Administration tj. Správa Spojených národů pro hospodářskou pomoc a obnovu) a získávalo rovněž samostatnou podporu od Velké Británie, další dodávky pak byly vyjednány v srpnu roku 1945.⁴⁵¹ Mezi mimořádné akce patřily také ozdravné pobyty pro československé děti, např. do tábora u Londýna bylo na tříměsíční pobyt vysláno třicet dětí, které za války přišly o rodiče.⁴⁵²

Od 1. června měli Britové v Praze oficiální zastoupení v podobě britského velvyslance, kterým byl vyslanec u exilové vlády v Londýně Philip B. Nicols. Jeho prioritami bylo udržet pozitivní styk s Československem, resp. omezit absolutní vliv Sovětského svazu na tento stát. V tomto směru Británie podporovala Benešovu naději, že se Československo

---

448DEJMEK, *Edvard Beneš. Část II.*, s. 514.

449KUKLÍK – NĚMEČEK, *Osvobozené Československo očima britské diplomacie*, s. 76.

450Tamtéž, s. 483-490.

451Tamtéž, s. 440-447.

452*Hledáme děti ze zájezdu do Anglie v roce 1946*, in: Národní osvobození, čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu, r. 2001, č. 25-26 (6. 12. 2001), s. 13.

v budoucnu stane spojnicí mezi západem a východem Evropy. Toto postavení bylo přitom značně ohroženo tehdejší sovětskou politikou, která vedla v Polsku k uznání proruské lubliňské vlády oproti polskému exilu v Londýně. Hlavním smyslem Nicolsovy činnosti bylo samozřejmě informovat britskou vládu o dění v Československu, jeho politických i sociálních proměnách, vztahu k Británii atp. Nicolsova činnost v Československu byla ovšem široká a měla základy ve vztazích získaných již s londýnským exilem. Mezi priority, kromě dohodnutí nové britské půjčky a vyzbrojení československého letectva, patřila rovněž podpora kulturního styku mezi ostrovní zemí a jejím středoevropským spojencem. Nicolsovou snahou bylo orientovat Československo více na západ, i když k tomu mělo docházet na úkor bývalé těsné československo-francouzské spolupráce.

V polovině července do Prahy dorazil rovněž zástupce British Councilu Martin Blake, aby zde otevřel pobočku tohoto institutu, kromě Prahy měl mít Council zastoupení v Bratislavě a uvažovalo se i o působení v Brně. Činnost British Councilu byla důležitá zvláště pro rozvoj znalosti angličtiny, která se do té doby v Československu příliš nevyučovala a která byla pro další spolupráci s Velkou Británií klíčová. British Council se ovšem podílel i na další kulturní obrodě, jeho prostřednictvím byla do Československa dodávána i britská literatura, filmy atp.⁴⁵³

Sám Nicols apeloval hlavně na boj s monopolem sovětské kultury, která zcela ovládla československý trh. V Londýně měly být tištěny brožury v české a slovenské mutaci, informující občany o Velké Británii, její správě i ekonomickém potenciálu, který by jako spojenec Československa představovalo. Nicols se také snažil co nejdříve zde obnovit promítání britských filmů, které bylo narušeno prezidentovým dekretem (č. 50/1945 Sb.) z 11. srpna 1945 o znárodnění filmového průmyslu, na něž navázala dohoda se Sovětským svazem, jež obsahovala i kvóty na procento promítaných sovětských filmů, které omezovaly přísun západní kinematografie do Československa. Na osvobozeném území pak nadále vysílala BBC jak anglicky, tak i v dalších jazykových mutacích.

K propagaci Velké Británie rovněž přispěli repatriovaní českoslovenští emigranti, kteří jednak jako jedni z mála mluvili anglicky a jednak měli k Velké Británii povětšinou kladný vztah. Jejich situace v obnoveném Československu, zvláště pokud se jednalo o mladší ročníky, jež ztratily své rodiny či si již vybudovali nové ve Velké Británii, byla ovšem obtížná a mnoho z nich pocítilo touhu vrátit se do svého dočasného domova či hledat štěstí v dalších britských državách. Snahu o návrat do Velké Británie projevila také řada demobilizovaných československých vojáků, jejichž práva v tomto směru měla vyplývat z jejich statutu členů

453KUKLÍK – NĚMEČEK, *Osvobozené Československo očima britské diplomacie*, s. 315-316.

spojeneckých vojsk.⁴⁵⁴ Nejednalo se ovšem o většinu emigrantů, řada z nich po pěti letech exilu opravdu toužila po návratu domů za jakoukoli cenu a řada z nich zde zůstala i po roce 1948, i když v této době již kontakty v zahraničí znamenaly přítěž a vyvolávaly podezření u státních orgánů.

V návaznosti na válečné návrhy se přistoupilo rovněž k realizaci britsko-československé kulturní dohody, která byla vyjednána již v průběhu válečných let. Jejím sestavením byly v červnu roku 1944 pověřeni Dr. Jan Opočenský, prof. Otakar Odložík⁴⁵⁵ a prof. Václav Patzak, jednání se účastnil i ministr vnitra resp. školství Juraj Slávik. Finální text byl předložen 31. srpna 1944 a na podzim téhož roku jej uznalo československé Ministerstvo zahraničních věcí i Ministerstvo vnitra, s definitivním sepsáním bylo ovšem třeba počkat na vznik nového Československa. Dohoda vycházela z činnosti konference mezispojeneckých ministrů vyučování, která zasedala v letech 1942-1943, a výsledný text se proto podobal smlouvám, jež Británie podepsala s jinými spojenci např. Nizozemím či Norskem. Jednalo se hlavně o spolupráci na úrovni vysokých škol a zřizování kulturních ústavů na území druhého státu. Významnou část rovněž tvořila výměna studentů a profesorů, včetně jejich podpory stipendii. Vzájemně měly být uznávány absolvované zkoušky, podpora měla patřit také spolupráci na vědeckých projektech, výměně knih, spolupráci v oblasti rozhlasu i filmu. Vzhledem k rozdílům nabídky a zejména k odlišné prestiži škol obou států byla patrná nerovnost a hlavní snahou československé strany tak bylo udržet reciprocitu celého projektu. Problémem byla rovněž jazyková bariéra ze strany britských studentů, kterým přirozeně často chyběla základní znalost českého jazyka.⁴⁵⁶

V poválečné době to byla ale hlavně Velká Británie, která převzala v otázce této dohody iniciativu. Ač Britové zahájili jednání o podepsání kulturní dohody již 16. května 1945, česká vláda ji přijala až v lednu následujícího roku a k jejímu slavnostnímu podpisu došlo až 16. června roku 1947.⁴⁵⁷

Dohled nad dodržováním a aktualizací této dohody měla desetičlenná „smíšená komise“ zastoupená paritně oběma stranami. Z pěti míst připadajících Československu měla být dvě obsazena zástupci Ministerstva školství a osvěty, jedno úředníkem nově vzniklého Ministerstva informací, po jednom zástupci mělo rovněž slovenské pověření pro školství

---

454 Tamtéž, s. 315-488.

455 Otakar Odložík (1899-1973), historik, 1928-1930 lektor School of Slavonic Studies v Londýně.

456 NA, fond Ministerstvo informací (MI), karton č. 233, inv. č. 642, *Zpráva Ministerstva zahraničních věcí o Kulturní dohodě s Velkou Británií*, č.j. 68.614/III-45 z 23. listopadu 1945.

457 NA, MI, karton č. 233, inv. č. 642, *Usnesení 22. schůze druhé vlády, konané dne 11. ledna 1946 – Kulturní dohoda s Velkou Británií, spis 1. oddělení č. 565/1946.*

a osvětu a Ministerstvo zahraničních věcí.⁴⁵⁸ Komisi předsedal jedenáctý člen jmenovaný vládou země, ve které se komise aktuálně konala. Mezi členy české komise bylo možné nalézt i osoby působící ve válečné době na Ministerstvu školství. Ministerstvo informací pak v komisi, svolané v únoru 1948 do Prahy i o rok později do Londýna, zastupoval Bohumil Vančura, toho času přednosta anglicko-amerického oddělení VI. odboru tohoto Ministerstva.⁴⁵⁹

Stipendia na britských univerzitách byla zprostředkována pomocí British Councilu, z celkově sto vypsanych stipendií pro osvobozené země připadlo Československu devět míst.⁴⁶⁰ První skupina československých studentů a vědců odjela na stáž do Británie na podzim roku 1945, v Čechách pak téhož roku přednášeli dva britští moderní spisovatelé a jedna mineraložka.⁴⁶¹ V roce 1947 žádalo o stipendium na Československých školách čtyřicet britských studentů. Britskými orgány bylo vybráno osm z nich. Jednalo se hlavně o studenty slovanských jazyků a tradičních českých odvětví jako bylo textilnictví, sklářství a hudba. Mezi zájemci byli ale také chemici, fyzici či ekonomové.⁴⁶²

Československá strana vedla na základě dohody o spolupráci v Londýně *Československý ústav*, který fungoval na podobném principu jako British Council v Československu. Jeho část sídlila v budově Československého velvyslanectví na Grosvenor Place, čítárna a knihovna byly umístěny v prostorách Britsko-československé ligy. Zprvu byl tento ústav plně v kompetenci Ministerstva zahraničních věcí, v druhé polovině roku 1948 zde získaly své slovo i Ministerstvo školství a Ministerstvo informací. V roce 1947 měl ústav 612 členů z toho 387 Britů.⁴⁶³

Možnosti volné kulturní výměny byly ovšem přerušeny událostmi po únoru 1948. Zatímco Velká Británie nadále plnila své závazky a posílala do Československa studenty, většina britských stipendií určených pro československé studenty propadla a i ostatní výměny provázely nové průtahy.⁴⁶⁴ Československá strana se rovněž více zaměřila na lidové školství a umožnění výměn pro dělníky. Politické napětí v zemi ovšem brzy vyústilo ve výpady vůči britským orgánům, např. BBC, které kritizovalo nové vedení státu a bylo tak obviněno ze

458 Tamtéž.

459 NA, MI, karton č. 233, inv. č. 642, spis VI/6 oddělení č. 111354/1948, Kulturní dohoda československo-britská. *Složení čl. sekce smíšené komise a čl. delegace, 23. července až 13. října 1948.*

460 NA, MI, karton č. 235, inv. č. 642, složka Školství a osvěta, *Seznam britských studentů žádající o stipendium na letní školy 6. června 1947.* Viz také: NA KEW, ED 42/26 *Existing scheme for enabling professors and students from liberated countries to visit the United Kingdom.*

461 KUKLÍK – NĚMEČEK, *Osvobozené Československo očima britské diplomacie*, s. 319-320.

462 NA, MI, karton č. 235, inv. č. 642, složka Školství a osvěta, *Seznam britských studentů žádající o československé stipendium 9. června 1947.*

463 Tamtéž, složka Československý ústav v Londýně, *organizační záležitosti 1947-1949.*

464 NA, MI, karton č. 233, inv. č. 642, *Dopis prezidia Ministerstva školství, věd a umění Ministerstvu zahraničních věcí, č.j. B-15.477/49-S/5 z 5. srpna 1949.*

špionáže a podvrtné propagandy. Situace se stala neudržitelnou v květnu roku 1950 a kulturní dohoda byla ze strany Československé republiky vypovězena. K 20. květnu 1950 měla skončit činnost veškerých britských organizací na československém území touto dohodou zřízených, tj. *Britské rady a Britské informační služby*. Britská strana zareagovala obdobnými opatřeními vůči *Československému ústavu* v Londýně a českému oficiálnímu tisku na území Velké Británie vůbec.⁴⁶⁵

Zmařena byla také práce studentů, na studentském kongresu k Mezinárodnímu dni studentstva, který se konal v listopadu 1945 v Praze, byla ustanovena *Mezinárodní studentská unie* se sídlem v Praze, která měla zaručit další spolupráci studentstva na mezinárodní bázi. Na přelomu 40. a 50. let ale studentská unie a s ní oslavy Mezinárodního dne studentstva přešly zcela pod vliv komunistických zemí a západní členové z ní záhy vystoupili.⁴⁶⁶

Komunikace s Velkou Británií v oblasti kultury však nebyla ukončena zcela, nadále se uskutečňovaly oboustranné návštěvy kulturních představitelů, příležitostné výstavy atp. Spolupráce ovšem probíhala již v omezeném měřítku a mnohé žádosti z britské strany nebyly vyřízeny pro pomalou schvalovací agendu československých úřadů.

V Československu mezitím velká část bývalých zaměstnanců exilového státního zřízení trpěla pro svoje kontakty z doby války, i když na rozdíl od studentů většina z nich neemigrovala. Řada představitelů školského odboru v poválečné době působila na nově zřízeném Ministerstvu informací, které mělo dohlížet na média, kulturu a propagandu v Československu. Na tomto ministerstvu pracovali např. Václav Patzak či Bohumil Vančura, ani oni se však nevyhnuli zatčení a výslechům v rámci procesů padesátých let. Václav Patzak byl roku 1949 odsouzen k mnohaletému vězení, kde také roku 1954 zemřel, roku 1968 byl rehabilitován.⁴⁶⁷ V Československu zůstala většina učitelů exilových škol, řada středoškolských profesorů se přitom věnovala spíše akademické dráze než výuce na středních školách (viz příloha č. 1 Medailonky československých učitelů působících za 2. světové války v zahraničí). Jinak tomu bylo u exilového ministra vnitra Dr. Juraje Slávika. Ten přijal post v diplomatických službách, zprvu se o něm uvažovalo na místo londýnského velvyslance Dr. Maxe Lobkowice, nakonec se ovšem stal velvyslancem ve Spojených státech amerických, kde zůstal po únorovém převratu v emigraci.⁴⁶⁸

Žáci státních škol ve Velké Británii pak volili převážně život v cizině. Část z nich se do ciziny vydala záhy po válce, doma je totiž nečekalo rodinné zázemí a nic tak nebránilo

465 Tamtéž, *Dopis Ministerstva zahraničních věcí Ministerstvu informací, č.j. 126.214/50-A/IV-1 z 25. května 1950.*

466 ŠULC, Bohuslav, *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 95-97.

467 Heslo Václav Patzak, in: *Malá československá encyklopedie*, část M-Pol, Praha 1986, s. 818.

468 KUKLÍK-NĚMEČEK, s. 333-334.

novému začátku v zahraničí. Většina odešla v době politického převratu, i když někteří z žáků škol naopak věřili v úspěch komunismu a zůstali v Československé republice. I mezi bývalými studenty československých státních škol ve Velké Británii proto jsou také emigranti, kteří z Československa odjeli až roku 1968. Ze 141 žáků školy, kteří se sešli roku 2005, žilo v České republice pouze devět z nich, většina se usídlila ve Velké Británii, Spojených státech amerických, Kanadě, Izraeli či Německu.⁴⁶⁹ Podobně na tom byli rovněž absolventi vysokých škol⁴⁷⁰. Postup státu vůči československým letcům a účastníkům západního zahraničního odboje za druhé světové války po roce 1948 je všeobecně známý.

Vliv ryze demokratického vzdělání, které bylo za druhé světové války poskytnuto několika stovkám Čechoslováků tak ztratil svůj význam. Neupotřebily se ani zkušenosti nabyté spoluprací s britským školstvím. Reforma vzdělání, která následovala rychle po převzetí moci komunisty v únoru 1948, byla plně v režii ministra školství Zdeňka Nejedlého. *Zákon o základní úpravě jednotného školství*, č. 95/1948 Sb. vstoupil v platnost v dubnu 1948, dosavadní obecné školy se staly školami národními, jejich druhý stupeň, dříve školy měšťanské, se nazýval školou střední, povinná školní docházka tak byla prodloužena na devět let. Tento systém měl zjednodušit přechod na školy 3. stupně, tedy odborné školy, vyšší odborné školy a gymnasia. Rychlost, s jakou byl nový zákon sestaven a uplatněn, způsobila jen další komplikace a školský systém tak v krátké době prošel dalšími úpravami, ke konečné stabilizaci došlo školním rokem 1960/61, kdy byly pro základní vzdělání určeny devítileté základní školy.⁴⁷¹

Poválečná doba tedy probíhala ve znamení pokračujících československo-britských vztahů, ty byly ale postupem času omezovány nárůstem sovětského vlivu. Po změně politického systému na jaře 1948 byly vztahy s Velkou Británií postupně tlumeny a většina bývalých emigrantů, kteří strávili období druhé světové války na Britských ostrovech, byla za svou činnost v této době postihována. Jejich vliv na další vývoj spolu s možností využít znalostí, jež získali pětiletým působením v cizím prostředí, byl tak vyloučen. Stejně tak nebylo možno uskutečnit poslání žáků, na které se po dobu války svým studiem usilovně připravovali.

469NA, Sb. ČŠ-VB, inv. č. 5, sig. 300.03, karton 11, *Seznam žáků z roku 2005*, s. 11.

470ŠULC, Bohuslav, *Ústřední svaz československého studentstva*, s. 102-103.

471BUKOVSKÁ, Radka, *Vývoj školské správy na našem území* (Bakalářská práce Právnická fakulta Masarykovy univerzity), Brno 2009/2010, s. 22-24.

7. Závěr

V rámci široké skupiny uprchlíků, kterým se podařilo uniknout z území rozpínající se Třetí říše do Velké Británie, tvořili občané Československa poměrně malou část, přesto zde v čele s Edvardem Benešem vybudovali fungující exilové zastoupení. Československá vláda byla v létě roku 1940 v omezeném rozsahu uznána Brity a následující rok byl již její statut právoplatného zástupce československého státu uznán spojenci bez výhrad. Kromě politických jednání, jež měla vést k obnovení Československé republiky v jejích předmnichovských hranicích, pečovala vláda o své občany na území Velké Británie. Jednalo se o několikatisícové vojsko, ale i o civilisty, z nichž necelou tisícovku tvořila mládež ve věku školou povinném. Součástí nově vzniklé vlády tak byl i školský odbor, který vznikl jako součást Ministerstva vnitra, na něž byla přenesena část pravomocí Ministerstva školství a národní osvěty, jež nebylo v exilu vybudováno.

Práce mapuje vývoj školské péče o emigranty ve Velké Británii, tedy téma doposud v tomto rozsahu nezpracované. Přístup jakým bylo vzdělávání v exilu řešeno přitom ukazuje, že nebylo pouhou nutností vynucené praktickou potřebou. Koncepce vzdělání plně navazuje na ideovou koncepci exilové vlády, jež vycházela z odkazů na první Československou republiku. Jasná je rovněž snaha o zvýraznění československé akce, která menší početní základnu nahrazovala silnou propagační činností.

Školský a osvětový odbor, vedený Václavem Patzakem, se v exilu prezentoval jako základní stavební prvek k budoucí vnitřní obnově Československa. Státní školy na území Velké Británie a jejich žáci byli prohlášeni za naději československé demokracie, která během okupace Československa utrhla značnou ránu v podobě germanizace výchovy. Po návratu domů měla proto mládež vychovávaná v exilu působit na výchovu svých vrstevníků a rozvíjet dále česko-britské vztahy válečné doby. Stejně tak každý československý student, jenž promoval za podpory vlády na britských vysokých školách, byl považován za vítězství nad německou zlovůlí, jež zavřela vysoké školy v Protektorátu Čechy a Morava. Veškerá výchovná práce exilových kruhů směřovala k boji proti nacismu a návratu k ideálům první Československé republiky, vzdělávací systém v emigraci byl proto hluboce prodchnut národní myšlenkou s důrazem na demokracii.

Hlavním důvodem vzniku československých škol ve Velké Británii byla ovšem péče o zachování českého jazyka a kultury, která by jinak za pět let exilu zvláště mezi mladšími dětmi bez rodičů mohla zcela zapadnout. Výuka dle předválečných osnov, kulturní vyžití i mnohé kurzy a přednášky o Československu totiž nedovolovaly mládeži být jen na okamžik

zapomenout, kde je jejich vlast a za co bojují. To vše v době, kdy se život v cizí zemi stal rutinou a řada emigrantů se začlenila do britské společnosti, vznikala nová přátelství, nemálo Čechoslováků si za ženy vzalo Britky a mnohé děti, zvláště ty židovské, které do Británie přišly bez rodičů s dětskými transporty, zde našly nové rodiny. I přesto se ale většina československých obyvatel vrátila do osvobozeného Československa a chtěla zde zůstat. Byla to hlavně realita zpřetrhaných rodinných vazeb, ztráta majetku a rovněž změna politického režimu, které je později přinutily opět z vlasti odejít.

Největší vliv mělo československé vzdělání na mladší děti a středoškolskou mládež, která v československých školách strávila většinu svého exilu. Internátní systém státních škol umožnil vznik malých českých komunit uprostřed cizího prostředí a hlavně daleko od válečných strastí. Pokud hodnotíme výchovu školy, je zřejmé, že kromě snahy poskytnout dětem vzdělání adekvátní českým osnovám, byla dětem vštěpována úcta k demokratickému režimu. V učebnách nechyběly portréty prezidenta Beneše, vlajky a z dochovaných prací žáků srší vlastenectví. Mnoho z nich se také dodnes považuje za patrioty, ač většinu svého života prožili v zahraničí. Rodiče kromě vzdělání jistě ocenili zajištění pravidelné stravy i péči o zdravotní stav svých dětí, zatímco se oni podíleli na válečném úsilí.

Podobnou strukturu, i když pod jiným vedením, měly kulturní a osvětové akce v armádě. Ty kromě dokončování studia vojenských osob na československých školách neprobíhaly ve spolupráci se školským odborem Ministerstva vnitra, měly ovšem stejně silné vlastenecké a propagační vyznění. Svou roli sehrálo také posílení morálky československé pozemní armády, která na počátku války trpěla nemožností využít vlastní bojový potenciál. Vojáci, kteří mnohdy toužili po zapojení do boje proti Třetí říši ještě před samotným vypuknutím války, tak museli nečinně čekat na možnost, aby mohli přispět k porážce nacistického Německa.

Oproti tomu by se mohla dohoda o dostudování vysokoškoláků na britských školách jevit jako pouhé praktické opatření v době, kdy bylo třeba rozšířit řady kvalifikovaného lékařského personálu. Nešlo ale pouze o dokončení studia, jak tomu bylo např. u vojenských maturit, studium na britských školách mělo svou prestiž a diplomy předané v Oxfordu jménem českých univerzit představovaly kontinuitu s předválečným vývojem, stejně jako popření násilného uzavření českých vysokých škol německými úřady. Jak vyplývá z příslušné kapitoly, medicí také nebyli jedinými vysokoškolskými studenty na britských univerzitách.

Školský odbor měl zájem na studiu co největšího počtu nadaných Čechoslováků, kteří měli do Československa přinést nové znalosti, zvláště z technických oborů, a kteří by jistě prospěli i poválečným kontaktům s britskými univerzitami. Tato snaha byla ovšem

podkopávána neochotou spolupráce ze strany Ministerstva národní obrany, které pečlivě hlídalo počty svých vojáků, a také britskými úřady, které cizince raději viděly ve válečném průmyslu než na vysokých školách. Do válečného snažení byla totiž zapojena i řada mladých Britů a bylo neúnosné, aby jejich místa na univerzitách plnili příslušníci cizích národů. Je zcela pochopitelné, že britské univerzity regulovaly příliv cizinců, kteří měli být vděční, že jim Británie poskytla útočiště, a předpokládalo se, že se přednostně zapojí do válečné akce.

Z čistě praktického hlediska byly v prvních letech zakládány kurzy pro dospělé, měli se zde naučit porozumět angličtině či se rekvalifikovat do pozic, které byly na britském pracovním trhu dostupné pro uprchlíky. Jistou změnu pak přináší založení Vyšší školy lidové, která měla navázat na prvorepublikovou lidovému, tedy péči o demokratického ducha obyvatelstva republiky. Již ze svého principu odpovídala ale spíše levicové části exilu. Stejně jako u vysokých škol je ve vzdělávání dospělých jasná snaha po získání odborníků, vítány byly hlavně kurzy technické a speciální kurzy zaměřené např. na telekomunikaci.

K posílení mysli emigrantů, zvláště v Londýně, kde se jich zdržovalo nejvíce, sloužila také řada spolků, jež zde zakládaly různě orientované skupiny Čechoslováků. Kromě toho byly, ať již oficiálními úřady či z péče zájmových skupin, pořádány koncerty, případně divadelní představení a slavnosti. Problém stísněného prostoru menší skupiny lidí žijící v cizím prostředí totiž vyžadoval kolektivního ducha, kterého se ne vždy podařilo udržet, což vedlo k mnohým sporům a napjaté atmosféře mezi emigranty. I z tohoto ohledu je třeba hledět na spory v kompetencích mezi ministerstvy, úředníky i samotnými učiteli.

Z dnešního pohledu se jeví exilové působení československé vlády jako ukázka pevné vůle našich představitelů, ve své době ale nikdo, zvláště v prvních letech války, nemohl zaručit, že se emigranti skutečně vrátí domů. Život v emigraci tak znamenal stálou nejistotu, jak existenční, tak duševní, pro kterou byl jistě fungující systém školské, zdravotní a sociální péče, jakkoliv prozatímní, důkazem o stálé existenci Československé republiky, která ve skutečnosti v této době na mapách neexistovala.

Československá emigrace ve Velké Británii fakticky vybudovala jakousi malou republiku, ta v čele s prezidentem Edvardem Benešem zabírala několik hektarů britského území, přičemž právě československé školy patřily vedle vojenských základen k jejím hlavním výspám. Školy a mládež obecně se totiž staly jednou z propagačních devíz této malé skupiny lidí a to zvláště mimo Londýn, kde byly česko-britské vztahy běžně udržované. Ve Walesu a severní Anglii tak v blízkosti škol vznikly kluby československo-britského přátelství, školní představení navštěvovali jak Britové z okolí, tak zájemci o československé školství z britských ústavů. Svou propagační práci odváděli i studenti vysokoškolští, jejichž

hlavním úspěchem bylo založení tradice Mezinárodního dne studentstva v den výročí zavření českých vysokých škol. Kromě toho stejně jako studenti z řad vojáků pořádali přednášky o své vlasti pro Brity.

Rozsah školské péče zároveň odpovídal vzdělávacím systémům, které na území Velké Británie budovaly ostatní exilové vlády. Dokonce lze říci, že oproti ostatními exilovým vládám měla ta československá nadprůměrně širokou síť škol a kurzů, ob stojí totiž i v porovnání s organizací polského exilu, který se staral o nepoměrně větší počet uprchlíků.

Výrazná sociální role těchto institucí, ať se již jednalo o péči o mládež nebo samotné umožnění učitelům a učitelkám působit i v zahraničí na postech, na které byli kvalifikováni, nikdy nepřesáhla hranici, která by ze školní instituce udělala sociální ústav. Je pravdou, že na internátních školách byla mládeži zajištěna širší péče, než jaká odpovídala standardům v Československé republice, netrpěla tím ovšem její vzdělávací činnost. Ač škola působila ve válečných podmínkách a její rozsah tak byl omezen např. v případě maturantů-vojáků, stále trvala na dodržování určité úrovně práce. Svědčí o tom i jména neúspěšných absolventů nebo studentů, jimž nebyla prodloužena stipendia.

Národní výchova, kterou poskytovaly školy ve Velké Británii, byla jasným odrazem úsilí, které československá exilová vláda směřovala k obnovení vlastního státu. Po roce 1948 se ale de facto stala symbolem toho, proti čemu bojovala nová politická garnitura. Vyzdvihování období první republiky, spojení s kapitalistickým západem a hlavně aktivní budování československo-britských vztahů tak stály v cestě dalšímu uplatnění zkušeností, které ve Velké Británii získali jak žáci, tak jejich učitelé. Emigranti, kteří se vrátili do osvobozeného Československa, narazili na nepochopení. Zatímco v nich žil duch první republiky, jehož představitelem pro ně byl Edvard Beneš, lidé, kteří toto období prožili v protektorátu, již změnili svůj vztah k předválečným poměrům a měli nové hrdiny. Emigranti byly zároveň napadáni za to, že válku strávili v relativním poklidu, zatímco ostatní obyvatelé trpěli každodenní německou zvlí a „zasloužili“ si proto rozhodovat o osudu nové republiky.

Práce učitelů a úředníků exilového školského odboru tak byla limitována lety 1940-1945. Po návratu do Československa, ke kterému mohlo dojít i díky usilovnému jednání exilových představitelů, právě oni postupně ztráceli svůj vliv a většina z nich po roce 1948 emigrovala či byla stíhána pro své západní kontakty. Navzdory odhodlání učitelů i žáků dále působit v národním duchu byla veškerá snaha utlumena problémy poválečného Československa. Školní reforma nebyla provedena v duchu válečných příprav a rozdělení Evropy do dvou mocenských sfér zabránilo Československu plně se podílet na válečných plánech na užší mírové vztahy, které později západní Evropu sdružily do několika

společenstev, z kterých v průběhu let vykrytalizovala Evropská unie. Omezeny byly rovněž styky na poli vzdělávání, jež byly během války domluveny s Velkou Británií, zapadla mnohá jednání, která probíhala mezi spojenci v otázkách společné péče o mládež i snahy o mezinárodní soudržnost.

Stejný osud, i když složitěji zmapovatelný potkal většinu Čechoslováků, kteří byli v péči exilové vlády. Někteří z nich se sice přes svůj původ zapojili do budování socialistického státu, většina z nich se ovšem později zúčastnila Pražského jara, a tak se i oni po roce 1968 ocitli v emigraci. Studenti státních škol ve Velké Británii tak nemohli svou demokratickou výchovu využít na území vlastního státu a lze tedy říci, že pět let práce učitelů a profesorů těchto škol skončil nezdarem. Jediným hmatatelným výsledkem tak může být trvalé vlastenectví a hrdost na svou vlast, která je ovšem do jisté míry spjata právě s faktem, že těmto navrátilcům nebylo dopřáno v ní zůstat.

Na závěr lze konstatovat, že Ministerstvo vnitra, resp. jeho školský a osvětový odbor, splnil cíle, které si roku 1940 uložil, vybudoval fungující síť základních a doplňovacích škol, poskytl svým občanům středoškolské vzdělání na vlastním ústavě, poskytoval stipendia na vysokých školách a zorganizoval řadu kurzů. Přestože ideologická práce zapadla v poválečných změnách, vědomosti a vysvědčení, jež studenti za pět let na československých školách a kurzech získali, měla trvalou platnost.

Druhá polovina plánu, vztahující se k osvětové činnosti, byla rovněž plněna, vzhledem k roztržitému této agendy mezi několika úřady ji nelze dobře sledovat. Jisté ale je, že za druhé světové války byla Čechoslováky udržována kulturní činnost, i když šlo převážně o opakování starších děl. Exil měl možnost navštěvovat československá představení, číst knihy v národním jazyce a měli rovněž přístup k aktuálním informacím z několika českých novin.

Seznam zkratk:

AMZV	Archiv Ministerstva zahraničních věcí
BBC	British Broadcasting Company
BC	British Council
BCRC	The British Committee for Refugees from Czecho – Slovakia (Britský výbor pro uprchlíky v Česko-Slovensku)
CRTF	Czech Refugee Trust Fund
MÚ AV	Masarykův ústav a archiv AV ČR
NA	Národní archiv
NA KEW	The National Archives, Kew
NUS	National Union of Students of England and Wales (Národní svaz studentů Anglie a Walesu)
RAF	Royal Air Force
ÚSČSS	Ústřední svaz československého studentstva
VAH	Vojenský historický archiv

Seznam použitých pramenů:

- Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond *Londýnský archiv – obyčejný (LA)*.
Masarykův ústav a archiv AV ČR (MÚ AV), fond *Edvard Beneš oddíl II. 1939 – 1945 (EB II.)*.
- Národní archiv (NA), fond *Československá státní střední škola ve Velké Británii 1940-1945 (ČSSŠ VB)*.
- NA, fond *Československý červený kříž v zahraničí a jeho odbočky – Londýn 1939-1945 (1948)*.
- NA, fond *Ministerstvo informací 1945-1953 (MI)*.
- NA, fond *Ministerstvo sociální péče Londýn (1918) 1940 – 1945 (1946)*.
- NA, fond *Ministerstvo vnitra Londýn (1913) 1940 – 1945 (1947) (MV-L)*.
- NA, fond *Nejvyšší účetní kontrolní úřad Londýn 1941-1945*.
- NA, fond *Václav Patzak 1920-1980 (PATZAK)*.
- NA, fond *Sbírka československé školy ve Velké Británii (1939) 1941 – 1945 (2005) (Sb. ČŠ VB)*.
- NA, fond *Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (1939-1945), k. 89*.
The National Archives, Kew (NA KEW), fond *Department of Education and Science (ED)*.
- Vojenský historický archiv (VHA), fond *Osvětový odbor Československé samostatné obrněné brigády ve Velké Británii 1941-1944 (Osv.-VB)*
- VHA, fond *Školy a kurzy ve velké Británii 1941-1944 (Šk-VB)*
- Tištěné prameny:
- 3. Year Book of the Prague English Grammar School*, Praha 1930.
- Národní knihovna (NK), periodikum *Čechoslovák v Anglii* (10/1939 – 2/1940).
- NK, periodikum *Čechoslovák* (7/1940 – 4/1945).
- NK, periodikum *Čechoslovák v zahraničí* (4/1945 – 11/1945).
- Dekrety prezidenta republiky 1940-1945* (edd JECH, Karel a KAPLAN, Karel), Brno, Praha 2002.
- POLÁK, Arnošt, *Paměti* (edd. MACHALA, Jan), Olomouc 2009.
- Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1940-41* (edd NĚMEČEK, Jan a kol.), díl I. Praha 2008.
- Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1942* (edd NĚMEČEK, Jan a kol.), díl II., Praha 2011.

Seznam použité literatury

Monografie:

- BADE, Klaus J., *Evropa v pohybu, evropská migrace dvou staletí*, Praha 2004.
- BOUČEK, Stanislav – GRULICH, Tomáš, *Domácí postoje k zahraničním Čechům v novodobých dějinách (1918-2008)*, Praha 2009.
- BRANDES, Detlef, *Exil v Londýně 1939-1943*, Praha 2003.
- BROWN, Martin David, *Jak se jedná s demokraty. Britské Ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii 1939-1945*, Praha-Plzeň 2008.
- BROWN, Mike, *A Child's War, Growing Up on the Home Front*, Stroud, 2010.
- BUKOVSKÁ, Radka, *Vývoj školské správy na našem území* (Bakalářská práce Právnická fakulta Masarykovy univerzity), Brno 2009/2010.
- COOKSLEY, Peter, *The Home Front, civilian Life in World War Two*, Stroud 2007.
- ČAPKA, František – LUNEROVÁ, Jitka, 1948: *Vítězný únor. Cesta k převratu*, Brno 2012.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal, *Nejisté útočiště*, Praha-Litomyšl 2008.
- ČEJKA, Eduard, *Československý odboj na Západě*, Praha 1997.
- DAMOVÁ, Zora, *Československá státní střední škola ve Velké Británii*, bakalářská práce, Praha 2010.
- DEJMEK, Jindřich, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata: Část II. Prezident republiky a vůdce národního odboje. (1935-1948)*, Praha, Karolinum 2008.
- Dějiny univerzity Karlovy 1348-1990, díl IV*, Praha 1998.
- EMANUELOVÁ, Muriel – GISSING, Věra, *Nicholas Winton a zachráněná generace*, Praha 2002.
- EMMERT, František, *Československý zahraniční odboj za 2. světové války na západě*, Brno 2012.
- GEBHARD, Jan – KUKLÍK, Jan, *Druhá republika 1938-1939, Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha a Litomyšl 2004.
- HEUMOS, Peter, *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938-1945*, München 1989.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2007.
- HOLOMEK, Ondřej, *Rozhlasový odbor Ministerstva informací v letech 1945 – 1953*, rigorózní práce, Praha 2008.
- JEŽKOVÁ, Věra, DVOŘÁK, Dominik, CHAPMAN, Christopher a kol, *Školní vzdělávání ve*

- Velké Británii*, Praha 2010, s. 26-28, 55-58.
- KÁRNÍK, Zdeněk – KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub, *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, svazek VI., Praha 2009.
- KOCOUREK, Milan, *Dějiny sokola Londýn a začátky československé obce v Anglii*, Praha 1990.
- KOVÁŘ, Martin, *Londýn, kulturně-historický průvodce*, Praha 2011.
- KŘEN, Jan, *Do emigrace (1938-1939)*, Praha 1963.
- KUKLÍK, Jan, *Do poslední pence, Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938-1982*, Praha 2007.
- Týž, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938-1945, právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*, Praha 1998.
- Týž, *Vznik československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939-1940*, Praha 1996.
- KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan, *Osvobozené Československo očima britské diplomacie*, Praha 2010.
- MIKLASOVÁ, Anna, *17. listopad 1939 – obraz doby a jeho vnímání v následujících 70 letech (diplomová práce)*, Filozofická fakulta Masarykovi univerzity v Brně, Brno 2012.
- MINÁČ, Matěj, *Loterie života Nicholase Wintona*, Praha 2004.
- MORKES, František, *Československé školy v letech 2. světové války*, Praha 2005.
- Týž, *Kapitoly o školství, Ministerstvu a jeho představitelích (Období 1848 – 2001)*, Praha 2002.
- MORGAN, David – EVANS, Mary, *The Battle for Britain, Citizenship and Ideology in the Second World War*, London 1993.
- NOHA, Jiří, *Sociální demokracie v meziválečném Československu – osobnosti, ideje, trendy 1920 – 1937 (UK FF, Ústav českých dějin, Dizertační práce)*, Praha 2012.
- PLACHÝ, Jiří, *Filozofové v battledressech*, Praha 2010.
- RATAJ, Jan, *O autoritativní národní stát, ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*, Praha 1997.
- SMITH, Harold L., *War and Social Change: British society in the Second World War*, Manchester 1986.
- SRBA, Bořivoj, *Múzy v exilu*, Brno 2003.
- ŠŤOVÍČEK, Ivan, *Ministerstvo vnitra Londýn (inventář)*, Praha 2005.

ŠULC, Bohuslav, *Ústřední svaz československého studentstva v exilu za války 1940-1945*, Praha 1990.

VESELÁ, Zdeňka, *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války*, Praha 1972.

WASSON, Ellis, *Dějiny Moderní Británie*, Praha 2010.

White Paper, Educational Reconstruction (1943), Londýn 1943, přístupné on-line na <http://educationengland.org.uk/documents/wp1943/educational-reconstruction.html>

Články:

BUREŠOVÁ, Jana, *The Czech Refugee Trust Fund in Britain 1939-1950*, in: Exile to and from Czechoslovakia in the 1930s and 1940s. Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies (edd Charmian Brinson, Maria Malet), Vol.11, Rodopi, Amsterdam 2009, s. 133-146.

ČAPOVIČ, Jan, *Dr. Arthur Rose Weir 1906-1961*, in: Bulletin asociace českých chemických společností, r. 37, č. 1, 2006, s. 77-78.

ČECHUROVÁ, Jana – KUKLÍK, Jan, *Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace (část I. Geneze a finanční zabezpečení)*, in: Soudobé dějiny XIV (2007), č. 1, s. 9-43.

Týž, *Válečné cestování po Anglii aneb trocha rozptýlení v životě českého emigranta Jana Opočenského*, in: *Cestování včera a dnes*, ročník 2 (2005), s.42-60.

Týž, *Women in emigration - continuity and discontinuity of life roles. A contribution to the study of Czechoslovak exiles in Great Britain during World War II.*, In: Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen 2004/2005, vol. 7, Praha 2005, s. 154-169.

ČERNÝ, Bohumil, *Komitéty pro pomoc německé emigraci (1933-1938)*, in: ČČH, č.15, 1967, s. 277-300.

Týž, *Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938-1941*, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Brno 1997, s. 55-71.

DOHNAL, František, *17. listopad a studium československých mediků za II. světové války ve Velké Británii*, in: II. setkání archivářů vysokých škol ČR, Sborník referátů, Brno 1999, s. 65-73.

Forms and Functions: Papers in General, English, and Applied Linguistics: Presented to Vilem Fried on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday, Bd., 1981, s. 5-6.

GEBHARD, Jan, *Migrace českého obyvatelstva v letech 1938-1939*, in: ČČH 96, 1998, s. 277-300.

- HAMMEL, Andrea, „*Why is your Czech so bad?*“ *Czech Child Refugees, Langue and Identity*, in: Exile to and from Czechoslovakia in the 1930s and 1940s. Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies (edd Charmian Brinson, Maria Malet), Vol.11, Rodopi, Amsterdam 2009, s. 215-228.
- HNILICA, Jiří, *La Section Tchecoslavaque au lycée A. Daudet, à Nîmes de 1924 à 1939 et de 1946 à 1948*, in: Histoire des sections thécoslavaque et tchèque au lycée Alphonse Daudet de Nîmes, přístupné on line: <http://sectiontcheque.lyceedaudet.fr/> (verze z roku 2009).
- Hledáme děti ze zájezdu do Anglie v roce 1946*, in: Národní osvobození, čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu, r. 2001, č. 25-26 (6. 12. 2001), s. 13.
- KUDRNA, Ladislav, *Formování československého zahraničního odboje v prvním roce okupace*, in: Paměť a dějiny, 2009, č. 3, dostupné on-line na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0903/016-032.pdf>, (k 14. 8. 2012).
- MARŠÁLEK, Zdeňko, *Českoslovenští občané německé národnosti v čs. brigádě ve Velké Británii 1940-1944*, in: Historie a vojenství, 1992, č. 2, s. 131-155.
- MILOTOVÁ, Jaroslava, *Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*, in: Tereziánské studie a dokumenty (ed. KÁRNÝ-KÁRNÁ), Praha 1997, s.10-29.
- SIMSOVA, Silvia, *Who were the Pre-Second World War Refugees from Czechoslovakia?* in: Exile to and from Czechoslovakia in the 1930s and 1940s. Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies (edd Charmian Brinson, Maria Malet), Vol.11, Rodopi, Amsterdam 2009, s. 83-102.
- ŠUSTROVÁ, Radka, *Děti a válka, České a německé děti v Protektorátu Čechy a Morava*, in: Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací 1939-1945, Praha 2009, s.67-77.
- TRÁSKAL, Jaromír, *Alois Krušina – devadesátiletý*, in Cizí jazyka, r. 42, č. 7-8, 1999, s. 139.
- VAŠKO, Pavel, *Ústřední svaz československého studentstva v emigraci (proseminární práce)*, Praha 2010.
- VELECKÁ, Hana, *Britská výpomoc uprchlíkům z Československa od okupace do vypuknutí války v roce 1939*, in: Soudobé dějiny, 2001, č.4, s. 659-691.
- ZILYNSKÁ, Blanka, *Karlova univerzita v letech 1938-1945 v dokumentech archivu UK*, in: II. setkání archivářů vysokých škol ČR, Sborník referátů, Brno 1999, s. 20-37.
- ZUNOVÁ, Andrea, *Wintonovo Dítě*, in Právo, 18. 7. 2002, s. 8.

Encyklopedie:

Encyklopedie dějin města Brna, přístupná on-line na <http://encyklopedie.brna.cz> (k 21. dubnu 2013).

Český hudební slovník, přístupný on-line na <http://www.ceskyhudebnislovník.cz> (k 21. dubnu 2013).

CHURANĚ, Milan a kol, *Kdo byl kdo v našich dějinách 20. století*, Praha 1998, (přístupná on-line na <http://www.libri.cz/databaze/kdo20>).

Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, všechny svazky, Praha 1998-2003.

Malá československá encyklopedie, 1.-6. svazek, Praha 1985-1987.

Česká a anglická verze portálu Wikipedie (<http://cs.wikipedia.org> a <http://en.wikipedia.org>).

Internetové zdroje:

Stránky projektu <http://www.holocaust.cz>, zvláště článek FRANKL, Michal, *Druhá republika a židovští uprchlíci* (k 21. březnu 2010).

Stránky Vlády České republiky:

<http://www.vlada.cz/cz/urad-vlady/historie> (k 25. březnu 2013).

Historie Dětského domova Nová Ves u Chotěboře přístupné on-line na <http://www.ddnv.cz/detsky-domov/historie-detskeho-domova-nova-ves-u-chotebore.html> (k 9. dubnu 2013).

Krajané ve Velké Británii, dostupné online:

http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/kultura_a_krajane/krajane/krajane_ve_svete/velka_britanie/index.html (ke dni z 27. dubna 2010).

Medailonek Adolfa Bartošíka na stránkách Burda Austion s.r.o., která prodává jeho sbírku z doby 2. světové války, přístupné na:

<http://www.burda-auction.com/cz/sberatelstvi/odborne-clanky> (článek z 31. ledna 2012, stav z 20. dubna 2013).

Návrh senátu na propůjčení nebo udělení státních vyznamenán pro rok 2006 (24. 5. 2006), přístupné on-line na:

<http://www.skaloud.net/senat/aktuality/navrh-senatu-na-propujceni-nebo-udeleni-statnich-vyznamenani/> (k 19. dubnu 2013).

PAVLÁT, Leo, *Konference v Evianu a špatné svědomí světa*, přístupné na:

<http://romove.radio.cz/cz/clanek/22559> (ke dni 30. července 2010).

Heslo *Bohumil Vančura*, in: *Z historického kalendáře na květen 2009*, tiskové středisko

biskupské konference, přístupné on-line na: <http://tisk.cirkev.cz/archiv-udalosti/historicky-kalendar/z-historickeho-kalendare-na-kveten-2009/> (k 28. 4. 2013).

Údaje *Českého spolku v Bratislavě*, přehled výročí, přístupný on-line na <http://www.cesi.sk/vyr/vyr503.htm> (údaje k 5. dubnu 2013).